

POLITIKA ÉS SZOCIOLÓGIA.

— *Méray rendszere és prognózisai.* —

Magyarország minden jövő történetírójának hosszasan kell majd megállania ennél a mai kavargó, forrongó, méhéből az új Magyarországot szülő időnél. És e kavarodás történetírójának figyelmesen kell majd megállapodnia a következő adatoknál is, a melyek bizonyítékai annak, hogy élt közöttünk egy ember, a ki magasan állott a rohanó ár fölött és messzelátó szemmel már jó előre észrevette, hogy itt mi történik és pillanatról pillanatra megcsinálta a diagnózist: most itt és itt tartunk, most ez következik, most amaz. Eleinte senki sem figyelt rá, csak egészen egyedül állott a magányos látó. Később ez is figyelmessé lett reá, meg az is, végül egy kis csoport csodálkozva nézte ezt a csodálatos szerepet.

Mi, a kik a tudományt valljuk mesterségünknek, a kik kötelességünknek tartjuk feljegyezni, megtanulni, megmagyarázni a régi adatokat, a kik mindenféle etnográfiai csodabogarat gondosan feltűzünk és besorakoztatunk gyűjteményünkbe, a kik megcsináljuk a régi és az új elméletek múzeumát, mi ne kövessük el azt a szégyenletes dolgot, hogy vakon haladjunk el a mi korunk legsajátságosabb társadalomtudományi faktumai mellett.

És ne feledjük, hogy a szkepticizmus nagyon hasznos dolog a tudományban — főleg a társadalomtudományban, de vannak tudományos erények, a melyek nagyobbak a szkeptikus-ság erényénél. Óvatosaknak kell lennünk főleg a társadalomtudományban, a mely már oly sokszor ujjongott diadalmos felfedezéseknek, a melyek ma tudományunk gazdag ószertárában békésen egymás mellett porladnak. De a mily kevésbé bizonyí-

téka valamely figyelemre nem méltatott új rendszer igazságának, hogy az új igazságokat a céhbéliek rendszerint nem méltatják figyelemre, ép oly kevéssé szól valamely társadalomtudományi új rendszer igazsága ellen, hogy az új társadalomtudományi rendszerekben már annyiszor csalódtunk.

Vizsgáljuk meg tehát a köteles bizalmatlansággal a következő faktumokat, de elfogulatlanságunk se legyen csekélyebb bizalmatlanságunknál.

Legcélzszerűbb lesz mindenekelőtt a maguk szárazságában egymás mellé sorakoztatni azokat az adatokat és dokumentumokat, a melyek megvizsgálása elől nem térhet ki sem a társadalomtudományok lelkiismeretes kutatója, sem e napok majdani történetírója. E sorok célja úgyis sokkalta inkább a figyelmet e tényekre kényszeríteni, semmint azt a hozzájuk fűződő és önként támadó néhány megfontolásra irányítani.

* * *

Méray-Horváth Károlynak 1902-ben: *Die Physiologie unserer Weltgeschichte und der kommende Tag. — Die Grundlagen der Soziologie* czímen egy testes (527 l.) kötete jelent meg német nyelven, a melyben a társadalmi tünetmények egy rendkívül érdekes, új, biológiai magyarázatát adja. Erre a könyvre még vissza kell térnünk. Ezúttal csak előszavából iktatom, ide a következő büszke sorokat:

Im Lichte der ewigen Naturgesetze der Schöpfung erscheint die Zukunft nicht mehr als ein unlösbares Rätsel. Denn Gesetze, die seit dem Entstehen des Lebens walten, Gesetze des schaffenden Gottes selbst, enthüllen uns die Zukunft. Wir werden lernen sie zu sehen.

* * *

Méray-Horváth Károly nem elégedett meg ezzel a *frohe Botschaft*-tal, hanem egy évvel később *Magyar politikai szociológia* czímen megdöbbentő bátorsággal és a megingathatlan meggyőződés biztosságával a magyar történelmet és a magyar jövődőt mutatta be rendszerének új világában. Nemcsak a magyar társadalomtudománynak egyik legsajátságosabb terméke ez a dolgozat, a mely 1903 nyarán íródott és a Huszadik Század 1903 októberi füzetében látott napvilágot. E tanulmány bevezető sorai egyike azoknak a dokumentumoknak, a melyeket itt le kell közölnünk, megjegyezve, hogy az aláhúzások mindenütt tőlem származnak:

E sorok írója a politikának a tudatlanságból tudományos alapra való áthelyezésével foglalkozott. Az emberek társas együtt-

élésének fizioiógiáját, élettörvényeit vezette le összefüggésük rendjében. Ez vagy abszurd, vagy helyes. Ha abszurd, utoléri a leírt ostobaságok sorsa. Ha azonban helyes, úgy felfordítása annak az egész politikai bölcseségnek, a hogy ma mennek az emberek a jövő elé. És ez már fontos dolog. Mert akkor ez a tudomány lesz a társas szerveződés, az állami élet további útmutatója.

Mint minden meglódítása az emberek megszokott eszejárásának, eszmekörének: úgy ez is természetesen mindenféle támadásoknak lesz kitéve. Ezekkel nem szándékozom törödni. *Én azonban a legkeményebb kritikának megyek magam elejébe. És pedig azzal, hogy azokon indulva, a miket az én politikai tudásmóképen fejtettem ki: meghatározom a politikai események bekövetkező rendjét. Így kérlelhetetlen logikának az ítélete elé megyek. Ha nem következnek be azok, úgy ostobaságot beszéltem, nevétségessé tettem magamat. De ha bekövetkeznek, úgy ostobaság volt minden támadás.*

Annak az új tudománynak, a melyet emberi tudásunk birodalmába akarok vonni, szüksége van erre a kritériumra. Nyomról-nyomra szándékozom ezeket a kritériumokat mindenütt felkeresni. Symptomatologiaiilag Magyarország jövő politikai alakulása a legbonyolultabb és a legérdekesebb dolgok egyike. Ezt szándékozom tisztán tudományos módszerrel megállapítani.

Soha nem lesz jobban szükség arra, hogy tudjuk mi történik velünk a világ eseményeinek közepette, mint a közvetlen következendő időkben. Az események jönni fognak, azokat nem mi vezéreljük. Azonban a mi értelmünk működésétől függ az, hogy a mi események bekövetkeznek, azok mennyire találnak bennünket készen, azoknak megfeleleően. Mert ha nem vagyunk készen, akkor az átalakulás súlyos krízisei és fájdalmai jönnek reánk; míg ha készen vagyunk, ha értelmünk átalakult már a bekövetkezendő dolgok számára, úgy megváltás, szabadulás egy romokba dülő, hitelét vesztett politikai életből.

És a mikor valaki a bekövetkezendő válságok között irányt mutat, ily nagy, fontos, országok életébe rágó dolgokban, akkor szükséges, hogy a legsúlyosabb bírálóat alá essék az útmutatása. Mint mondtam, annál súlyosabb bírálóat nincs, mint ha megállapítom a bekövetkezendőket. Ha igazat mondtam nincs az a hatalom, a mely ennek a politikának útját állja, és az emberek e szerint fognak gondolkozni.

A jövő politikája: a jövendő megállapítása.

A miket itt kifejtendő vagyok, azok kisebb-nagyobb megbotránkozást fognak kelteni több tekintetben, mindazokban az elmékben, a melyek nincsenek arra eléggé berendezve, hogy a dolgokat a tudománynak a száraz módszerével, a maguk kihámozott fizikai valójuk szerint lássák, hanem bizonyos szubjektív meggyőződöttségük szerint. Az érzelmekhez pl. úgy hozzáfórtott a nemzet jövöjében való hit, hogy nem is tudnak az emberek másképp gondolkozni, mint hogy az ezer éves múlt után a magyarságnak a következö ezredévért kell küzdenie. Gyerekkorunk óta soha más beszédet nem hallottunk a nemzetről, mint az ő dicsőséget, hatalmas államalkotó erejét magasztalni és

hogy apáink nemzeti művét hogy kell fenntartani, jövőnkben, istenben, és alkotmányunkban bízva. Aztán, szállóige, hogy mi politikus nemzet vagyunk. Fiatalságunk a politikai lelkesedések közt folyt le. Természetes, hogy ma így hiába kopog valaki a politika nyitott kapuján azzal, hogy kérem, a nemzet egy újabb ezeréve helyett, most egész más dolgok következnek. A mai nemzedék érzelmei láznak fel ez ellen. Gondolkodás nélkül. Az ember végre is nem tagadhatja meg gyermekkorai első lelkesedéseit; ifjúsága ambícióinak eszményeit; egy egész élet földi hitvallását. Magától értetődik, hogy ezek a lapok nem is azért íródtak.

Az érzelmi mozzanatokon kívül másrészt ott vannak az értelmiek. A teljes tudatlanság a felől, hogy tulajdonképpen micsoda is az, a mi Magyarország történetével történt, történik, és merre felé halad mindez. A tudatlanság ne a kicsinylő, lenéző értelemben legyen mondva, mert hiszen tagadhatlan, hogy épen az utolsó félévszázad alatt, a mi történt Magyarországon, ahhoz jelentékeny értelmi erők voltak szükségesek. Hanem tudatlanság egyszerűen abban az értelemben, hogy mindezideig fogalmuk sem volt az embereknek, hogy mi történik tulajdonképpen akkor, micsoda történelmi folyamat megyen végbe, minő természetű dolog, micsoda törvényszerűsége folyik az eseményeknek, a midőn politika folyik. Hogy e felől teljes tudatlanságban voltak az emberek, az természetes dolog, épúgy, mint a hogy természetes dolog, hogy tudatlanságban voltak a fiziológiai élet természete felől mindaddig, a míg a fiziológiai élet rendje fel nem ismertett. Addig csak hiedelmek voltak az élet ilyen vagy olyan természetéről, de tudni csak azóta tudjuk minő természetű folyamatok mennek benne végbe, a mióta az élet fiziológiai törvényeinek az összefüggő rendjét ismerjük. Így a politikában is ma még csak hiedelmek vannak. Annak a társadalmi életnek, a mely a nemzeti élet képében nyilvánul, a törvényeit az emberek még nem ismerik, és így a dolgoknak a saját rendje felől nincsenek ismereteik, hanem csak azon hiedelmek szerint ítélik meg az események folyását, a melyeknek a forrása mindenféle előítélet. Apáink úgy hitték, úgy tudták, higyjük mi is azonképen.

Az ilyen hiedelmekkel is szembeszállani teljesen céltalan dolog. Az emberek eszejárása nem olyan, hogy máról holnapra csak követni is tudná az összefüggéseknek bizonyos új rendjét. Giordano Bruno is inkább felégették. Korántsem gonosz indulatból, szándékos tudatlanságból, hanem teljes jóhiszeműséggel. Pedig csak olyat mondott, a mit a következő nemzedék már természetesnek talált. Nem, nézetváltozásokra ilyen nagy dolgokban csak egy új nemzedék képes; ilyen nagy dolgokban, mint a minő az emberek nagy társas együttélésének olyan arányú dolga, mint a nemzeti politika.

Nincs ezeknek a lapoknak így semmi aktuális célja.

A miért íródtak, oka tisztán egy tudományos dolognak a kísérleti ellenőrzése, egy tudományos módszernek az igazolása vagy megdöntése.

És következik a magyar politikai szociológia kifejtése. Persze végig felette érdekes az egész. A magyar történelem fiziológiai magyarázata és a magyar jövőről adott izgatón érdekes prognózis. De nem közölhetjük le a tanulmány mind a 37 oldalát. Jelen célunk szempontjából csak ama sorok számára kérjük az olvasó szíves figyelmét, a melyek a lefolyt válság már hátunk megett levő részére vonatkoznak; vagyis ama sorok számára, a melyeket Méray *1903 nyarán*, tehát *ezelőtt csaknem 3 esztendővel* rendszeréből folyó prognózisképen vetett papírra és a melyek azóta már történelemmé, a közel-múlt napok történelmévé lettek.

Méray ugyanis előre megírta annak a válságnak lefolyását, a mely válság a szakbeli és nem szakbeli politikusokat annyira meglepte.

Megírta, hogy »az Ausztria és Magyarország közötti szétbomlás gazdasági dolgokon indul meg.« »Első sorban a gazdasági különválás lép előtérbe, és nyomban utána az önálló hadsereg programja.« Megírta továbbá, hogy »bár az országban mind élenkben fog nyilvánulni a gazdasági önállósághoz való hajlam, politikai úton a gazdasági önállóságot nem fogjuk elérni.« »Politikai szerkezetünk a dualizmus fentartására fog törekedni.« »Politikai pártalakulásokból így nem is fog önálló gazdasági életünk előállani, bárha ennek mind erősödő áram latakai mindjobban ki fognak hatni a politikai életre.«

A gazdasági kérdések háttérbe fognak szorulni és az Ausztriával szemben fennálló ellentét a katonai kérdések terén fog kiélesedni. »Az önálló hadsereg programja válik a gazdasági önállóság fölött politikai programmá.« Ez a kérdés óriási elidegenedést szül a korona és a parlament között. A parlament törekvései még fokozottabb ellenállásra találnak a koronánál, mint a gazdaságiak és ez az ellentét »a politika funkcióinak benuványa felé halad.« A megbenuvult államszervezet regenerálására pedig a népesség amaz új rétegével kell majd kapcsolatot keresni, a mely leginkább foglalkozik produktív munkával. A parlament »a produktív folyamatok egyéneinek a képviselőtévé kénytelen mindinkább alakulni.«

»Így áll elő a választási reform kényszerúsége. És így előzi meg ez úgy a gazdasági önállóság, mint az önálló hadsereg programját. Így lesz ez az első politikai akció, a mely nélkül a továbbiak felé nem is haladhat a politika.

A mint tehát ezek a mostani izgalmak elölnek és pedig a nélkül, hogy akár gazdasági önállóságunk, akár az önálló had-

sereg tekintetében célt érni, nyomban a választás reformja kezd kialakulni a nemzet politikai programjává, e körül fog a politikai tömörülés létrejönni és a megalkotása kényszerű dolog.

Ennek a politikai cselekvésnek is a megmozdítója s a dolog természetének előbbi megvizsgálása szerint, nyilvánvalóan az a párt lesz, a mely az Ausztriától való elkülönülés szövettendenciáit leginkább hordozza magán. Azonban valamennyi politikai csoportosulás egyaránt készletve lesz ezt a politikai cselekvést felvenni, mint annak okait láttuk. Az egész politikai szervezet a cselekvés létrehozásában fog működni, azaz a pártok ebben egyesülni fognak.”

Ne feledjük el egy pillanatra sem e kiszakított mondatok és szakaszok olvasásánál, hogy azok Széll Kálmán bukása táján íródtak, a hatalmas szabadelvű párt uralkodása idején, Khuen-Héderváry és Tisza kormányzása előtt. Ne feledjük ezzel szembeállítani, hogy abban az időben a mértékadó tényezők valamennyien elleneztek a választójog reformját, közvetlen küszöbön állónak senki sem látta. Ne feledjük el, hogy a függetlenségi párt küszöbön álló kormányrajutását a politikusok még a Tisza-féle választások folyamán se látták előre. E fordulatot jelentő választások eredménye az ellenzékre nem jelentett kisebb meglepetést, mint a kormányra és szétzúzott pártjára. Az ellenzéki jelöltek jelentékeny része maga se hitte, hogy győzni fog és a kormánypártiak jelentékeny része nem értette, hogy lehet az, hogy megbukott.

Egyedül Méray-Horváth Károly volt az, a ki mindezt, valamint az azóta történeteket évekkel előre pontosan megírta. Megírta nem mint lehetőségeket, hanem mint kikerülhetetlenül bekövetkezendő szükségszerű fejleményeket, megírta a meggyőződés oly fokú biztosságával, hogy nem átalotta ismételtén egész reputációját megállapításainak helyességéhez kötni. Megírta, hogy a parlament teljes erejével rá fogja magát vetni a katonai kérdésekre és hogy ezekben abszolúte semmi eredményt sem fog elérni, ép oly kevéssé mint a gazdasági kérdésekben a választójog reformjáig.

Az általános választójog szükségességét nem Méray mondotta ki először. Hirdette ez is, hirdette az is évek óta. Benne is volt a függetlenségi párt programjában. De azt a tételt, hogy „*ez lesz az első politikai akció, a mely nélkül a továbbiak felé nem is haladhat a politika*”, ezt a tételt 1903 nyara óta egyes-egyedül Méray-Horváth Károly hirdette. És a midőn ő a Széll-ellenes obstrukció napjaiban apodictice

kijelentette, hogy »a mint ezek a mostani (az obstrukciós!) izgalmak elülnek és pedig a nélkül, hogy akár gazdasági önállóságunk, akár az önálló hadsereg tekintetében célt érjünk, nyomban a választás reformja kezd kialakulni a nemzet politikai programjává”, hogy „e körül fog a politikai tömörülés létrejönni és a megalkotása kényszerű dolog”, a midőn ő akkor a szabadelvű párt uralmának idejében előre mondotta, hogy a függetlenségi párt fogja keresztülvinni a képviselőháznak ezt a legközelebbi határozatát és hogy »a pártok ebben egyesülni fognak«, koalíciót fognak képezni, tehát a néppárt, a többi 67-esek és a függetlenségek: akkor bizony még azok sem nyomták el a szánakozó mosolyt, a kik Mérayról mindig igen nagy véleményekkel voltak. Bizonyos részvétellel néztük ezt a sajátságos embert, a ki magát efféle lehetetlen prognózisokkal nevéssé teszi. Megint alaposan ellovagolta magát« és »kár érte« — gondolták az ő jó emberei. És tagadhatatlanul komikus is volt ez a dolog. Majd a parlamentnek nem lesz sürgősebb dolga, minthogy félretegyen minden egyebet, hogy megcsinálja azt a választójogi reformot, a melyet még annak a kisebbségnek túlnyomó része sem akart komolyan, a mely olykor hirdette és majd az összes pártoknak nem lesz sürgősebb teendőjük, mint hogy erre a célra egyesüljenek!

Mérayt azonban nem ingatta meg semmi kicsinylés, sem baráti szánalom, sem ellenséges lemarházás. Az *eppur si muove* határozottságával ismételte, hogy a választójog reformja előtt többé semmit sem csinálhat a parlament.

* * *

Ezt hangoztatta Méray szüntelenül. És a múlt év júniusában újból meg is írta, egyszersmind már akkor megjelölve a tetőpontján levő váltságnak időközben — csaknem 10 hónappal utóbb — tényleg bekövetkezett szükségképeni megoldását. Megírta egy vezércikkben, a melyet a polgári lapokban nem tudott elhelyezni és a melyet június hó 10-ki számában a *Népszava* adott ki.

Többek közt ezt írja benne, szavait a koalícióhoz intézve:

„Ennek a parlamentnek nincs más dolga, mint a választási reform. Tessék megcsinálni. Azután nyomban lesz új választás és akkor az új parlamentnek lesz a dolga a többi, mert ez nem a nemzeti akarat, a király pedig ezt akarja ismerni . . .

Itt a tizenkettedik óra. *Tessék ehez hozzájárulni, Többség! és kezébe venni minden egyébnek szünetelésével, az interim kormányzást.*

Szó sincs róla, hogy egyebet, mint interim kormányzást. A továbbkormányzás a választójog reformja után megválasztott többség dolga lesz.”

* * *

Időközben tényleg a választójog programja köré jegecesedik az egész politikai akció, az utolsó hónapok drámai eseményei ebbe az irányba tendálnak. Erről beszél mindenki. De hogy miként fog keresztülvitetni, azt senki sem tudja. Az egyik így akarja, a másik amúgy, a harmadik sehogy. És a nagy többség ilyen harmadikokból állott. Méray megint tudja, hogy miként és hogy lesz.

A Huszadik Század márciusi száma közli egy tanulmányát *A koalíció kórisméje (Diagnózis)* címen. A tanulmány már ez év februárjában küldetett szét különlenyomatban és januárban íródott. A következőket ragadjuk ki belőle:

Remélhetőleg kitűnt, hogy ezekben a gyönyörű organikus folyamatokban nem az egyes emberkéek ötletei, gyarlóságai igazítják a dolgokat, hanem az ország kulturtestének hatalmas biológiai működései. A melyek elől kitérni nem lehet.

Biológiailag lehetetlen, hogy valami a bécsi kapcsolatnak az ország testébe való benyúlása révén jöjjön, mint a hogy a bécsi kapcsolat nyújtja, a választójogot. Ez ellen, mint Bécsnek minden belenyúlása ellen, az ország organikusán reagál. Miért? Kifejtettük. Az a kapcsolat nem szerepelhet, csak mint kapocs. Kiképezni valamit az ország számára nem ezen kapcsolat organikus hivatása.

Azonban a kész felület, a melyen az ország felől való nyomás, a központi szervet módosító törekvés, az általános választójog megvalósítása: hozzátapadhat a kapcsolathoz, — mégis már ott van, megvan, rajta van a bécsi kapcsolaton. Megvan a megfelelő terület a függetlenségi pártban is. E kettőnek kapcsolódnia kell. Elmaradhatlanul. Azaz a függetlenségi pártnak kizárólag egyetlen egy tulajdonsága jut a kapcsolódás szerepéhez, az, a mely az általános választójogot viszi a kapcsolatba. Politikai nyelven: a függetlenségi párt nyújtja a kormányzati góc betöltésének a föltételeit. A függetlenségi párt jut kormányra. De csak egyetlenegy programmal: az általános választójog megvalósításának és annak alapján az új választások keresztülvitele feladatával. Kizárólag ezzel.

Még egy kérdés marad fenn. Kinek a miniszterelnöksége alatt alakul meg ez a kabinet? Hogy függetlenségi párti miniszterelnök legyen s annak a vezetése alatt működjék a góc, az ellen reagál a korona. Viszont, hogy a korona vagy a 67-es alakulatok valamely egyéne foglalja el ezt a pontot, az ellen meg a függetlenségi párt. Így önkénytelenül is keresődik olyan politikai egyén, a ki 1. legkevésbé van a régi szabadelvű párti hagyományoktól érintve; 2. a ki ezen tulajdonsága mellett lehetőleg kívül áll úgy a Bánffy-párt, mint a függetlenségi párt mint a volt kormány érdekeltségén. *A mennyiben* pedig ilyen alkalmas egyén nem találódnék, úgy az engedmény a

korona javára történhetik s behelyeződik a kormányelnöki székbe egy közjogilag aránylag legkevésbé engageált bizalmi férfia a koronának (mint pl. Vörös, a kereskedelmi, a reális ügyekre izolált miniszter). *Ilyen vegyes kormány, a mely egyelőre csakis a választójogi törvény és a választások keresztülvitelére alakul, ez azon organikus alakulat, a mely a válságot végre eljuttatja befejező pontjára, hogy t. i. az új, az 1848 és 67 óta keletkezett új Magyarország modern kulturrétege átalakítja az ország testének központi szervét, a parlamentet, a mely mindezeideig még 1848 és 67 előtti idők számára volt berendezve, azon idők számára, a melyben a modern kulturrétegnek még nyoma sem volt.*

Mindehhez nem kell kommentár. Ma megvan. De januárban ugyancsak mosolyogtak rajta. Sőt még sokkal később is. Még a megoldást megelőző héten is.

A válság csak egyre húzódott és mérgesedett. Méray türelmetlen hangon ír újabb röpiratot. *Az ország vezére (Kossuth Ferenc)* cím alatt, 1906 március 3-iki dátummal ellátva. Türelmetlenül sürgeti benne az egyedül lehetséges megoldást:

Vállalja-e ön, Kossuth Ferenc úr, hogy kivezérli az országot a mai tarthatatlan állapotokból? Bocsánat, ezt a kérdést ma a legvilágosabban kell odaállítani. Ma arra a történelmi nagyságú emberre van szükség, a ki vezéreljen.

A vezérlőbizottsági elnökség pedig egyenesen a kirendelés: neked kell a kellő pillanatban beváltanod, a mit egy nemzet a vezérlő géniétől vár! Más vezérlő ember nincs! A kormány hazaáruló. Minden 67 csődöt mondott. Még a koalícióban is minden, a mi 67. Még Bánffy sem tud mozdulni. Mozdulni csak a függetlenségi párt mozdulhat. Nélküle nincs cselekvés, haladás, mozdulás ebben az országban. És egy egész ország, húsz millió ember várja a mozdulást. Hogy békére vagy további harcra-é? ezt tudni a függetlenségi párt és a vezérének a dolga. De mozdulni! Mert hisz így nem állhatunk emberöltőn át. Mi lesz? Az egész ország tudni akarja. Ki felelhet? Senki más, mint a: vezér!

A mi elkerülhetlen, az megtörténik így is, úgy is. Önnel vagy ön nélkül, vagy ön ellenére is. Csak legfeljebb elébb vagy utóbb. És ez az egész: *minek senyvedjen hónapokkal, esetleg egy-két esztendővel tovább ez az ország? A világ folyásában azok a hónapok csak egy pillanat. De nekünk! Nekünk!*

Csak erről van szó, időnyerésről. Arról, hogy oktalanul, ok nélkül ne senyvedjünk hónapokkal tovább.

Hisz épen az a csodálatos dolog a történelem folyásában, hogy csinálódik magától s nem apróbb vagy nagyobb emberkék csinálják. Ön nem hiszi? Kérem csapjon fel egy 1903 októberben megjelent, füzetet, a „Huszadik Század”-ot s nézzen meg ott egy tanulmányt, a mely íródott a java paktálások idejében. Még jóval Tisza előtt

Szell Kálmán idejében. És ott olvashatja, hogy sem a paktumok, sem az obstrukciók nem fognak célt érni. Olvashatja, hogy elébb a gazdasági különválás kérdése fölött fognak a politika nagy hullámai összecsapni. Úgy is történt. Olvashatja, hogy céltalanul, mert nem lesz a gazdasági különválásból semmi. Úgy is történt. Olvashatja, hogy utána a katonai kérdések fogják az összes politikát abszorbeálni, az önálló nemzeti hadsereg ügye. Úgy is történt. Olvashatja, hogy céltalanul, mert ebből sem lesz semmi. Úgy is történt. Hogy mindezek felett egyetlen egy dolog lesz az, a mi ezekről eltereli az országot, s a mi elementáris erővel fog kitörni: a választójog reformja és az lesz a politika tengelye. Olvashatta ezt akkor, a mikor még az ördög se hitte, hogy itt van az általános titkos választójog az orrunk előtt, s a mikor ama tanulmány írója még jámbor álmodozónak nézetett. És mégis úgy történt. Ma minden politikus tisztában van, hogy a választójog reformja nélkül nincs tovább.

Tiltakozom az ellen, hogy ama tanulmány írója genialisan kitalálta, eltalálta volna, hogy mi fog történni. Ott nincs kitalálásról szó, hanem a dolgok lefolyásának fizikai, törvényszerű rendjének ismeretéről. Egy módszerről, a melyet mindenki használhat, a ki nem rest, vagy fölületes, hogy megtanulja, és a melylyel mindenki ép úgy kitalálhatja, hogy mi fog történni. Egy tudományról, egyszerű, világos tudományról van szó, a mely mindenki előtt nyitva áll, a ki tudni akar. És a mely tudomány mellett oly kicsinyes valami, hogy Polonyi ezt akarja, Apponyi meg arról mond szép beszédet, Bánffy meg itt ravaszkodik, Tisza ott bicsakolja meg magát, Kristóffy így erőszakoskodik, Fejérváry ilyen meg olyan táborszernagy és hogy Justh Gyula ráadásul azt hiszi, hogy szemétnép vagy nem szemétnép csinálja a történelmet. Piciny emberkék vagyunk valamennyien és történik a maga fizikai rendje szerint az — a mit előre lehet tudni, hogy mi fog történni. Akár valamely betegség lefolyásánál, ha nem kuruzslók állják körül a beteget. Az élettani dolgok törvényszerű dolgok. És a politika: — persze, a politikusok szerint, nem élet. Hanem az ő ötleteik csinálmánya.

A genialitás az intuíció erejében van. Nekem nem mesterségem a genialitás, hanem inkább a tudományos módszer. Az, a hogy én száraz, unalmas szociológiai módszerrel kipreparálom az okvetlenül bekövetkezendőket. Preparátumomat — a Huszadik Századnak már említett márciusi cikkét — önnek, vezér úr, be is küldöttem. Mondom, holtra blamirozhatom vele magamat, de vállalom, sőt egyenesen ön az én *itnponzans Versuchskaninchenem*. Ennél nagyobb prepotencia úgy-e nem kell. Pedig ez is hazaszeretet, a magam módja szerint. Már úgy, hogy bár nem áldozom a nemzeti szín borjúnak, de hasznot akarok tenni azoknak, a kik a nemzeti szín, mint kulturszimbólum alatt, velem együvé tartoznak. De mint kulturszimbólum alatt!

És önök meg fogják csinálni az általános választójogot, mert muszáj, vezér úr, önök nem is fognak egyebet tehetni, mint az ország elé azzal kiállani, hogy önök ma csakis az általános választó-

jogot akarják és a függetlenségi küzdelmüket ennek az alapján folytatni.

Ma nincs önöknek egyéb jelszavuk a konzervatívva lett 67-esekkel szemben: mint az általános választói jog.

És önök *kénytelenek* lesznek ezzel az egyetlen programpontra előállani, hogy: megcsinálják az általános választójogot.

Éz gyönyörűen takar mindent. Semmi se lesz addig, a míg nincs meg az országos szavazás az általános választójog alapján. Semmiről sem mondanak le, csak mindenekelőtt a nemzetnek kell szóhoz jutnia.

Ha önök nem jönnek az általános választójog programjával, akkor, mint elébb láttuk, csak a forradalommal jöhetnek. Legfeljebb még a leszereléssel. Az pedig lehetetlen. Így azonban, az általános választójoggal, önök dehogy szereltek le. Ezért, vezér úr, ismét fényes idea volt öntől a „fegyverszünet” gondolata. Lám, ön a genie intuíciójával ismét meglelte a kellő formulát. Igenis: „fegyverszünet.” Azaz félretesznek egyelőre mindent, csakis félretesznek, a míg a nemzet az általános választójog alapján nem nyilatkozott. Önök nem adnak fel semmit. Önök a nemzetre apellálnak.

Nem becsületbe vágó az ügy, hanem végre is, a király csak azt mondhatja, hogy miután ti is akarjátok, én is akarom: tehát csináljuk meg együtt! Azaz ne csak ti, a kik mindenféle egyebeket is hoztok, mint függetlenségi párt magatokkal, a mik ellen én védekezni akarok és kell is, hogy védekezzem. Kivált választójogi dolgokban, választási ügyekben. Én is akarom, hogy az én nem függetlenségi és 48-as párti érdekeim képviselve legyenek. Meg aztán én már itt vagyok a választójogi törvénnyel, én már megbízást adtam, hogy hogy akarom. Az én megbízásomat még se dobhatjátok félre, a mely megbízás pedig nem 48-as és függetlenségi. Hanem együtt csinálhatjuk. Ti, és az én megbízottaim. Együtt. Együtt csinálhattok kormányt, a mely tisztán és csakis a választójogi reformot csinálja meg. Egyebekről majd később. Most „fegyverszünet” van. Most másról nincs szó.

Nos, itt van az a kormány, a mely elől ki nem térhetnek. Kormány azon pártokról, a melyek az általános választójog alapján állanak. És csupán erre a célra.

A beavatottak egy nem nagyon széles köre előtt ismeretes az a szerep, a mely Méray-Horváth Károlynak a válság aktív megoldása körül jutott. Az utolsó pillanatban, a tizenkettedik óra utolsó perceiben ő, a magánember vette kezébe a dolgot. Egyszerűen összeköttetésbe lépett Barabás Béla révén Kossuth Ferencsel és másfelől a kormánnyal. Saját kezdeményezéséből, semmi megbízatással sehonnan. Mindkét fél lehetetlennek mondotta a propozíciót még a legutóbbi napokban is. Csak ő nem. És bizalma magával ragadott. Megtörtént a megegyezés úgy, a hogy ő három évvel ezelőtt megjósolta a szintén megjósolt

válság befejezését és a hogy januárban részletezte. Két nap alatt meg volt a béke, a mikor ő a kezébe vette a dolgot.

És itt ismét lehetetlen nem idézni az ő írásaiból.

»Ha igazat mondtam — írja ő 1903-ban — nincs az a hatalom, a mely ennek a politikának útját állja és az emberek e szerint fognak gondolkozni.«

Az emberek csakugyan e szerint gondolkoztak.

És ugyancsak 3 év előtt írta Méray:

»Az események jönnek fognak, azokat nem mi vezéreljük.

Azonban a mi értelmünk működésétől függ az, hogy a mi események bekövetkeznek, azok mennyire találnak bennünket készen, azoknak megfelelően. Mert ha nem vagyunk készen, akkor az átalakulás súlyos krízisei és fájdalmi jönnek reánk; míg ha készen vagyunk, ha értelmünk átalakult már a bekövetkezendő dolgok számára, úgy megváltás, szabadulás egy romokba dülő, hitelét vesztett politikai életből.«

Mérayt az események készen találták és így megadatott neki az a ritka szerencse, a mely nemes örömmel és büszke öntudattal töltheti el öntudatát, az átalakulások súlyos kríziseinek és fájdalmainak idejét megrövidíthette nemzete számára.

Ez a része az ő sajátos szerepének, hogy már most az elmondottakat röviden összefoglaljam, tiszta és világos. Ő előre látta a történéseket, az ez idő szerint már megtörténteket, oly határozottsággal és oly zavaros időkben, hogy ezt a tényt nem lehet csodálattal föl nem jegyezni. Továbbá ő volt az, a ki napvilágos politikai tisztánlátásával kijelölte, elfogadtatta, keresztülvitte a kibontakozás mikéntjét és ezzel nagy, igen-igen nagy szolgálatot tett hazájának. Ezt is fel kell jegyezni a jövő történetírója számára. És itt kell feljegyezni. Mert másutt, messzibbre látható táblán, ott bajos. Csak egyetlen pillanatra bukkant fel Méray neve a lapok hasábjain a válság megoldásakor, hogy többé azután szó ne essék róla. A paragrafus- és sportsmen-politikusok, a tülekedők, a kaszinó-emberek, a jelöltek és választottak nagysága előtt ő, a csak tudós, félrevonult.

E tisztázott kérdések mellett azonban mint egy óriás kérdés fordul felénk az a másik, a még sokkalta nagyobb, a melyet tisztázottnak még mindig nem tekinthetünk, az, hogy mit tartunk Méray tudományos rendszeréről, a melyből ő prognózisait dedukálta? Tényleg meglelte-e annak a Sesam-lakatnak titkos nyitját, a mely a múltnak és a jövőnek rejtelseit őrzte?

Mert, ezt teljes objektivitással meg lehet állapítani: itt csak két magyarázat lehetséges. Vagy igaza van Méraynak tudományos rendszerére vonatkozólag és akkor tudományunk Newton-ját kellene benne üdvözölnünk, vagy pedig egy csodálatos politikai intuícióval van dolgunk, a melynek mélysége meglepő.

Vagy az egyik, vagy a másik zsenialitás pálmáját okvetlenül át kell nyújtanunk.

Nagyon valószínűtlen ugyan, hogy ilyen fejleményeket egyszerűen ki lehessen találni. Az *intuitio* szó nem mond semmit. Pláne, a mikor Méray minden levezetését rendszerével a legszigorúbb kapcsolatba hozta.

Mindez az ő rendszerének bírálatát helyezi előtérbe. Ez elől többé nem szabad kitérni. A dolog nem könnyű, ugyan, mert egymástól igen távol eső tudományokban igényel egyforma jártasságot. Ezért is van, hogy Méray eddigi csekély számú bírálói oly idegenül és tehetetlenül állanak a könyvvel szemben. A *Revue Philosophique*, a *Revue Internationale de Sociologie* stb. kritikusai vagy szemmel látható tanácstalansággal egy semmit sem mondó referádára szorítkoznak, vagy nem döntő pontokra nézve emelnek kifogásokat. Legbehatóbban talán még e sorok írója foglalkozott Méray könyvével a Huszadik Század 1904. évi folyamában, de be kell látnunk, hogy ez a kritika is lesikamlott a Méray által felvetett főprobléma területéről a pert el nem döntő járulékos vitakérdések terére.

Egy igen nagy feladattal állunk tehát szemben, a melynek megvalósítására azonban ezúttal még nem vállalkozhatunk.

Ezúttal csak néhány *tény* prelimináris leszögezésére akarunk szorítkozni, a melyek kiemelését már egyaránt égetővé tette úgy a tudományos kötelesség, mint az igazságosságnak követelménye.

Somló Bódog.

ÖNÁLLÓ VÁMTERÜLET ÉS OSZTÁLYHARC.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II. Önálló vámterület és a proletariátus.

A magyar proletariátus túlnyomó része teljes gazdasági és társadalmi elnyomásban élve, intelligenciájának ezen állapotból folyó hiánya miatt eddig nem igen foglalkozhatott a vámterület kérdésével, mert minden figyelmét a megélhetésért való mindennapi küzdés kötötte le. De a munkásságnak öntudatos, szervezett elemei, s ezeknek képviselője a szociáldemokrata párt sem fordítottak ezen kérdésre oly figyelmet, minőt annak fontossága megérdemel, mert tevékenységüket a szervezkedés nehézségei és az utóbbi években az általános választói jog érdekében megindított küzdelem vették igénybe. A párt két ízben tárgyalta a vámterület kérdését. Az 1902-ki országos pártgyűlésen oly nagyok voltak ezen tárgy körül az ellentétek, hogy a határozathozatal elodáztatott. Az 1903 ki pártgyűlést megelőzőleg terjedelmes vita indult meg a Népszavában, melyet Garami Ernő vezetett be. A pártgyűlés hosszabb tanácskozás után és csekély szótöbbséggel az önálló vámterület álláspontjára helyezkedett még pedig felfogásom szerint igen szerencsés szövegű határozati javaslattal. A kérdés azóta a párt körében újabb beható megvitatást nem nyert, sem agitációnak tárgyát nem képezte.

Ha az önálló vámterület ellenzőinek s különösen Garaminak fejtegetését szemügyre vesszük, úgy azonnal felötlik azon álláspontnak nyomatékos hangsúlyozása, hogy e kérdéssel foglalkozni nem áll a proletariátus érdekében, veszekedjenek efelett a polgári pártok, a proletariátus törjön egyenesen vég-

célja felé — ne törődjék az ily kérdésekkel, melyek efemer jelentőségűek, s a melyekkel való foglalkozás csak a végcél elérésében hátráltatná őket, sőt azon véleményt is hallottuk, hogy a ki itt és a Lajtán túl az önálló vámterület mellett foglal állást — az elhagyja az osztályharc alapját. Ezen felfogás tipikus nézete azoknak, kik húzódoznak a mindennapi gyakorlati gazdasági politikai kérdésével való foglalkozástól — s annak nehézségei elől az elvi szempontok magasságába menekülnek, vagy a mint Jaurès mondotta az amsterdami kongresszuson; gyengeségüket az elméleti formulák intranszigenz bástyái mögé rejtik. Az uralkodó osztályok gazdasági törekvései sohasem lehetnek közönyösek a proletariátusra, sőt azóta, mióta számban és befolyásban annyira megnövekedett, nemcsak joga, hanem kötelessége is valamennyi szocialista pártnak minden gyakorlati kérdésben állást foglalni; megakadályozni azt, a mi végcéljai és a gazdasági élet szükségszerű fejlődése tekintetében hátrányos lehetne és előmozdítani mindazt, a mi ezekre nézve kedvező. *Nem lehet a munkásságnak érdekében, hogy ölbetett kezekkel nézze, mint rendelkeznek az uralkodó osztályok a legfontosabb gazdasági kérdésekben róla-nélküle.* A gazdasági önállóság ellenzőit azon körülmény is befolyásolta, hogy az önálló vámterület követelése oly pártok programjában is szerepelt, melyek a munkásság egyéb követeléseivel szemben ellenséges álláspontot foglaltak el s mint agitacionális jelszót azok is felhasználták, kik az önálló vámterületnek titokban legnagyobb ellenségei voltak. Azon körülmény, hogy valamely a munkásságra nézve fontos reformot reakcionárius pártok is hangoztatnak, legkevésbé sem lehet ok arra, hogy azt a proletariátus is ne követelje, sőt annál inkább feladata, hogy a reform mellé állva annak megvalósítására kényszerítse őket, ha netalán ígéretök alól kibújni akarnának. Az önálló vámterület az Ausztria ellenes mozgalomnak egyik fő jelszava, már pedig a szociáldemokrata párt nagyrésznél a dualisztikus viták tekintetében nagymértékű kicsinylés és lenézés uralkodik, azokat minden komolyság nélkül valónak, szörszálhasogatásnak tekintik, holott értekezésem első részében úgy vélem, némileg sikerült bebizonyítani, hogy ezen kérdések mélyreható gazdasági ellenteteken sarkallnak. Az osztrák szociáldemokráciát ezen szempontok nem akadályozták meg abban, hogy a gazdasági különválás mellett határozottan állást ne foglaljon.

Ezen rövid bevezetés után áttérek értekezésem második részére, melynek tárgyát annak kimutatása és bebizonyítása fogja képezni, hogy az önálló vámterület s ezzel kapcsolatban az ipar felvirágzása és a gazdasági szervezet átalakulása közvetlenül mily kedvező hatással lesz a proletariátusra.

1. Az ipar szociológiai előfeltételei,

Alaptételünk beigazolása céljából első sorban azt kell kimutatnunk, megvannak-e Magyarországon egy nagyobb szabású ipari tevékenységnek szükséges előfeltételei. Itt előre kell bocsátanom, hogy fejtegetéseim során ipar alatt csakis a modern — *kapitalisztikus* — ipart értem, mint olyan célt, a mely felé való haladást a termelés tökéletesedése szempontjából kívánatosnak kell tartani.

Az önálló vámterület körül eddig kifejlődött irodalomban majdnem egyhangú azon nézet, hogy gazdasági önállóságunk az ipar fejlődésére kedvező befolyást fog gyakorolni. Agrárius ellenzői sem az ellenkező állítással érvelnek, hanem azzal, hogy a két főfoglalkozási ág közül a mezőgazdaság a nagyobb és régibb s minthogy erre káros lenne az önálló vámterület; ezt nem lehet az ipar fejlődésének feláldozni. Minthogy azonban a vámelkülönítés iparfejlesztő hatását többen (Katona, Matlekovits) tagadásba vették, sőt sokan hangoztatták s még a szociáldemokrata párt köréből is hallottuk az ismert manchesteri okoskodást, hogy ipar mindenütt fejlődik, a hol megvannak erre a természetes előfeltételek, s ha nem fejlődik, ez épen arra vall, hogy ezen természetes előfeltételek hiányzanak, s akkor mesterséges eszközökkel, — minő a vámsorompók felállítása — sem lehet ipart teremteni; tehát mindezen érvelésekkel szemben is szükséges megvizsgálni azon kérdést, vajjon megvannak-e Magyarországon *a modern ipar kifejlődésének szociológiai előfeltételei?*

A kapitalisztikus ipar kifejlődése a társadalom gazdasági szervezetének megváltozását jelenti, átmenetet az őstermelés és a kisipar állapotából egy bonyolultabb szervezetbe és differenciáltabb termelési ágba. Ezen változásnak kísérője a politikai életben az iparral és kereskedelemmel foglalkozó társadalmi osztálynak: a burzsoáziának túlsúlyra, vagy legalább is nagy jelentőségre jutása a földbirtokos osztálylyal szemben, mely addig a politikai hatalmat monopolizálja. A marxi theoria szerint ezen változások nem állhatnak elő hirtelen, mint deus

ex machina, hanem szükséges, hogy magában a régi gazdasági szervezetben fejlődjenek ki azon alapok, melyeken az új gazdasági rendszer fog nyugodni. Minthogy Magyarország gazdasági életében napjainkig, mint a politikai és gazdasági uralom alapja: a földbirtok, mint foglalkozási ág pedig a mezőgazdaság dominált, az teendő vizsgálat tárgyává, hogy kimutatható-e hazánkban is a régi gazdasági struktúra bomlásnak indulása s megvannak-e az új szervezetnek azon alapelemei, melyek a nyugati államokban az elmúlt századok folyamán a gazdasági forradalmat előidézték?

Ezen fejtegetéseknél azonban a rendelkezésemre álló hely szűkénél fogva csak a kétségtelenül felismerhető tendenciák vizsgálatára kell szorítkoznom s ugyanezen oknál fogva lehetőleg korlátozni igyekeztem a statisztikai bizonyítékok terjedelmét is.

Az átalakulásnak első előfeltétele, hogy az *ipari tevékenység* — bármily lassan is — *fejlődésnek induljon, s ezen fejlődés a kapitalizmus jellemző vonásait* (az üzemek koncentrációja, a kisipar visszaszorítása stb.) *tüntesse fel*. A legegyszerűbb bizonyíték ezen irányban annak kimutatása, mennyivel szaporodott Magyarországon az iparral foglalkozók és az ipari vállalatok száma. Az ipari lakosság az ország össznépességének 1869-ben 4,19% át, 1880-ban 5,4% át tette ki, 1890-ben 11,8%-ra, 1900-ban pedig 13,5%-ra emelkedett, s az anyaországot véve alapul az 1880-ki év 5,43%-kal szemben 14,2% ipari lakosság áll szemben. 20 munkásnál többet foglalkoztató vállalat, (mely tehát már határozottan kapitalisztikus jellegű) 1880-ban volt 1197, 1900-ban pedig 2474, azaz több mint 100% emelkedés.

Ezen számokra szoktak hivatkozni a közös vámterület hívei is, midőn azt akarják bizonyítani, hogy a vámközösség nem gátolja az ipar fejlődését. Hogy e téren haladás van, az kétségtelen, a mit senki sem akar letagadni, de ez nem a vámközösség folyománya, hanem oly fejlődési szükségszerűség, melyet még a közös vámterület sem tudott feltartóztatni. Ezek a számok mást nem igazolnak, mint azt, hogy Magyarországon is megvannak az ipar előfeltételei, s azokat még az osztrák ipar supremáciája sem képes elnyomni. Hogy az iparral foglalkozó személyek és vállalatok száma megnövekedett, ennek oka nem abban keresendő, mintha a közös vámterület kedvező lenne a magyar iparra nézve, hanem abban, hogy a 1867—1900.

időszakban a mezőgazdasági lakosság oly züllésnek és bomlásnak indult, hogy egy része átterelődött az ipar körébe s minthogy a lakosságnak mindig jelentékenyebb része jut azon helyzetbe, hogy szükségleteinek kielégítésénél másokra lesz utalva, ezen körülmény feltartóztathatlanul vonta magával az ipari tevékenység fejlődését.

Egyáltalában a gazdasági közösség híveinek kedvelt szokásuk, hogy minden haladást, a mi 1867 óta Magyarországon történt a közös vámterület javára írnak. Így pl. Matlekovits a magyar állam pénzügyek megszilárdulását a vámközösség jótékony hatásának tudja be, ellenben azt elfelejti, hogy 1868—1888 között folytonos volt a deficit, pedig akkor is élveztük a vámszövetség áldásait. Matlekovits továbbá az ország vagyonosodása tekintetében kedvező jelnek veszi, hogy a keresők arányszáma emelkedett és az eltartottaké csökkent — a mi természetesen szintén a vámközösség érdeme — holott tudvalevőleg ez nem jelent mást, minthogy a termelés munkájába a nők és gyermekek is minél nagyobb számmal vonattak be. Ez kétségtelenül a kapitalizmus térfoglalásának hatása, de semmi esetre sem kedvező jelenség. Különbösen is, ha ezen számokat közelebről vizsgáljuk meg, látjuk, hogy az ipari lakosság csak 1880—1890 között növekedett jelentékenyen, (5,4%-ról 11,8%-ra) 1869—1880 között stagnált és 1890—1900 között rendkívül lassan szaporodott. S ha van is haladás az előbbi állapotokhoz viszonyítva, ezek mind eltörpülnek azon arányokhoz képest, melyet a külföldi államok fejlődése 1867 óta felmutat.

Hogy a meglevő szerény méretű iparban a kapitalisztikus koncentráció és akkumuláció mennyire előrehaladt, azt igazolják a következő adatok. A 20 munkásnál többet foglalkoztató ipari vállalatokból 103 az állam tulajdonát képezi, 21% pedig részvénytársaságoké. Ezen részvénytársaságok alaptőkéje 1904-ben 417 millió koronát, vagyona pedig 1 milliárd 3 millió koronát tett ki s a külföldi ipari részvénytársaságok itteni telepeibe is 63 millió korona van befektetve, vagyonuk pedig ezen összeget többszörösen meghaladja. A nagyipari vállalatok száma 1890-től 1900-ra 55%-al, ellenben a bennök alkalmazott segédszemélyzet száma 91%-al emelkedett. 20-nál több segédszemélyt a vállalatoknak csak 0,5% alkalmazott, de az itt alkalmazottak az összes ipari segédszemélyek 30%-át képviselik. Még jelentékenyebb bizonyóságot nyújtanak a kapitalizmus térfoglalására a

kisipar visszafejlődését és felszívását igazoló számok. 1880-ban 100 önállóra esett 114 segédszemély, 1890-ben 129, 1900-ban 182. Abszolút számokban szólva az önálló iparosok száma 10 év alatt csak 8 ezerrel, a segédszemélyek száma ellenben 215 ezerrel szaporodott. De az önállók még ezen csekély emelkedése is csak látszólagos, mert a nők szaporodtak 22 ezerrel, a mi szintén kapitalisztikus jellegű vonás. Míg 1890-ben még 40 oly törvényhatóság volt, hol 100 önálló iparosra 100-nál kevesebb segédszemély esett, addig 1900-ban már csak 8 ily vármegye akadt, sőt 11 oly törvényhatóság is volt, a hol 100 önállóra 300-nál is több segédszemélyzet esett. A kisipar csökkenését az is mutatja, mely iparágak mily arányban fejlődtek. Legnagyobb mértékben fejlődött a vas és gépipar, a sokszorosító és vegyészeti ipar, melyek határozottan nagyipari jellegűek, csökkent a fazekasok, cipészek és csizmadiák száma, stagnál a kovács, ács, hentes és mészáros-ipar, melyek a kisipari foglalkozások. A kapitalisztikus fejlődést bizonyítja az is, hogy a keresők 1890-ről 1900-ra sokkal nagyobb arányban szaporodtak, mint az eltartottak s hogy a városokban az eltartottak arányszáma sokkal alacsonyabb, mint a vármegyékben. Végül jellemzi a kapitalizmus térfoglalását a termelés munkájában résztvevő nők óriási megszapordása, mely 1890-ről 1900-ra csak az őstermelés körében 400,000-t tesz ki, mely magas különbség azon részben a statisztikai felvételek eltérő módszereinek következménye. Míg az iparban foglalkozó férfiak száma csak 19%-al, nőké 50%-al emelkedett. Végül, mint jellemző tünet szintén felemlíthető a házi cselédek rendkívüli megszapordása a városokban, egy újabb adat a vidék depopulációjára.

Az átalakulási processzusnak egyik oldala az ipar és kereskedelem térfoglalása, más oldalról pedig a *mezőgazdasági lakosság bomlása és pusztulása*, s ezzel kapcsolatban a *nagybirtok* és különösen a *kötött birtok túltengése*. Az előbbire nézve az adatok egész tömegét találjuk Rácz Gyulának a »Magyar földbirtokosság anyagi pusztulása« című művében, s ebből rövidség szempontjából csak a következőket idézhetem: A magyar önálló birtokosok és bérlők száma 1870-től 1900-ig 1.973,000-ről 1.855,000-re apadt le s azonkívül a földbirtok 99%-át kitevő kisbirtok fele része teljes értékéig el van adósodva. Mint azt a hivatalos statisztikai kiadványok is beismerik 1890-től 1900-ig az önálló birtokosok és bérlők száma 50,000-rel, a cselédeké 30,000-rel csökkent, ezzel szemben a mezőgazdasági munkások-

nak száma, kik egyedül munkaerejüknek bér ellenében való értékesítéséből tartják fenn magokat, 200,000-rel növekedett. Ez a szám, azonban a valóságban sokkal nagyobb. A kapitalizmus előrehaladását jelenti továbbá, hogy a magyar földbirtok jelzálogi terhei 1867—1903 között 173 millió koronáról 2033 millióra szaporodtak fel.

S hogy más oldalról a nagybirtoknak szaporodása mennyire előmozdította a parasztság züllését és első sorban a kivándorlást, azt Hegedűs Lóránt műveiből ismerjük. A hivatalos statisztikai adatok szerint » kötött birtok hazánk területének 33.54%-át foglalja le, a hitbizományi birtokok 2.300,000 holdat kötnek le, s csak 1867—1900 között 742,000 holddal növekedtek. Hegedűs Lóránt: Önálló vámterület és kötött birtok című művében az önálló vámterület előfeltételül a birtokeloszlás megváltoztatását jelöli meg. Nézetem szerint az egészséges birtokmegoszlás nem előfeltétele, hanem következménye lesz a gazdasági önállóságnak. *A mai birtokviszonyok kiáltó egyenlőségét ugyanis a nagybirtoknak korlátlan politikai és gazdasági uralma idézi elő*, ennek pedig oka abban rejlik, hogy ipar hiányában nem fejlődhetett ki burzsoázia, mely a nagybirtok monopóliumát megtörte volna.

A bomlási processzus, a proletarizálódás folyamatát a nyugateurópai államokban két jelenség kísérte illetőleg egészítette ki, a *kivándorlás és az urbanizáció, a falusi lakosságnak a városokba való tódulása*, a városok rendkívüli megnövekedése. Mindkettőt feltaláljuk hazánkban is.

1. Első sorban a kivándorlást. Itt ha eltekintünk a romániai kivándorlástól, melyről Hegedűs Lóránt adataiból tudjuk, hogy szintén igen jelentékeny, 1880—1885-ben átlagban 28,000, 1898-ban 22,000 volt az amerikai kivándorlók száma, mely rapid növekedést mutat fel, midőn 1899-ben a nagybirtok Széll alatt korlátlan uralomra jutott, s jöttek az u. n. rabszolgatörvények, 1900-ban 54,000, 1901-ben 70,000, 1903-ban 119,000 és 1905-ben 140,000 ezerre emelkedett s a szám a jövőben csak szaporodni fog.

2. De még hatalmasabb a *városok növekedésének folyamata*, a, mire nézve legekleatásabb példa Budapest, melynek lakosságából csak 2% foglalkozik östermeléssel, s lélekszáma 1880—1900 között 365,000-ról 732,000-re emelkedett, tehát megkétszereződött. A törvényhatósági városok népességének száma 1869-ről 1900-ra 987,000-ről 1.749,000-re, tehát

majdnem 100%-al növekedett, míg ezen idő alatt az ország összlakossága csak 23%-al, sőt a kisebb, a rendezett tanácsú városok lakossága is ezen idő alatt 65%-al emelkedett. S hogy ezen emelkedésben az ipari jellegű városok messze elhagyták az agrár városokat az csak természetes. Látnivaló tehát, hogy a mezőgazdasági züllés és depopulatio összes jelenségei hazánkban is föllelhetők.

Az ipari fejlődés kialakulásának további előfeltétele az *ipari produkcióra felhasználható tőke bizonyos fokú akkumulációja*, mely a pénzüintézetek számából és az általuk forgalmazott vagyontól tűnik ki, mert így dönthető el, számíthat-e a fejlődőfélben levő ipar arra, hogy hiteligényei a belföldön kielégítést nyernek. Ennek illusztrálására elég megemlítenem a következő adatokat: A magyar birodalomban 1904-ben 4339 pénzüintézet működött, melyeknek összes vagyona 1901-ben 5.600,000,000-t, 1904-ben pedig 6 ezer 800 millió koronát tett ki. Ezek a külföldi állapotokhoz képest viszonyítva csekély számok ugyan, de mégis tekintélyesek, a melyekre az ipar támaszkodhatik, különösen, ha tekintetbe vesszük a külföldi pénzüintézeteknek itteni fiókjaikban elhelyezett tőkéit is. Ezen akkumulációs processzus az utóbbi években még nagyobb lendületet nyert, az alaptőke emelések napirenden voltak s a budapesti intézetek ezen a címen 1904—1905-ben kb. 75 millió korona tőkét vontak magokhoz, a vidékiek is ugyanannyit, tehát összesen kb. 150 millió koronát. A pénzüintézetek betétei is óriási emelkedést mutatnak, 1870-ben a pénzüintézeteknél 254 millió korona, 1903-ban pedig már 2 ezer 51 millió korona volt elhelyezve rendkívül alacsony kamatláb mellett. Mindezen adatok mutatják, hogy ezen tőke, mely tulajdonképen produktív célokat volna hivatva szolgálni, minthogy az ipari fejlődés az osztrák verseny folytán meg van bénítva, vagy olcsó kamatozással kénytelen megelégedni (betétek) vagy pedig az *improduktív hitelnyújtásra* — mely az uzsorával határos — kénytelen magát vetni, tehát nem javít a kis existenciák helyzetén, ellenben a hitelszerzést és eladósodást megkönnyíti nekik, s az *általános elszegényedést még jobban előmozdítja*.

Az ipar fejlődésének további előfeltétele, hogy létrejöjjenek azok a csatornák és szervek, melyeken az ipar termékei a fogyasztóhoz eljuthatnak. Ennek két következménye van, a *kereskedői osztály és a közlekedési hálózat fejlődése*. A hol ez a két tényező hiányzik, ott balga dolog volna ipari tevékenységet

forszírozni. A kereskedők a forgalomban alkalmazottakkal együtt 1869-ben a lakosság 0,86%-át, 1880-ban pedig 1,18%-át tették ki, míg 1900-ban csak magok a kereskedők 2,9%, illetőleg az anyaországban 3,1%-ra emelkedtek. Ezen emelkedés már szinte aggályosnak mondható, de természetes magyarázatát nyeri azon közismert tényben, hogy a mezőgazdaság és kisipar hajótöröttjei, mielőtt bérmunkába lépnének, előbb a szatócsüzletre adják magokat, melyet a legcsekélyebb tőkével lehet kezdeni s ideig-óráig önállóságuk látszatát is megtarthatják. A kereskedői osztály, melynek körében éppen a fenti okoknál fogva túlsók a parazitikus elem, most tevékenységének túlnyomó részét az osztrák iparcikkek terjesztésére kénytelen fordítani. A vasutak hossza 1869-ben 2736 km., 1880-ban 7078 km., 1890-ben 11,246 km., 1901-ben 17,264 km. volt, jelenleg pedig megközelíti a 19,000 km.-t. Ez igen tekintélyes szám, ha tekintetbe vesszük, hogy Ausztriának 22,000, Franciaországnak 46,000 és Németországnak 56,000 km. vasútja van. A távírdahálózat hossza nálunk 23,000 km., a telefoné pedig 15,000, (Ausztriában 20,000 km.) a mi szintén elég magas szám. A vasúti hálózat fejlődését is szokás a közös vámterület javára írni, holott köztudomású, hogy azokat külföldi kapitalisták építették ki az állam nagymértékű megterheléseivel.

Szóval az ipari átalakulásnak szociológiai és technikai előfeltételei: a modern ipar és kapitalisztikus üzem tér foglalása, a vidék depopulációja, a mezőgazdasági népesség kivándorlása és a városokba költözése, az improduktív tőke akkumulációja, — a közlekedési és kereskedelmi szervezet kialakulása mind — bár szerény mértékben — feltalálhatók az a bomlásnak indult magyar feudális kisipari gazdasági szervezet ölében. Hazánkban is áll Friedrich List mondása, hogy nem az ipar előfeltételei, hanem csak idő tekintetében áll hátrább más államoknál. S hogy ezen előfeltételek dacára az ipar még sem indul oly fejlődésnek, mint az a praemisszákból következnek, ebből folyik, hogy egy igen lényeges feltétel: a külföldi fejlettebb ipartól való védelem mégis csak hiányzik. A haladás azért oly lassú, mert mesterséges úton állják a fejlődési processzusnak útját azzal, hogy a vám-külfölddel szemben magas vámokkal védett, a közösigyi szervezet keretébe tartozó összes gazdasági és hatalmi faktorok és az uralkodóház által pártolt osztrák ipar a magyar nagybirtok hallgatólagos beleegyezése és titkos támogatása mellett megakadályozza a magyar ipar kifejlődését.

Ha a vámsorompók felállítatnának, azon bomlási processzus, mely most lassan halad előre, *egyszerre rapid lefolyást nyerne*, s ugyanoly módon menne végbe, mint a nyugateurópai országokban történt. Bármelyiket is vesszük közülök szemügyre, azt látjuk, hogy *az átalakulási processzus azon időben ment végbe, mikor az illető államokat vámsorompók zárták el a külföldtől*, mert a burzsoázia ezek védelme alatt jutott csupán erőhöz, hogy a feudális szervezettel megbirkózhassak. Így volt ez Angliában is, hol az ipari forradalom 1770—1840 között, tehát azon időben ment végbe, midőn az angol szigeteket a vámok egész légioja védelmezte. Ezt legjobban bizonyítja azon közismert tény, hogy Marx és Engels a kapitalisztikus fejlődés alaptörvényeit és bizonyítékait főleg az angol viszonyok vizsgálatából merítették, s mikor ők rendszerük körvonalait megkoncipiálták, Angliában még a védvámrendszer uralkodott. Mihelyt az angol burzsoázia teljesen legyőzte a nagybirtokot, azonnal szabadkereskedővé lett, mert fejlődési képességének szűk volt a hármaskirályság területe s óriási mértékben megnövekedett termelését nem tudta már belföldön elhelyezni.

Azért van szüksége tehát Magyarországnak a vámsorompókra, hogy ezeknek védelme alatt az új kapitalisztikus ipari szervezet kialakulása minél gyorsabban menjen végbe. Mennél lassabban történik, annál nagyobb a pusztítás, melyet a gazdasági viszonyokban, a produktív erőkben okoz. *A kapitalisztikus fejlődésnek ugyanis két egymással szemben találkozó előfeltétele van: egyrészt a mezőgazdasági lakosság zülése és depopulációja, másrészt az ipar óriási térfoglalása.* Míg tehát nálunk ezen átalakító processzusnak csak a *desztruktív* tényezője működik addig az *alkotó* tényezőt megakadályozza működésében az osztrák nagyipar fojtogató versenye. Hogy egy képlettel éljek a mezőgazdaság elindult a zülés útján, de az ipar nem siethet elébe, hogy magába felszívja. Ennek következménye a kivándorlásnak megdöbbentő emelkedése, oly veszteség, melyet az ország sokáig aligha tud elviselni, másrészt azon körülmény, hogy az iparfejlődés és munkaalkalmak hiánya folytán még az itthonmaradottak sem kapnak munkát, nemhogy munkabérok emelkednék. S minthogy a gazdasági átalakulás szükségszerűleg utat fog törni magának, megtörténhetik, hogy mire a modern ipar Magyarország területén kialakul, annak jótékony hatásait már nem a magyar nép fogja élvezni!

Ismeretes Capravinak azon mondása, melylyel az agráriu-

sokkal való szakítást megindokolta: *Arról van szó, hogy árúkat, vagy embereket exportáljunk!* Teljesen mértékben áll ez a mi jelenlegi viszonyainkra is. Az ember export terén már elértük a legnagyobb rekordot, s elhagytuk az összes európai államokat. Ennek az exportnak megszüntetésére csak egy mód kínálkozik s ez az önálló vámterület létesítése.

2. Az ipari fejlődés szükségszerűsége.

Igyekeztem az eddigiekben kimutatni, hogy *az ipari átalakulás előfeltételei mind megvannak Magyarországon az önálló vámterület által nyújtott védelmen kívül.* Most áttérhetek annak a fejtegetésére, vajjon az ipar fejlődése általában véve hasznos-e a proletariátusra nézve?

Ezt két szempontból lehet állítani: a jövőre és a jelenre vonatkozólag. A proletariátus mozgalmának főcélja a mai társadalmi és gazdasági rendszer megsemmisítése és helyébe egy tökéletesebb, igazságosabb s főleg gazdaságosabb társadalmi és gazdasági szervezet létesítése. Ezen folyamat azonban a történelmi materializmus szempontjából nemcsak cél, hanem egyúttal fejlődési szükségszerűség is. Nem eszményileg konstruált célok elérése képezi többé a munkásosztály feladatát, hanem siettetése azon eredménynek, melyre a gazdasági szervezetben bennrejlő erők működése irányul. A fejlődésnek az átalakulásnak előfeltételei, mint már említettem a meglévő gazdasági szervezetnek ölében fejlődnek ki, s az átalakítás munkájára a kapitalizmus van hivatva. A kapitalizmus pedig ezen átalakítást az ipari forradalom útján hajtja és hajtotta végre, melynek végeredménye az, hogy a termelés társadalmivá lesz, ellenben a tulajdon, a termelési eszközök és a jövedelemeloszlás egyéni, magángazdasági jellege fennmarad. E két tényező között fennálló ellentét örökös harcokat eredményez, melynek következménye, hogy a kapitalisztikus rendszer elviselhetlenné válik, s belülről robban szét, s nemcsak a termelés, hanem a jövedelemelosztás is társadalmivá lesz. A kapitalizmus főterrenuma a nagyipar, mely a mezőgazdaságot is hatalmába ejti, industrializálja, itt is működésbe hozza és szabadjára ereszti azon immanens tényezőket, melyek a fennálló gazdasági rendszer összeomlását fogják előidézni.

Ezen tétel helyessége nyilvánvaló, akár a Kautsky által követett, akár az Eduard David által hirdetett alapelveket fogadjuk el a mezőgazdaság és ipar kölcsönös viszonya és

jövendő fejlődése tekintetében. Kautsky szerint ugyanis a kapitalizmus a mezőgazdaságban is épolymódon működik a gazdasági struktúra átalakítására mint az iparban, csak a haladás tempója lassúbb. Lassúbb a koncentráció, azaz a kisüzemeknek felszívása, lassúbb szocializálás, a termelésnek társadalmivá tétele, a minek egyik főszköze a termelésesség emelkedése, mert míg az iparban a produktivitás emelésének korlátai nincsenek, addig a mezőgazdaságban ennek határt szab a természet. Lassúbb végül az akkumuláció, vagyis a vállalatok számának összezsugorodása. Azt azonban Kautsky is hangsúlyozza, hogy még ezen lassú menetű fejlődésnek is előfeltétele, hogy *előbb az iparban jusson a kapitalizmus teljes uralomra.*

Ezzel szemben áll Eduard David felfogása, a ki azt vitatja, hogy a mezőgazdaságban a kollektívizmusnak a kisbirtok egyengeti útját a szövetkezeti tömörülés által. Nem kell azonban elfeledni, hogy ezen irányzat csak azon államokban észlelhető és mutatható ki, a hol az ipari kapitalizmus már magas fokon áll, mert a kisbirtokkal való sikeres és termékeny gazdálkodásnak (még szövetkezeti formák mellett is) ki van zárva a lehetősége ott, a hol erős ipar és nagyszámú ipari lakosság hiányzik. *A kisbirtok kollektív irányzatának előfeltétele a belterjes gazdálkodásra való átmenet, erről pedig az ipar kifejlődése előtt szó sem lehet.* Akármily nézpontról tekintjük is tehát a mezőgazdaság jövő fejlődését, a proletariátusra üdvös hatást minden képen csak az ipari kapitalizmus megerősödéséből lehet remélni.

Ezekből kitűnik, *mily érdeke a proletariátusnak, hogy a kapitalisztikus ipar minél inkább tért hódítson.* Marx-ból a végtelenségig lehetne erre nézve a bizonyítékokat idézni. Így a Komm. Manifestumban azt mondja: A mily mértékben fejlődik a burzsoázia, oly mértékben fejlődik a proletariátus is. A burzsoázia nemcsak azon fegyvereket szüli meg, a melyek halálát fogják okozni, hanem azon férfiakat is, a kik ezen fegyvereket forgatni fogják: a munkásokat. Das Elend der Philosophie művében így szól: A legkedvezőbb előfeltétel a munkásra nézve, a tőke gyarapodása. Ha a tőke megreked, előbb a munkás pusztul el. A kapitalizmus haladása — mondja továbbá — bennünket nem aggaszt, mert történelmi feladatát elvégezni köteles. Sőt van egy kijelentése, mely teljesen kvadrál az önálló vámterületre: *Ha a burzsoáziának védelemre van*

szüksége a külföld ellen, hogy leszámoljon a feudális arisztokráciával, akkor a munkásosztálynak is érdekében áll mindaz, a mi a burzsoáziát korlátlan uralomra juttatja.

Hasonló kijelentést tartalmaz a magyar szociáldemokrata pártnak 1903 április 16-án az önálló vámterület érdekében elfogadott határozati javaslata, melynek szövegezésére már a bevezetésben jeleztem, hogy azt szerencsésnek tartom. A határozati javaslat ugyanis azt mondja, hogy a Magyarország és Ausztria között fennálló vámközösség lehetetlenné teszi a magyar ipar kapitalisztikus kifejlődését, mert teljesen védtelenül kiszolgáltatja a fejlettebb osztrák ipar versenyének. Minthogy pedig Magyarországnak nagy érdeke, hogy ipari termelőerejét kifejleszsze, ezért a kongresszus szükségesnek tartja az Ausztriától való teljes gazdasági különválást, s a fejletlen magyar iparnak nevelővámokkal való fejlesztését.

A fentebbi okfejtéssel szemben lehetne mondani, nem szükséges az, hogy a gazdasági fejlődés minden esetben a kapitalizmus útját fussa meg, hogy a kollektív gazdasági rendszerhez eljusson, mert ott, a hol valamely társadalomban a kollektívizmushoz közelálló rendszer uralkodik, ott egyszerűen ezt kell odáig fejleszteni. Ezen érvelés azonban nem áll a jelenlegi Magyarországra, hol az egyéni tulajdon rendszere minden kinövéseivel együtt korlátlanul uralkodik, 3 azonkívül előzőleg kimutattuk, hogy Magyarország is megindult a kapitalisztikus fejlődés útján, a melyről többé vissza nem lehet térni.

Az elmondottakból kitűnik, mily kevésbé állja meg helyét a gyakran hangoztatott frázis, hogy a munkásosztálynak nincs érdekében a nagy ipar fejlesztése. Igaz, hogy nálunk ezen szónak »iparfejlesztés« bizonyos gyanús mellékíze van, mert ennél mindenki az állami kedvezmények osztogatásánál felburjánzott protekcióra és visszaélésekre gondol. Éppen azért is kívánatos az önálló vámterület, mert ez általában az egész kapitalista osztálynak fog védelmet nyújtani, míg a jelenlegi iparfejlesztési rendszer csak néhány befolyásos embernek, üzleti tevékenységet folytató képviselőnek, s ipari vállalatokat gründoló pénzhatalmasságnak nyújt előnyöket. A szocializmusnak addig, míg a privilégiumokat gyökeresen kiirtani nem tudja, arra kell törekedni, hogy a privilégiumok káros hatását azoknak minél tágabb körre való kiterjesztésével ellensúlyozza.

Visszatérve az eddig előadottakhoz, minthogy a proletariátusra nézve a nagyipar fejlődése egzisztenciális előfeltétel, mint-

hogy a kapitalisztikus nagyipar van azon történeti szerepre hivatva, hogy az emberiséget egy magasabb gazdasági szervezetbe átvezesse, ennél fogva *proletariátusnak akkor is érdekében állana a nagyipar fejlődését előmozdítani, ha ezen fejlődés addig, míg az új társadalmi rendszer kialakulna, reá nézve előnyös nem volna.* Hogy azonban az ipar fejlődése még a jelenlegi gazdasági szervezetben, különösen Magyarországon, nem káros a proletariátusra nézve, azt fogom most megkísérelni kimutatni.

3. Agrárállam vagy iparállam?

Itt azon kérdésre kell felelnünk, megmaradjon-e Magyarország jelenlegi agrár állapotában, vagy áttérjen az ipari fejlődés útjára, s biztosíthat-e ezen átalakulás a magyar munkáságnak magasabb szellemi és anyagi színvonalat, mint a jelenlegi állapot további fennmaradása?

a) A munkásság szellemi színvonala.

Általában véve mindenekelőtt konstatálnunk kell azon kétségtelen tényt, hogy azon államokban, a hol ipar van, ott kultúra is van, s az ipar *fejlődése párhuzamos a kultúra fejlődésével.* Garami ezzel szemben azt veti ellen, hogy nem az ipar fejleszti a kultúrát, hanem a kultúra az ipart, szóval a kultúra a prius és az ipar a posterius. Nem akarok most ezen rangelsőbbiség vitájába belemenni, mert az teljesen hiábavaló fáradság volna azon ténynyel szemben, hogy kultúra és ipar válhatatlan összefüggésben van egymással. Garami az ellenkezőnek bizonyítására két példára hivatkozik, idézi először Sziléziai, hol szerinte óriási gyáripár van, míg a lakosság körében végtelen nyomor uralkodik, mire nézve a legklasszikusabb tanúság Hauptmann Gerhardtnek *Takácsok* című drámája.

Ezen példa azonban téves, mert a *Takácsok* cselekménye a múlt század 40-es éveiben játszódik és a háziipar pusztulását tárgyalja, melyet az angol textil behozatal növekedése hozott ezen válságos helyzetbe, holott a kapitalizmus fejlődésének egyik jótékony hatása éppen abban áll, hogy a háziipart nyomorúságos existenciáival együtt felszívja magába. Második példának idézi Garami Svédországot, mely túlnyomóan agrár ország, mégis az analfabéták aránya elenyésző. Első sorban is Svédország nem par excellence agrárállam, mert a lakosságnak csak 54%-a foglalkozik őstermeléssel, de ezen példa különben sem bizonyít álláspontunk ellen. Azt csak akkor lehetne meg-

dönteni, ha Garami kimutatta volna, hogy létezik egy oly állam, melyben az ipar magas fokon áll, de a kultúra alacsony. Ilyen állam azonban nincsen, sőt az ó- és középkorban is a kultúra mindenütt az iparhoz és kereskedelemhez kapcsolódott. Korunkban is azt látjuk, hogy azon államok, melyek iparban vezetnek, mint Anglia, Németország, Belgium stb. a kultúra terén is a legelsők, az észak-amerikai Unióban az iparos Kelet képviseli a műveltséget az agrár Nyugattal szemben, Olaszországban az északi iparos vidékek műveltek, míg a földművelő dél szörnyű tudatlanságban sinlődik, sőt Oroszországban egyáltalán csak az ipari centrumokban találni kultúrát. A nagyipar megteremtí az emberi agglomerációk modern típusát a nagyvárosokat, melyek bármily árnyoldalukat mutatnak fel a kriminalitás és tömegnyomor szempontjából, a kulturális fejlődésnek gyújtó pontjai. Erre legjobb bizonyíték *hazánk, a hol egyedül a nagyobb ipari városokban találkozunk kulturális intézményekkel s a modern kívánalmaknak félig-meddig megfelelő iskolákkal. Már maga azon tény, hogy az embereknek nagy tömege állandóan együtt lakik, egymás kölcsönös behatása alatt áll, továbbá a városokban előforduló gazdasági és társadalmi események gyors váltakozása élesíti az értelmet és ítélőképességet, növeli a tapasztalatot, melyek a műveltség megszerzésének nélkülözhetlen előfeltételei. Vegyünk csak egy egyszerű példát az életből. Egy mezőgazdasági munkás vagy cseléd nem tudván a falun munkát találni a nélkül, hogy valamely kulturális ösztön hajtaná, tisztán azért, hogy a betevő falatot megkeresse, Budapestre jön. Itt talál oly munkát, melyhez az izomerőn kívül semmi intelligencia nem szükséges, mondjuk pl. zsákot hord a Dunaparton, vagy cefrét kavár valamely szeszgyárban. S ha egy ily munkás most 3—4 évig Pesten marad, vajjon ki állíthatja, hogy ennek a munkásnak értelmisége, élettapasztalata, ítélőképessége nem lesz hatványozott mértékben nagyobb, mint ha ugyanezen idő alatt falun maradt volna, a hol csak arról vehet tudomást, a mi a szomszéd faluban vagy tanyán történik. S vegyük hozzá még azon esetet, hogy megismerkedik a szervezett munkásokkal, s belevonatik a munkásmozgalmakba, a mire nézve mindenki előtt ismeretes, hogy a modern *proletármozgalomnak kulturális, nevelő hatása még sokkal nagyobb, mint gazdasági eredményei. S ha egy ily munkás a városban marad s gyermekei ott nőnek fel, mennyivel magasabb lesz ezeknek szellemi színvonala és főleg intelligenciája, még ha rendes iskoláztatásban nem része-**

sülnek is, mintha a falun töltötték volna gyermek éveiket. Mindnyájan ismerünk falusi parasztokat mezőgazdasági cselédek, kik 3—4 évig Amerikában ipari munkát végeztek s tudjuk, hogy a mily óriási különbség van előbbi és jelenlegi szellemi színvonalok között s ezen különbséget, bár csekélyebb mérvben, akkor tapasztalhatjuk, ha nem Amerikában, hanem valamely közelfekvő vidéki nagyobb városban töltöttek néhány évet ipari munkában.

S hogy az ipari népesség hazánkban jelenleg is mennyivel magasabb fokon áll műveltség tekintetében a mezőgazdasági, lakosságnál, erre nézve statisztikai adatokkal is szolgálhatok. Más alap hiányában kénytelen vagyok az *írni-olvasni tudás* arányát kritérium gyanánt venni és pedig az 1900. évi népszámlálás, továbbá a Kristóffy által közzétett választójogi javaslat indokolásához csatolt statisztikai tabellák alapján. Így a 24 éven felüli magyar honos polgári férfi népességből az őstermelési foglalkozásokhoz tartozott 69,7% s ezek az írni-olvasni tudóknak csak 62% át tették ki, az ipar, kereskedelem és forgalom körébe 20,9%, de ezek az írni-olvasni tudóknak 27,5%-át képezték.

De a mi a legfontosabb adat az ipari munkások a 24 éven felüli lakosság 4,8% át tették ki, az írni olvasni tudók számának pedig 6,6%-át, addig a mezőgazdasági munkások és cselédek a 24 éven felüli lakosság 32,5%-át tették ki, az írni-olvasni tudók aránya pedig csak 26,4% volt.

Nincs oly vármegye, vagy város, melyben az ipari foglalkozásokhoz tartozók körében az írni és olvasni tudó arány az összlakossághoz viszonyított arányt meg nem haladná, ellenben a mezőgazdasági lakosságnak írni és olvasni tudó arányszáma mindig alacsonyabb, mint az összlakossághoz való aránya. Így pl. Árva megyében az ipari munkások a 24 éven felüli lakosságnak 1,5%-át, az írni és olvasni tudóknak 2%-át tették ki, míg a mezőgazdasági munkások és cselédek az összlakosságnak 12,6%-át, az írni és olvasni tudóknak csak 10,8%-át, Beregben az ipari munkások arányszáma 1,9%, írni-olvasni tudóké 3,2%, mezőgazdasági munkások és cselédek arányszáma 32%, írni-olvasni tudóké 25,9%. Látnivaló tehát, hogy az ipar, s első sorban *az ipari munkásság még a legagrárabb környezetben, a legmostohább viszonyok között is kulturális elemet képvisel.* S ha az 1900. évi népszámlálás adatait vesszük vizsgálat alá, úgy látjuk, hogy az írni-olvasni tudás aránya azon vármegyékben és városokban magas, hol az ipari elem aránya is magas. Így pl. Varasd

vármegyében, hol a lakosság 93%-a őstermelő, írni-olvasni csak 34%, illetve a 6 éven felüli lakosságból 41% tudott. Kis-Küküllőben őstermelő 86%, 6 éven felül írni-olvasni tudott 38%, Szilágyban őstermelő 83%, írni-olvasni tudott 6 éven felül 32%. Ellenben Zólyomban iparos stb. 35%, 6 éven felül írni-olvasni tudott 71%, Borsod 29%, írni-olvasni tudott 71% stb. S hogy az iparos városok ezen tekintetben is elől állanak, az az előbbieket után szinte természetes. Épúgy kimutatható, hogy az írni-olvasni tudás terjedése azon vármegyékben halad legjobban, a hol az ipari elemek szaporodnak.

Az ellenvélemény hívei azt mondják, hogy addig, míg kultúra nincs, ipar sincs; tehát első sorban a kultúra terjesztésére kell törekedni. Azt azonban elfelejtik, hogy a kultúra terjesztéséhez első sorban pénz, nagyon sok pénz szükséges. Hol vegye ezt a sok pénzt Magyarország, a hol épen az ipari fejlődés hiánya és lassúsága miatt az állam alig hogy fentudja háztartásának egyensúlyát tartani, a társadalom pedig a kiváltóságosok egy szűk körének kivételével szegénységben él. Ellenkezőleg, ha majd az ipar fejlődése folytán a vagyonosodás terjedni fog, lehet arra számítani, hogy az állam és uralkodó osztályok többet fognak a műveltség terjesztésére fordítani, annál is inkább, mert a nagy iparnak érdekében van, hogy értelmisége fejlett legyen, míg a földbirtokosnak az uralkodó külterjes gazdálkodási rendszer mellett megfelelőbb, ha cselédeknek és munkásainak színvonala és igénytelensége mennél közelebb áll a baroméhoz, melylyel együtt a földművelés munkáját végzik.

S érdekes dolog, hogy a kik a kultúra elsőbbségét hangoztatják, mint Kautsky és Garami, épen a legorthodoxabb marxismus hívei, melynek alapelve, hogy a kultúra csak a gazdasági szervezet Überbau-ja, s a felépítmény csak az alap átalakulásával változhatik meg. Azt állítani tenát, hogy a kultúra teremti az ipart, nemcsak a tényeknek nem felel meg, hanem a marxismus szempontjából is inkonzekvencia.

Láthatjuk tehát, hogy a nagy ipar fejlődése egyértelmű a proletariátus szellemi nivójának emelkedésével. Kautsky is elismeri, hogy a kultúra nem emelkedhetik úgy a mezőgazdaság körében, mint az ipari központokban.

2. A munkásság anyagi helyzete.

De nemcsak kulturális, hanem *anyagi szempontból is kedvező a munkásságra nézve a kapitalisztikus ipar térfoglalása*. Ezen a téren szintén egy dogmatikus előítélettel kell megküzdenuünk, a mit arra lehet visszavezetni, hogy Marx már a kommunisztikus manifesztumban, de később még élesebben a Kapitalban felállította azon tételt, hogy az ipar fejlődésével párhuzamosan halad a munkás nyomorának emelkedése, a mit köznyelven Verelendungstheorienak neveznek. Ezt azonban az élet megcáfolta, s e tannak fentartás nélküli képviselői is oda módosítják, hogy anyagi helyzete emelkedett ugyan a munkásnak, de az uralkodó osztálynak még nagyobb mértékben, továbbá a munkásöntudathoz és műveltséghez jutva nagyobb mértékben érzi kizsákmányolását és függőségét mint azelőtt, s ezért, ha anyagi helyzete emelkedett is, *szociális* nyomora elviselhetetlenebbé vált. Ezen okoskodásra méltán mondja Bernstein, hogy az: Hinweginterpretation der Theorie.

Az ellenkező állítást a bizonyítékok egész tömege igazolja, s ezek közül csak egy-kettőt említek. Giffen szerint az angol munkás reális bére 1870—1800 között körülbelül 40%-al, pénzbeli bére 25%-al emelkedett, s Sauerbeck adatai szerint most 100 shillingért annyit vásárolhat, mint 1880-ban 140 shillingért. Mennél nagyobb fokon áll a kapitalisztikus ipar, annál magasabb a munkabér. Az átlagos heti munkabér Londonban 42 sh., Berlinben 24 sh., New-Yorkban 75 sh. (Láng Lajos adatai.) Sombart kimutatja, hogy az Unió védővámjai mennyire biztosították az ipar és munkásság óriási haladását, az Unió munkásainak standard of life-je 2—3-szor olyan nagy mint a kontinensen. Nincsen oly modern ipari állam, a hol az ipari munkabérek akár relatíve, akár abszolúte, akár az élelmiszerek árához viszonyított arányban visszamentek volna. Azonkívül fontos tanúságokat nyújtanak azon statisztikai tabellák, melyek a fontosabb élelmiszerekre nézve a lakosság fejenkinti fogyasztását mutatják ki, hol mindig az ipari államok számai a legmagasabbak. S végül nem kell figyelem elől téveszteni azon fontos jelenséget, melyre szintén Sombart figyelmeztet, t. i. hogy a kapitalizmus fölülkerekedése előmozdítja *a munkásvédelmi törvényhozást*, mert ez rendkívül alkalmas eszköz a nagyiparnak a kis üzemek felszívására. Azonkívül *minden ipari államban kivétel nélkül magasabb az ipari mint a mezőgazdasági munkabér*.

Hazánk viszonyaira nézve eddig nem leltem anyagot annak kimutatására, hogy az ipari munkabérek az elmúlt évtizedek folyamán mennyire emelkedtek. Felolvasásom céljaira azonban teljesen elegendő alapot nyújt, ha az ipari és mezőgazdasági munkabérek jelenlegi nagyságát összehasonlítjuk. Így a földművelési minisztérium jelentései szerint 1903-ban a gazdasági munkabér országos átlaga ellátás nélkül férfiaknál 113 fillért, nőknél pedig 93 fillért tesz ki, s a legmagasabb átlag a Tisza jobb partján 151 fillér. Csak a városokban találkozunk magasabb mezőgazdasági munkabérekkel, mi már az ipari verseny hatása. A kereskedelmi minisztérium jelentése (1900) szerint az ipari férfimunkások 82%-nak heti átlagos bérjövédelme nagyobb volt, 10 koronánál, tehát az ipari munkásság 82%-a 520 koronánál nagyobb jövedelemmel, 30% pedig 1000 koronánál nagyobb jövedelemmel bír, sőt a női munkásoknak is 30%-a 550 koronán felül keres évente. A minisztérium az ipari munkások átlagos évi keresetét 700 koronára becsüli. Pap Dávid ezen adatok alapján a mezőgazdasági munkások évi átlagos keresetét 378 koronára, az ipari munkásokét napszámósokat beleértve 600 koronára, azok nélkül 900 koronára teszi. Brázovay adatai szerint a mezőgazdasági munkások évi keresete 392 korona. S míg az ipari munkabérek emelkedő irányzatot követnek, addig Dániel Arnold megállapítja, hogy a mezei napszámósok 50—60 koronával keresnek évente kevesebbet, mint azelőtt.

Láthatjuk tehát, hogy *úgy hazánkban, mint külföldön az ipari munkásság helyzete minden tekintetben kedvezőbb, mint a mezőgazdasági munkásságé.* Ezen tényből kiindulva kell mérlegelni azt, mily hatást fog az önálló vámterület a mezőgazdaságra gyakorolni.

Kautsky az Agrarfrägebán határozottan odanyilatkozik, hogy nem a mezőgazdaságtól, hanem az ipartól függ az állam össznépeességének jóléte. A kapitalisztikus állam feláldozhatja a mezőgazdaságot a nélkül, hogy a nép jóléte csorbát szenvedne, mint pl. Anglia, ellenben a megfordított sorrend tönkretetheti a népeességet. Ott hol a lakosság természetes szaporodása a munkaalkalmak növelését követeli, ott ez másképpen nem történhetik, mint az ipar fejlesztése által, mert a földművelés bármily fokra jut is, újabb munkaalkalmakat nyújtani nem képes, mert a mezőgazdaság produktivitásának emelkedése épen a mezőgazdasági népeesség csökkenésével van kapcsolatban. Azonkívül

említhetek még a teljesség szempontjából két általánosan ismert érvet, hogy a mezőgazdasági foglalkozások időhöz vannak kötve, míg az ipari munka állandó, s az is kimutatott tény, hogy a gépek terjedése sokkal inkább szorítja ki a mezőgazdaságban a munkásokat mint az iparban, sőt az agráriusok a mezői munkásmozgalmak letörése céljából éppen most tervezik a gépek nagyobb arányú alkalmazását az aratási munkálatok körében. A mi az önálló vámterületnek a mezőgazdasági proletariátusra gyakorlandó hatását illeti, ezt a következőkben foglalhatom össze: *A városokba való tódulás, a mezőgazdasági munkásság industrializációja még nagyobb mérvet fog öltetni, mint eddig, más oldalról csökkenni s később egészen meg fog szűnni a tengerentúli kivándorlás* — a minek főoka a munkaalkalmak hiányában rejlik — éppenúgy, mint Németországban megszűnt az óriási méretű amerikai kivándorlás az ipar fölvirágzásával. De a mezőgazdaságra nézve is fontos az ipar fejlődése, mert ezáltal a hazai fogyasztás emelkedni fog s a nyerstermények a belföldön nyernek feldolgozást, mely két körülmény annál is jelentősebb, mert a magyar mezőgazdaság a világpiacon ezentúl a tengerentúli termelés még fokozottabb versenyével lesz kénytelen megküzdeni.

De nemcsak a munkásságra lesz ezen átalakulás kedvező hatással, hanem a kisbirtokosok *családtagjaira* nézve is, kik most ipari munka hiányában kénytelenek a családi gazdaságban fásasztó, folytonos és terméketlen munkát végezni s kiknek keresete, élelmezése époly silány, kizsákmányolásuk pedig talán még nagyobb, mint a munkásoké. Míg tehát a mezőgazdasági munkásság nagy része iparivá lesz s ezáltal kulturális és gazdasági nívója emelkedni fog, addig a munkakínálat az őstermelés körében megcsökkenvén, az ott megmaradt munkások kedvezőbb feltételek mellett fognak munkát kapni, munkabérok emelkedni, ellenben függőségük csökkenni fog s helyzetük mindinkább hasonlónak lesz az ipari munkásokéval. S hogy ezen hasonlóságnak elérése mily kívánatos, azt legjobban igazolja a magyarországi szociáldemokrata párt programjának 16. pontja, mely követeli a mezőgazdasági munkásoknak egyenjogosítását az ipari munkásokéval. Ezen programmpont más irányban is fontos bizonyítékot képez. Ha az ipar fejlődése tényleg nem érdeke a munkásnak, ha áll az, a mit Marx mond a Kapitalban, hogy az ipar haladása párhuzamosan halad a munkás nyomorának emelkedésével, akkor minek követelni azt, hogy a mezőgazdasági munkás is ugyanezen sorsban része-

süljön? A való élet és tapasztalat azonban ezen tételt már százszorosán megcáfolta s ezt jól tudja a szociáldemokrata párt is — s ezért kívánja a különböző nemű munkások egyenlősítését.

A szociáldemokráciának legnagyobb nehézségei és problémái az agrárkérdésben, főleg a kisbirtok megnyerésében rejlenek s nem mindaddig, míg ezen probléma megoldva nincs, a proletariátusnak legfőbb érdeke, hogy minden oly fejlődési folyamatot támogasson, mely a mezőgazdaságban is a termelés szocializálását, a koncentrációt és akkumulációt idézi elő és gyorsítja. Erre nézve pedig legfontosabb eszköz az ipar fejlesztése és ezzel kapcsolatban a mezőgazdasági tizem industrializálása!

Megállapított tény továbbá, hogy *ott, a hol a nagyipar hiányzik vagy gyenge, ott az agrárviszonyok a legsúlyosabbak*, a mire nézve a legtalálhatóbb példa hazánk és Spanyolország. E tényt az ellenkező oldalról bizonyítja Németország, Franciaország és az Északamerikai Unió mezőgazdaságának helyzete. Végül a teljesség szempontjából le kell számolni azon ellenvetéssel is, mely Marx Reservermееjének fogalmára támaszkodva, azért fél az ipar fejlődésétől, mert a kapitalizmus növeli a bérek lenyomhatása végett a munkanélküliek seregét. Ezen ellenvetés azonban Magyarországra nézve teljesen tárgyaltalan, mert az már igazán a lehetetlenséggel határos, hogy a munkanélküliség nagyobb lehessen, mint most a nagybirtok korlátlan uralma és a közös vámterület korszakában. Farkas Gejza utal arra, hogy ezen Beservermее-k az aratás idejére államilag szervezett munkástartalékokban már léteznek s ehhez hozzátehetjük az 1900. évi foglalkozási statisztika azon adatát, hogy a mezőgazdaság körében mellékesen 617,000 ember foglalkozott iparral, a mi szintén igen erős kapitalista vonás. Képzhető-e ennél nagyobb Reservermее, hiszen köztudomású, hogy az ipart csak mellékesen üzők képezik a legveszélyesebb Schmutzconcurrentet az ipari munkásságra.

c) *A munkásmozgalom.*

Nem kevésbé jelentős befolyást fog gyakorolni az önálló vámterület a munkásmozgalom fejlesztésére is. Modern értelemben vett munkásmozgalomról csat ott lehet szó, a hol a nagyipar kifejlődik, s a hol a proletármagyüzemű fejlődés (Sombart) a gazdasági életben uralkodik. Már előzetesen idéztem Marx azon kijelentését, hogy a mily mértékben fejlődik a burzsoázia, oly mértékben fejlődik a proletariátus is, melyre létezésének

első pillanatától kezdve életfeltétel a tőkessel való harc. Marx az ipari burzsoázia fejlődését azért is tartja fontosnak a munkásmozgalom szempontjából, mert a burzsoázia a feudális nagybirtok elleni harcában mindent lerombolni igyekszik, a mi eddig szent volt, s a tekintély elvét megdönti az egész vonalon. S a vagyontalan osztályok látják épen a burzsoázia harcából, hogy semmi sem változhatlan, semmi sem szent, saját helyzetüknek is tudtára, s azon elhatározásra jutnak, hogy mindent elkövesse-nek sorsuk megjavítására. S azért látjuk, hogy az összes nyugoti államokban, a munkásmozgalom kifejlődöttsége nyomon jár az ipar haladásával, *a mely államokban az ipar legerősebb, ott legfejlettebb a munkásmozgalom is, és legnagyobb a proletariátus gazdasági és politikai befolyása*: Németország, Franciaország, Anglia, Belgium, északamerikai Unió stb. ellenben nem tudunk egy államot sem megnevezni, a hol az agrárszocializmus politikai tényező lenne, vagy az állam sorsára irányító befolyást gyakorolna. Olaszországban is a szociálistikus mozgalom legfőbb erejét az iparos Északból meríti, hol a mezőgazdasági proletariátus is szervezve van. Bár a Dél nyomora leírhatatlan. S még Ausztráliában is, hol a munkásság befolyása sok tekintetben rendkívül nagy, olvassuk a Soc. Monatshefte februári számában, hogy ez csak az iparra nézve áll, míg a mezőgazdaság és állattenyésztésben alkalmazott munkások meglehetősen szervezetlenek s ezért ki vannak szolgáltatva a munkaadók önkényének.

Ha a munkásmozgalom geneziséét vizsgáljuk, akkor azt fogjuk látni, hogy fejlődésének kezdete azon időpontra esik, *midőn az ipar a vámok védelme alatt döntő harcát megkezdte a nagybirtokkal*. Így összeesik a chartista-mozgalom, az első modern szervezett proletár-mozgalom az angol burzsoázia uralomra jutásával a nagybirtok felett. Mennél inkább halad az ipar a vámok védelme alatt, annál jobban megerősödik a munkásmozgalom. Ebben a tekintetben jobb példát Oroszországnál keresve sem lehet találni, melyre nézve Rosa Luxemburg is elismeri, hogy a védvám revolucionáló hatással volt reá Oroszországra nézve már szinte közhelylyé vált azon állítás, hogy ott az iparnak az ú. n. természetes előfeltételei teljesen hiányoznak, s a kormány csakis mesterséges utón, a protekcionizmus és védvám legerőltetettebb eszközeivel tudott ipart teremteni, a minek árát az ipari cikkek drágasága folytán az orosz nép adja meg. S ha most az orosz forradalom eseményeire visszatekintünk, *kinek lelkét nem hozza izgalomba azon dicsőséges*

szerep, melyet az orosz ipari proletariátus ezen forradalomban játszott? S ki vonná azt kétségbe, hogy ha az orosz állam ezekkel az állítólag mesterséges eszközökkel és véd vámokkal nem teremt mindenáron nagyipart, s ha ez a városokba nem tömöríti a vele szükségszerűleg járó proletariátust, előállhatott volna azon eset, hogy az ipari proletariátus egymagában majdnem kivívta azon dicső feladatot, hogy 120 millió orosz szabadítson fel a cárizmus zsarnoksága alól s az orosz forradalmi mozgalom még most is nihilista merényletekre, s a földesurak kastélyait felgyújtó parasztfelkelésedé szorítkoznék. Épen úgy nem kételkedem benne, hogy az önálló vámterülettel fejlődő proletariátusra fog hárulni egykor azon feladat, hogy hazánkban a nagybirtokuralmát gyökerében tegye tönkre.

Addig, míg Magyarország agrárállam marad, addig nem lehet arról szó, hogy a munkásság döntő befolyásra jusson az állam sorsának irányzásában. A munkásmozgalom sikerét a szervezkedés sikere dönti el, a szervezkedés pedig falun, hol az emberek nincsenek egymásra utalva, s hol az érintkezés és gyakori összefövetel is a nagy távolságok, a rossz időjárás akadályai folytán nagy nehézségbe ütközik, ritkán tud oly eredményt felmutatni, mint az ipari fókuszokban, a nagy, középsőt a kis városokban is. A mezőgazdasági munkás, ki élet-szükségleteinek, élelmezésének egy jelentékeny részéről maga gondoskodik, soha sem érzi annyira a szervezkedés, összetartás szükségét, mint az ipari munkás, ki szükségleteinek kielégítésénél másokra kénytelen támaszkodni. Azonkívül a városok kulturális hatásuknál, az érintkezés könnyűségénél és gyakoriságánál fogva revoluciózó hatással vannak, a városi munkás, kinek látóköre tágul, felismeri érdekeit, könnyebben száll szembe a tőkével, mert tudja, hogy sokan vannak közelében olyanok, kiknek segélyére számíthat. Azonkívül a mezőgazdasági foglalkozás a természeti erők befolyása folytán konzervatívva, a tekintély elvének tisztelőjévé teszi a munkást, ellenben az ipari munkás, mint maga az ipari fejlődés forradalmi, le akarja dönteni a meglevő korlátokat s nem hajlandó elnyomottságát magasabb égi hatalmak megváltozhatatlan rendelkezéseinek tulajdonítani. Ezen körülmények magyarázzák meg, hogy míg az ipari munkásmozgalom a hatalom minden nyomásával dacolni tud, addig a mezői munkásmozgalmak túlnyomó részét a fegyveres erő beavatkozása fojtotta el, így pl. láttuk, hogy 1897. évi földműves szocializmust a nagybirtok Darányi útján teljesen

el tudta nyomni, míg a szociáldemokrata pártnak az elkobzások, pénz és szabadságvesztés büntetések légiója sem ártott, valamint hogy a német kivételes törvények is csak előmozdították a munkásmozgalmat. Az ipari üzemnek a nagyobb községekben való koncentrációja folytán az ipari munkásoknak mindig egy nagyobb tömege áll szemben a munkaadókkal, úgy hogy ezek nem igen mernek velők szemben kényszereszközöket alkalmazni, a mit kíméletlenül megtesznek a falusi munkásokkal szemben, így látjuk, hogy pl. nálunk, bár az ipari munkások is teméntelen megszorításnak vannak alávetve, mégis a sztrájk nem büntetendő, sőt bizonyos fokig elismerést is nyert pl. az állami munkásközvetítő hivatal azon határozatában, hogy sztrájk esetén nem közvetít, míg a mezőgazdaságban nemcsak a sztrájk, hanem az egyes munkás szerződészegése is brutális büntetéssel van sújtva, s ezért érthető a szociáldemokrata párt programjának már idézett 16. pontja, mely szerint a földműves munkások helyzete az ipari munkásokéval egyenlősítendő. S hogy az agrárszocialista mozgalom újabban nagyobb erőre kap, ennek két oka van: 1. hogy annak szervezését az ipari proletariátus képviselője, a szociáldemokrata párt vette kezébe; 2. azon konfliktus, mely az uralkodó osztályok és a végrehajtó hatalom között fenforgott, mikor is ez utóbbi, hogy az uralkodó osztályokat megfélemlítse, reájok nyomást gyakoroljon, jóváhagyta az országos földműves munkásszövetség alapszabályait, s jóakarata passzivitással nézte a szervezkedés országos munkáját és az aratósztrájk előkészítését.

Bár az ipari sztrájkok körében is sok brutális beavatkozásra láttunk példát, de oly rendszabályokkal, minőkkel az állam a mezőgazdasági munkásokkal szemben 1897-ben élt, nem igen találkoztunk s a külföldi államokban sem alkalmaznak az ipari sztrájkok ellen, bármily nagy számban vannak is, fegyveres erőt, kivéve zavargások eseteit. Így 1905-ben a Ruhrvidéki sztrájkba, bár ebben körülbelül $\frac{1}{4}$ millió munkás volt érdekelve, sem a katonaság, sem a rendőrség nem avatkozott bele. Próbáltak volna csak az aratók Hátsó-Pommerában sztrájkolni, mozgósították volna ellenök az egész német hadsereget!

1903. évi pártprogram 3. pontja szerint az osztályharc eszközei: a nép minden rétegének felvilágosítása, a szocialista eszmék szüntelen terjesztése, a munkásosztály erőteljes politikai és gazdasági küzdelme és szervezése. A fen-

tebbiekből nyilvánvaló, hogy mindezen eszközök teljes sikerrel csak az ipari munka körében alkalmazhatók, s az osztályharcz előbbrevitelének és az osztályellentétek kiélesítésének is legjobb útja az iparfejlesztés, melyet teljes mértékben csak az önálló vámterület valósíthat meg. A vámsorompók felállítása esetén az áttelepülő osztrák gyárakkal nagyszámú osztrák munkásság is be fog vándorolni, a magyar munkásmozgalomnak pedig csak előnyére fog válni, ha oly harcosokkal szaporodik meg, kiknek színvonala magasabb és osztálytudata fejlettebb.

(Folytatjuk.)

Szende Pál.

A NŐFELSZABADÍTÁS ESZKÖZEIRŐL.

A napszámos kéziszekeret nem egyszer köti valamely az övével egyúton járó lovaktól vont kocsihoz és így munkát takarít, no meg gyorsabban halad célja felé. Ha a szekér mellékútra tér, vagy a kocsis jóindulata kifogy, úgy ismét maga tolja addig taligáját, a míg más alkalmatosságot talál. Hasonló módszerrel kell vezetni a társadalmi mozgalmakat általában, s különösen az újabbakat, azaz még gyengéket. Bármikor találkozunk is a cselekvés vagy gondolkodás országútján a miénknél nagyobb, avagy gyorsabb szekérrel, úgy kössük hozzá rögtön a mi kisebb kocsinkat, azaz — mellőzve a képletes kifejezést: bármilyen újítás csak akkor célszerű, gazdaságos, ha a meglévő kereteket, intézményeket, tudományos igazságokat és ideológiákat a lehetőség határain belül saját céljaira kisajátítja. Ily szempontból keresem a nő felszabadításának néhány eszközét:

I. Egyéni eszközök.

1. A harcoláshoz katonák kellene. A felszabadításnál arra a személyre számíthatok leginkább, a kiben az élet egyéb viszonyai közt is legjobban megbízhatom: e mesés jóbarát saját énem. Tehát a szóban forgó mozgalomnál is — mint az élet egyéb dolgaiban — első sorban és legjobban magamra számíthatok. Ezért kezdje a javítás minden híve maga-magán a munkát; azaz szerezzék meg amaz eszközöket, melyek megadják az eszmények megvalósításához szükséges hatalmat.

A létért folytatott harcban a társadalom tengerének felszínére, s így az éltető napfény és levegő közelébe az az egyén jut, kit nagy tudás, vagy megfelelő vagyon segít. Vagyis az élet közönséges tapasztalása szerint szellemi és anyagi tőke ad nyo-

matékot kívánságomnak. Az eredményes cselekvés e két feltételét kell tehát a felszabadítás érdekében megszerezniem.

2. Csak az élesszemű vezér állapíthatja meg a célhoz vezető sok út közül a legrövidebbet és aránylag veszélytelen; a vak katona pedig rosszul teljesíti a vett parancsokat. Hasonló okokból kell a felszabadítás minden rangú harcosának az úgynevezett »lelki szemeit« tökéletesítenie.

Ezzel szemben meglehetősen elterjedt nézet szerint a gondolat, belátás egyáltalában nem befolyásolja cselekvésünket. E felfogás hívei igen nagy eréllyel harcolnak igazuk mellett. Fegyverük pedig a — szó. Vagyis ép arra a belátásra számítanak, a melynek befolyása ellen irányul küzdelmük. A tények logikájától kényszerítve vizet prédikálnak, de bort isznak: elméletben küzdenek valami ellen, a minek gyakorlati hatalmát saját küzdelmük módja is igazolja. E példából is látjuk, hogy a gondolat ereje a szuronyokét is felülmúlja.¹ »A szónál semmi sem hatalmasabb. Az erős okok és mély gondolatok láncolata elszakíthatatlan kötelék. A szó, miként Dávid parittyája, leüti az erőszakosokat és földre veti az erőseket. Ez legyőzhetetlen fegyver. Nélküle a világot az állatias erőszak uralná. Vajjon ki korlátozza azt? Egyedül, fegyver nélkül és mezítelenül az eszme.«²

A gondolkodók némelyike általában küzd a belátás hatalma ellen; sok férj csak a nő számára mondja feleslegesnek a tudást. Ezek az emberek ép akkor igazolják saját maguk a tudás általános szükségességét, mikor kellő belátás hiányából, tehát tudatlanság okából, küzdenek feleségeik tökéletesedése ellen: mert ha jobban gondolkodnának, úgy helyes belátásuk cselekvésüket a maival ellenkező irányba terelné és ők saját jól felfogott érdekükből a nő szellemi felszabadítása mellett harcolnának. E nézetet megerősíti a közönséges tapasztalás: A könyvesbolt olcsóbb a divatkereskedésnél. Az életpár inkább felel meg hivatásának, ha gondolkodó lény s nem egyszerűen a férj érzékiségének akaratonlküli eszköze. A gyermekekre nézve kárhuzatos, gyakran életveszedelmes babonát csak a műveltség szoríthatja ki; a gyermekszobában a dajkamese uralmát a

¹ „It is sometimes said, that Revolutions are not made with rose-water. Greater changes, howler, have been made in the constitution of the world by argument than by arms; and even where arms have been used, in most cases the pen has wielded the sword. Ideas are more powerful than bayonets.” Sir John Lubbock: *The Use of Life*. p. 157.

² A. France: *Opinions sociales*. I. S4.

tudományé csak akkor váltja majd fel, ha az anyákat kellő tanításban részesítjük. . . . Ehhez hasonló *tények* meggondolása bizonyára nem egy férfi nézetét módosítaná.

3. Sok ember szemében a tudós nő csak azért ellenszenves mivel a tudakostól fél. A felszabadítás gondolata rögtön a tudori süveggel pompázó, hegyes orrú, éles nyelvű, okulás, ráncos arcú, kellemetlen, nehéz természetű lények képével társul. Ezért kell lehetőleg tisztázni a küzdelem szempontjából célszerű szellemi tőke köret és tartalmát.

A keresztény hitrege szerint az utolsó ítélet napján óriási mérleg jelenik majd meg az égen. Ezzel mérik a lelkeket s jaj annak, kit könnyűnek találnak. A társadalmi küzdelem harcosait az élet próbája tényleg méri; jaj annak a mozgalomnak, melynek katonái túlságos könnyűek. Ezért kell a felszabadítás érdekében az ész tőkétesíteni. A nő agyvelejének súlyával nyomja majd ki azokat a falakat, melyek ma elzárják előle a szabadság országát. A valódi cél tehát nem oklevelek szerzése, hanem a belátás tökéletesítése, kellő eszköze pedig *bármely* komoly tanulás. Az a nő, ki otthon a népek történelméből ismeri meg a társadalmakat uraló törvényeket; az a másik, a ki az idegen nyelvekben megtestesített gondolatkinccset szerzi meg, avagy a vegytanban szemléli az okozatiság örök törvényét: mindezek helyesen szolgálják a jó ügyet, mivel saját maguk és környezetük *szellemi létminimumát* növelik.

A szervezett munkások harcában igen hatalmas fegyver az anyagi létminimum emelése. Íme ez is oly kipróbált tudományos igazság, melyet hasznunkra fordíthatunk. Minél jobban emelkedik a nagyobb igényű munkások száma, annál könnyebben erőszakolják ki a tőke engedékenységet, a bérek emelését. Minél nagyobb mértékben és tágabb körben emelkednek a nő szellemi igényei, annál kevesebben fogadják el, hajolnak meg ama megalázások és igazságtalanságok előtt, melyekkel család, állam és társadalom egymással versengő buzgalmában elhalmozza őket. És ha pl. a többség nem vállalja többé a jogok és köteleességek kiáltó módon aránytalan megosztásával a mai házasságot, úgy ez intézménynek szükségkép meg *kell* változnia, ezért tartom a harcos célszerű, könnyen kezelhető és hatalmas fegyverének a nő szellemi létminimumának emelését.

4. Még a szellemi tőke megszerzésének is utolsó feltétele a vagyon. Ha más oldalról szemléljük a problémát, egyre ugyanezt tapasztaljuk: végső fokon minden kérdés anyagi

okokra épül. Ez annyira igaz, hogy például a gazdasági rend megváltozása könnyen tárgytalanná tehetné az egész női kérdést. De a távoli jövő reménye még nem ment fel bennünket a jelen igen szükséges munkáitól. Az adott viszonyokat adott eszközeinkkel kell javítani, mert így jobb erőben és könnyebben várhatjuk a jövő ígéret-földjének megnyíltát. Hasonlóképp nem segít a betegen a távoli életmentő műtét, ha időközben gondozás és mesterséges táplálás híjján elpusztul. De ettől eltekintve a jövőt csak az készíti elő, a ki a jellemnek megjavításán dolgozik. »Rögtöni társadalmi forradalom ép oly kevéssé érné el célját, mint például valamely törvény, mellyel az összes polgárokat arra köteleznők, hogy bizonyos időtől kezdve mindnyájan okosak és erkölcsösek legyenek.«¹ A tökéletességet bármely téren csak kitartó munka és lassú fejlődés árán érhetjük el. Ezért kell az anyagi változásokat kis tőkék lassú összehordásával előkészíteni.

Ennek az átmeneti segélynek megszerzésében és célszerű felhasználásában pedig ismét a kellő tudástól vezetett belátás istápol bennünket.

A nők jó része — teszem fel, — ha divatos kalap vétele és valamely jogaiért küzdő egyesület támogatása közt kell választania, igen ritkán mond le az elsőről; a férfi aprólékos, közvetlen igényeit meg éppen mindig a másik nem szükségletei fölé helyezi. De ha az apa és anya tudástól megerősített szeme észre venné azt a két rémet, mely kis leánykájuk bölcsője mellett virraszt, ha látnák, miként kísér *minden* nőt állandóan a *Prostitúció és Éhség*, melytől a múlandó vagyon, családi állás, cím, pártfogás nem őriz bizton; ha tudnák, hogy e borzasztó rákfenét csak a másik nem felszabadítása gyógyíthatja meg: úgy nagyobb áldozatkészséggel szolgálnák a női nem s ezzel saját leszármazóik boldogságát.

A meglevő erőforrásokat szintén jobban használná fel a helyes belátástól vezérelt nő. Tanuláshoz például idő kell; ennek feltétele pedig vagyon, mert a napi 14 órát robotoskodó munkásnő aligha foglalkozhatik felsőbb mennyiségtannal. De viszont, ha a szerény állású polgári nő lemondana a költséges ozsonnákról és a kártyázás célszerűtlen divatjáról, úgy saját munkája számára több alkalom s azonkívül felesleges pénze is

¹ Menger: Neue Staatslehre: 306 1.

maradna, mellyel viszont a proletariátus asszonyait istápolhatná. És e változás be is következik abban a pillanatban, melyben az illetők belátják annak reájuk nézve is hasznos voltát.

* * *

A felszabadításnak tehát az egyéntől kell kiindulnia. Hatalmas eszköze pedig a szellemi létminimum emelése, a mi kihat azután nagyobb anyagi eszközök összegyülemelésére is. Persze az individuális erőfeszítés és az emberek kisebb-nagyobb egyesülése még nem elegendő. »Kényszer nélkül még semmiféle uralkodó osztály sem mondott le állásáról. Ezért az elnyomott népeknek és fajoknak mindenekelőtt arra kell törekedniök, hogy az elnyomót megfosszák a gonosztetthez szükséges hatalomtól.«¹ Ugyanez áll a leigázott nemre is. Ezért kell szellemi felszabadítása után a politikai hatalomra törekednie.

II. Politikai eszközök.

1. A politikai jogok megszerzésénél — a mint látszik — nem köthetjük a mi kis szekerünket valamely hatalmas eszmeáramlat, tudományos igazság, vagy meglevő intézmény kocsijához, mivel e téren a nő fejlődése nem követi az általános törvényszerűséget. Rendesen a felfelé törekvő egyének és osztályok előbb anyagi és szellemi javakat szereznek és azután ezekkel küzdik ki az államügyek intézésénél való részvétel jogát. E fejlődési szabály kristályosodik ki, például, bármely ország harmadik rendjének történetében. Ellenben a nők már sok helyen igen hatalmas szellemi és anyagi tőkét gyűjtöttek, de a politikai egyenjogúságot még sem bírták kivívni. Így — teszem fel — az Amerikai Egyesült Államokban óriási módon növekedett a »gyengébb nem« gazdasági és tudományos hatalma:

	1870-ben	1890-ben
Volt másoló és titkár	8016	64048
» pénztáros.....	77	27777
» szedő.....	7	21185
» képiró- s faragó.....	412	10800
» közhivatalnok.....	414	4875
» orvos, sebész.....	527	4555
» tudós, író.....	159	2725
» hírlapíró.....	35	888 ²

¹ Menger: Neue Sittenlehre 22. 1.

² Novicow: L' Affranchissement de la femme: 224. 1.

Az 1900. évben pedig a papok, ügyvédek, egyetemi tanárok, fogorvosok, gyógyszerészek száma 431,153-ra rúg. A milliomosok tizedrésze nő; a kezük közt lévő ingatlanok néhány billió dollár értékűek. Számos falú és kis városban az adófizetők $\frac{1}{2}$ része nő.¹ És mindezek ellenére csak igen kevés helyen szereztek politikai jogokat... E jelenséget nem okolhatjuk meg az ország maradi voltával. Hisz ugyancsak az Egyesült Államok már a múlt században megadták a mai nőknél sokkal maradibb színesbőrűeknek a teljes egyenjogúságot. A mint látszik itt tényleg más politikai törvények uralják a férfiak és mások a nők felszabadítását?

2. E jelenség megokolására felhozzák a túlkövetelést. Turgeon azt veti a francia nők szemére, hogy nem követik az angolszász asszonyok példáját, kik *lassankint* próbálják megszerezni a községi, kerületi és utoljára az országos választójogot.² A tanács feltétlenül célszerű, de megfogadása semmiestre sem művel csodákat. Hisz ép az angol és amerikai nők példáján láttuk a küzdelem meddő voltát. — Mások ismét politikai egyesületektől várnak nagy eredményt. Így az angol »Women's Liberal Federation« elhatározta, hogy csak azt a szabadelvűpárti képviselőjelöltet támogatja, a ki kötelező nyilatkozatot tesz a női választójog mellett. És ez az eljárás bámulatos gyorsan »megérlelte« a liberálisok meggyőződését, a mely ez időtől kezdve erőlesen követeli a nő egyenjogúsítását.³ Íme ez is követendő példa!

A követelések mérséklése és politikai egyesülések kétségtelenül segítenék a nő felszabadítását. De az amerikai színesbőrűek, például, e két eszközzel sem éltek nagy mértékben és mégis kivívták jogaikat.

A nő és férfi sorsát irányító törvények közti látszólagos ellentmondás okát abban látom, hogy a rabszolgák az ő kis szekerüket alkalmas pillanatban hatalmas kocsihoz fűzték, mely azt óriási gyorsasággal és minden akadály ellenére vitte célhoz: Az amerikai színesbőrűeket a köztársasági párt szabadította fel. Nagy küzdelem árán megváltoztatták az alkotmányi alaptörvényt, mivel a színesekben biztos párthíveket, jó köztársasági érzelmű

¹ I. H. Harper: Why Women cannot vote in the United States 530.1.

² Turgeon: Le Feminisme Français II. k. 26. 1.

³ G. Fawcett: Women's Suffrage 545. 1.

választókat láttak, még pedig joggal. — Ehhez hasonló erejű áramlatra kellene a nő felszabadításának ügyét bízni.

3. Az általános választó jognak eszméje mozgásba hozta az országot és hatalmas érzelmi áramlatokat váltott ki. A polgárok jó része szükségesnek tartja az újítást, de egyúttal félti tőle a magyar faj hegemoniáját. Nem célunk e hit logikai boncolása, igaz, vagy téves voltának kimutatása, hanem egyszerűen utalunk a tényre: az emberek egy részének cselekvését uraló félelemre. A haladás érdekében mindenféle módon le akarták gyűrni ezt a hatalmas érzést. Némelyek számadatokat soroltak fel,¹ mások terveket kovácsoltak, melyek a hivatalnokoknak és egyéb magyarnak egynél több szavazatot adnának, de mindezek ellenére sem kerekedett teljesen felül a bizalom.

A dolgok ezen állapotát és a félelem érzésében rejlő igen nagy motorikus erőt felhasználhatná a nő. *Általános és egyenlő* választójog mellett egyik polgárnak nem adhatok nagyobb jogot, több szavazatot, mint a másiknak, mert különben az »általános és egyenlő« fogalma ellen véték. Viszont ha a magyar faj számbéli túlsúlyát féltém, ez aggályomon csak a magyar választók számának növelésével segíthetek. Csakhogy *minden* férfilakos már megkapta szavazatát, *több* jogot pedig egy személyben nem egyesíthetek. Külföldről sem importálhatok magyarokat azon egyszerű okból, mivel e fajból alkalmasint több nem akadna *egyensúlyi állapotot tehát csak egyetlenegy módon: a nő részleges felszabadítása árán változtathatom meg.* Vagyis nézetem szerint a nők egy részének *szellemi census alapján* meg kellene adni a választójogot.

Ez újítás ellen alig hozhatunk fel kifogásokat. A több iskolát végzett asszony belátása legalább is felér az erdélyi hegyek teljes elzárkózottságában felnevelkedett kecskepásztor eszével. Az egyetemet végzett leány szintén ért annyit a közügyekhez, mint a falu kovácsa, ki mellékesen állatgyógyítással is foglalkozik. Mivel pedig jóformán minden közép- és felsőfokú leányiskola és a két egyetem szelleme magyar, azért a nőválasztók túlnyomó többsége szükségszerűleg nemzeti érzésű. Különben is a magyar faj unos-untalan hangoztatott kulturális Elsőbbségéből is következik az, hogy a középfokú és felsőbb iskolai képesítések többségét magyar leányok szerzik meg, Végül a jogok részleges megadása ellen a nő szempontjából

¹ pl. Rác: Milyen legyen az általános választójog a gyakorlatban?

nem hozhatjuk fel ugyanazt, a mivel a férfi érvel. Az *általános* választói jog kívánsága alól a férfiak terhére immár lehetetlen kivételt tenni; ellenben megokolt, ha kísérleti célból először a nők egy részét, még pedig a legtanultabbakat bocsátjuk be az »alkotmány sáncaiba«.

Némelyek talán »erkölcstelennek« tartják, ha a nő a »hazafiúi aggodalomból« kovácsol a maga számára fegyvert. Mások meg a sovinizmus felhasználása és növelése ellen tiltakoznak. Ez utóbbiakat talán érdekli Sombart bírálata, melyet Bakunin következő kijelentése felett gyakorolt: »le patriotisme est une mauvaise, étroite et funeste habitude.« Erre, t. i. ezt jegyzi meg: »Azt hiszem, ma már aligha találunk csak egy jelentős szocialistát is, kinek gondolatai és érzései ebben az irányban mozognak . . . egyre terjed a szocialisták közt az a meggyőződés, hogy minden műveltség csak a nép különös nemzeti voltában gyökeredzik, hogy minden kultúra csak »nemzeti« lehet és hogy bármely magasabb emberi tulajdonság csak nemzeti közösületek keretében fejlődhetik ki.« * Ép ezért — nézetem szerint — a nő egyelőre bátran felhasználhatja, sőt szükségszerűen fel kell, hogy használja a »nemzeti« áramlatokat; még akkor is, ha ezek túltengnek és a józan ész emelte korlátok felé emelkedve előntik az egész gondolatvilágot . . .

* * *

Általános tapasztalás szerint a nő politikai jogainak kivívását az egyesülés és a követelések mérséklése segíti elő. Ha ez általános igazságokat megfogadjuk, úgy a választójogért Magyarországon folytatott küzdelemben felszabadult érzelmekben rejlő óriási motorikus erőt is felhasználhatjuk a mi kis szeke-
rünk gyors vontatására.

III. Társadalmi eszközök.

1. Az állami kereteken túlmenő, általános szempontokból is kívánatos a nő felszabadítása. Az egész emberiség érdeke szól a két nem egyenjogúsítása mellett, mivel a jövőben »semmiféle tartós és komoly társadalmi haladás sem lehetséges, ha annak kivívásában és jutalmában nem részesedik a nő is.«²

A szociológusok és szocialista írók óriási többsége tényleg

¹ Sombart: *Sozialismus* 176—177. 1.

² Letourneau: *Condition de la Femme dans les diverses Races et Civilisations*: p. S06.

ma már a nő felszabadítása mellett foglal állást. De az elmélet egyöntetűségéhez viszonyított cselekvés és az elért eredmény nagyon jelentéktelen. A minek a többi között valószínűleg oka az is, hogy hiányzik oly kézzelfogható, közvetlen igazság, mely a férfiakat meggyőzné az újításból reájuk háramló előnyökről és lerontaná azt a balhiedelmet, mely a női munka versenyétől retteg.

»Világ proletárjai, egyesüljetekek!! e jelmondást rövid idő alatt igen tág körben terjesztette a nyomor; és az érdeakozonosság tudatában egyesült munkások gyorsan vívtak ki nagy eredményeket. E tény az éhség ékesszólása mellett bizonyít. De vajjon nincs más alapszükséglet, mely a nő felszabadítását követelné? . . .

2. A szerelem hatalmát felesleges bizonyítani. Mindnyájan éreztük már legyőzhetetlen erejét. Cselekvésünk jó részének a nemi vágy ad irányt és hevességet. Mikor az ifjú először gondol az élet küzdelmére, mikor először kovácsol harci tervet: akkor már ideál vezérli cselekvését, eszének járását. Az egyik vagyonért küzd, mert a világ minden kincsét két pici láb elé szeretné tenni; testét műveli a másik, mivel izmos formáinak szép vonalaival, arányos méreteivel gondolja legbiztosabbnak a hódítást; és az, ki éjjel-nappal csiszolja esztét, szintén csak azért vágyódik a pálma után, mert azzal eszményének homlokát akarja övezni: gazdagság, erő, tudás, dicsőség és hír, mindez csak eszköz, mellyel ki akarunk tűnni a tömegből, még pedig azért, hogy Ő észrevegyen bennünket. Az egyén legtöbb erőfeszítése a szerelemből ered. Később az eszközből cél lehet; rabjává eshetünk magának a tudás, a tökéletesedés vágyának is, de eredeténél majdnem minden törekvésünk a másik nem iránti természetes vonzódás bélyegét hordja. E tény uralja minden rendű és rangú fiatal és igen sok meglett ember cselekvését. Innen a nemi vágy óriási hatalma, mely igen meggyorsíthatná a haladás menetét.

Napjainkban ezt a természeti erőt szintén tökéletlenül használjuk fel. Mint az erőforrások egyéb milliárdjai úgy megy tönkre haszontalanul az érzékiségtől kiváltott inger nagy része is. Azaz, a szerelem nem szolgálja célszerűen a haladást. Ha — teszem fel — a leányok nagy része a tökéletesen vasalt nadrágnál többre becsülné a józan eszt, ha az ötágú koronás címer fölé helyezné az egyetemi okleveleket; ha természettudományi ismeretekkel bíró férfit a nagyszerű keringő-

táncosnál inkább kitüntetné: úgy a férfiak *sokkal* nagyobb súlyt fektetnének a tudásra és kevésbé törnek magukat ruhák, címek és ú. n. társaságbeli ügyességek megszerzése után. E változás kétségtelenül gyorsítaná a haladást.

3. Napjainkban a szerelem nem szolgálja a fejlődést, mivel a leányokat a kard édes csörtetése, avagy a sarkantyú andalító zenéje a tudásnál sokkal jobban csábítja. A káros jelenség kettős oka az, hogy az ember mindenkori tudásának megfelelően alkotja meg eszményét és a leányok ismeretei maradiak.

Rége a létért folytatott küzdelemben a nagyobb testi erő győzött. E korban a harcosban volt meg a saját maga, valamint a családja fentartásához szükséges kvalitások legnagyobb mértéke. A leány tehát célszerűen cselekedett, ha katonába, nemes emberbe szeretett. Ezért a természetes kiválasztás terén a fegyver érces csillogása, az élénkszerű ruha szükségszerűen a nő szemében az igen tetszetős dolgok sorába emelkedett. Hasonló okból a legerősebb pávakakasok tollazata a legdúsabb; a pávatyúk pedig ugyanazon törvény erejére való tekintettel célszerűen cselekszik, ha e külső jeleknek hódol.

Az idők változtak. Ma már testi erő helyett egyéb fegyverrel küzdünk, de a leány atavisztikus hajlandóságai, *tudatlanság* okából, változatlanok maradtak. Ha nem csukták volna hárembe és így ő látja a társadalom alakulását; ha nem titkoljuk a nemi életet és ő is tudja, hogy pl. a bujakórosok igen nagy arányszáma hord »kétszínű posztót«; ha szellemi létminimumát annyira emeljük, hogy a katonaiskolák nevelésének eredményétől megriad: úgy ma már kevesebb leányt hódítana el az egyenruha. — Ebből aztán még à contrario az is következik, hogy a nő akkor és csak akkor becsüli majd a *jelenkori* társadalom szempontjából értékes tulajdonságokat, ha ő maga is rendelkezik olyanok felett. Ettől a pillanattól fogva a férfiak közül az szerez nagyobb valószínűséggel párt, kiben meglesznek a keresett sajátosságok. Minek következtében az egyén nagyobb gondot fordít majd tökéletesítésére és a tökéletesebb egyén nemz utódokat, örökíti meg kiváló sajátosságait. Ezért kellene a haladás minden hívének és minden szellemi életet élő férfinak saját jól felfogott érdekében és a faj szempontjából is kezet fognia a nő felszabadításának érdekében. A szerelem kell, hogy a világ összes gondolkodó embereit egy táborban egyesítse.

* * *

Az egyéni, állami és társadalmi érdekből kovácsoltuk a nőfelszabadítás fegyvereit. Ha pedig különben eszes emberek homlokán látjuk a jól vasalt nadrágú, vagy kitűnő táncos férfiatól plántált szavakat, úgy a szerelem fejlődésén keresztül felénk kacag a Nemezis képe, a mely boszút áll azokon, kik az ember, állam és társadalom ellen vétének — no meg azokon is néha, kik e három érdekkör szolgálatában görnyednek . . .

Harkányi Ede.

A MAGYARORSZÁGI FÖLDMŰVELŐSZOCIALIZMUS FELADATAI.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

De vajjon feladata-e a szociáldemokráciának — fogja kérdezni némely aggódó lélek — hogy kurturfeladatok teljesítését követelje a kizsákmányolók államától?

Ugyanezen aggodalom merült föl a német szociáldemokrata párt agrárvitáján, az 1895-ki breslauer kongresszuson.¹ Kautsky, Clara Zetkin, Max Schippel és velük több kiváló szocialista egy határozati javaslatban többek között ezeket a kijelentéseket tették:

»... a földművelés érdeke épúgy, mint az ipar érdeke a termelőeszközök magántulajdonának uralma alatt a munkaeszközök tulajdonosainak, a proletariátus kizsákmányolójának érdeke.

A programtervezet (az agrár bizottság tervezete) új hatalmi eszközöket juttat a kizsákmányolók államának és ezáltal megnehezíti a proletariátus osztályharcát, továbbá oly feladatok teljesítését követeli a kapitalista államtól, a milyeneket csak olyan államszervezet hajthatna áldásosán végre, a melyben a proletariátus szerezte meg a politikai hatalmat.«

Bebel és az öreg Liebknecht ellenkező véleményen voltak. Bebel válaszából kiemelkedik a következő ellenvetés: »A vasutakat is megszavazzuk a Reichstagban, sőt örömmel üdvözljük őket, mert a kultúrát terjesztik, s a vasutak államosítását is követeljük, pedig ezek is a kapitalista állam hatalmi eszközeit növelik.«

Azt is mondta Bebel, hogy a szociáldemokrata program átmeneti követelései megannyi kulturkövetelések és a végrehajtásuk a termelési viszonyok javulását eredményezné.

Bebel álláspontja nagyon közel jár ahhoz, a mit előző

¹ Protokoll des Parteitages, abgehalten zu Breslau, 1895. Berlin, Verlag des Vorwärts.

helyen kifejtettünk, hogy t. i. a termelőerők gyarapítása mindenben egyirányú a szocialista törekvésekkel.

Mi, egy földesúri állam szerencsétlen lakosai, a kik előtt messzefekvő ideál a gazdag német vagy angol kultúra, legjobban láthatjuk, hogy a burzsoá állam, a nagyiparos és nagykereskedő osztály állama igenis teljesít kulturfeladatokat. Ott, a hol a nagyipar adja meg a társadalom jellegét, a szociáldemokrácia már készen kapja a kultúra elemeit, csupán ki kell használnia a saját céljaira. A nagyipari államok szocialistáinak programjaiban csupán azért fölösleges a termelőerők külső gyarapításának követelése, *mert elegendő a munkásság életigényeinek emelése ahhoz, hogy a burzsoázia a termelőerőket gyarapítani kényszerüljön*. Ellenben a mi földesúri osztályállamunkban, a melynek az ország csekély számú burzsoáziája mindenben alárendeli magát, *a szociáldemokrácia a termelőerők külső kereteinek támogatását is kénytelen követelni*. Nálunk a proletariátus nem csupán a saját feladatait kénytelen elvégezni, hanem olyanformán, ha nem is olyan nagy mértékben, mint Oroszországban, *a burzsoázia feladatainak egy része is vállára nehezedik a végső felszabadulásért folytatott küzdelmében*.

A földművelés érdeke minálunk nem, hogy »a proletariátus kizsákmányolóinak« a földesuraknak érdeke lenne, de sőt épen ellentétben áll az ő érdekeikkel. A múltat, a hűbériséget, a mely a földművelés fejlődését megakasztja, egyedül a fejlődés erőszakolásával lehet a pozícióiból kiverni. Össze kell törni azokat a kereteket, a melyekben az életet pusztító gazdasági reakció fészkel; ám erre a feladatra csak olyan tömegek képesek, a kik tiszta fogalommal bírnak a felől, mit kell a lerombolt gazdasági struktúra helyébe állítani. Ha a szociáldemokráciának lesz elég ereje hozzá, hogy kulturális követeléseit kivívja, akkor arra is lesz ereje, hogy hatásosan végrehajtsa vagy végrehajtsassa őket. Annyi szent, hogy a proletariátus nem nézheti nyugodtan, mint teszi tönkre az országot egy haladásra képtelen osztály, különösen akkor, mikor ez épen gazdasági tehetetlenségénél fogva a viszonyok nyomása alatt maga is hanyatlani kezd és nem áll mögötte egyetlen önérzetes, fejlődésre képes osztály sem, a mely tőle a vezetést átvehetne. Ez a körülmény a földművelőmozgalmat egyre égetőbb történelmi követelménnyé teszi.

Az 1848-iki forradalmat a Nyugat nagy gabonafogyasztása hozta létre; — a mozgalom főcélja az volt, hogy elhárítsa a

szabad munkásokkal való gazdálkodás s a tömeges gabona-kivitel akadályait.

Most, hatvan évvel később, új piac fejlődik a Nyugaton: a kiskultúra és az állattenyésztés terményeinek piaca. Magyarország pedig még mindig túlnyomóan földművelő állam s egyre szaporodó népességének hovatovább életföltételévé lesz a belterjes gazdálkodás. Csakhogy ennek akadályai most már épen a negyvenes évek forradalmi osztálya: a földbirtokosság, mert ez az osztály a gazdasági fejlődés mai állapotában nem tud a belterjes gazdálkodáshoz alkalmazkodni. Tehát mindinkább elkerülhetlenné válik egy forradalmi mozgalom a földbirtokos osztály ellen, ez pedig nem lehet más, mint a mezőgazdasági proletariátusból kiinduló szociáldemokrata földművelő-mozgalom.

Olyan országokban, a hol nincs ipar, nem terem meg az a gazdasági feszítőerő, a mely a forradalmi átalakulásokat létrehozza. Ilyen országokba csak külföldről jöhetnek a forradalmak föltételei, és pedig a mezőgazdasági termények áralakulásaiban. A méreteiben csekély, hatásaiban gyöngye ipar is szerepet játszik ugyan Magyarország legújabbkori fejlődésében, de azért ezt az országot sem lehet kivenni a földművelőországok fejlődésének általános szabálya alól. Magyarország történelme ez idő szerint még a Nyugat piacain készül. S e piacokon a tizenkilencedik század első felében Magyarország polgári jogrendjének, a tizenkilencedik század második felében Magyarország európai színvonalon álló kultúrájának történelmi konjunktúrái jöttek létre. Ezeket a konjunktúrákat a csekélyszámú burzsoázia nem képes kihasználni, mert ez az osztály nálunk egy késői kor öregen született gyermeke; — már bölcsőjénél mellette állott sírásója, az osztálytudatos ipari proletariátus, s ettől való félelme minden cselekvő-erejét elveszi. Egyedül a proletariátus az az osztály, a mely forradalmi változásokat létrehozni képes. De azok a változások, a melyektől a mai Magyarország haladása függ, eltérnek a marxista elméleti szokássá vált sablonszerű alkalmazásától. A földművelő proletariátus földhöz akar jutni. E törekvése egyirányú a termelőerők fejlesztésével. Lehetetlen, hogy a szociáldemokrácia e törekvést mely az ország történelmi fejlődését, dolgozó népének sorsát oly közlről érinti, doktrinair szempontokból, egy vonatkozásaiban helytelenül továbbépített elmélet-hez ragaszkodva figyelmen kívül hagyja. A szociáldemokráciának épenséggel nem kell önmagával ellentétbe jutnia, ha számol e

földszerző törekvésekkel, míg viszont nagyot veszít jelentőségéből és csökkenti saját erejét, ha közömbösen halad el az emberi fejlődés bármely nagy eseménye mellett.

Sok hasonlatosság van a mai magyarországi állapotok és ama társadalmi ellentétek között, a melyek a tizennyolcadik század végén a francia mezőgazdaságban fölléptek.

A 18. század folyamán egyre növekedett az ipar a francia városokban — vele együtt szaporodott a népesség és emelkedett a fogyasztás. 1760-tól kezdve állandóan drágult a gabona, bár sokkal kisebb mértékben, mint ugyanez időtájt Angliában s a 18. század folyamán a franciaországi piacokon (az 1793-as idők leszámításával) soha sem volt olyan magas a gabona ára, hogy a fogyasztó népnek kenyérre kellett volna minden pénzét kiadnia, hanem tellett a jövedelméből húsrá és a kiskultúra termékeire is, a melyek a nép táplálkozásában jelentékeny szerepet játszottak. A terményárak emelkedésével egyidejűleg az egész társadalomban előtérbe jutott a mezőgazdaság fejlesztésének követelménye, mert a hagyományos hármasszorgású rendszer nem volt képes eleget tenni a növekedő igényeknek.

Forradalom keletkezett a földművelésben; a forradalmat *váltógazdaságnak* hívták és Angliából jött, a hol nemrégiben találták föl és vették alkalmazásba. Mivel azonban a gabona-szükség távolról sem volt olyan nagy, mint a Csatornán túl: a mezőgazdasági üzemkérdést sem lehetett olyan egyszerűen elintézni, mint amott. Abban mindenki megegyezett, hogy a hármasszorgású rendszer a vele összeforrott hűbéri jogrenddel együtt tarthatatlan, ellenben nagyon kérdéses volt, mi legyen a jövő üzemformája: a váltógazdaságú nagybérlet — a mely Angliában jutott érvényre — vagy pedig a váltógazdaságú törpebirtok? Két faktor döntötte el a kérdést a törpebirtok javára: az egyik a konjunktúra volt, a mely az állattenyésztésre és a kiskultúrára nézve legalább is volt olyan kedvező, mint a gabonatermelésre, a másik faktor a tért foglaló nagybérlet romboló társadalmi hatásában állott, a mely csatasorba állította a parasztságot. Ugyanis a nagybérlet fölszívta a kisbérleteket, proletárokká tette a kisbérleket és emellett — javított munka-beosztása miatt — sokkal kevesebb egyént foglalkoztatott, mint a kisbérletek.¹ A francia ipar nem volt képes olyan arányban fejlődni, hogy a fölöslegessé váló munkaerőt felvehesse volna;

¹ Fritz Wolters: Studien über Agrarzustände und Agrarprobleme in Frankreich von 1700 bis 1790. Leipzig, 1905.

az Amerikába való kivándorlás akkor még nagyon jelentéktelen volt, s így a földművelőnép egy részét a nagy üzem terjeszkedése éhenhalással fenyegette. Ebből a helyzetből támadt a nagy forradalom; a kereskedők és iparosok 1789-ben csak kihasználták a forrongást a saját céljaikra, de a nagy politikai lökést a mezőgazdaság, illetve a parasztság adta meg. A forradalom legfontosabb eredménye a földbirtokok nagy részének parcellázása és a parasztok között való széjjelosztása volt.

Azóta változtak az idők; a termelőeszközök és eljárások fejlődtek úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban, s a közlekedés soha nem sejtett arányokat öltött, de mégis szembeötlő a hasonlatosság az 1788-ik évi Franciaország és a mai Magyarország között. Nálunk is pusztítja a földművelőnépet a nagybirtok ugyanazon időben, a mikor a törpebirtok magasabb fokra tudná emelni a nép jólétét és nálunk is egy hűbéri uralkodóosztály teszi lehetetlenné a földművelés egészséges fejlődését. De viszont van egy igen jelentékeny különbség is a két hely és kor között, és ez a kivándorlás, a mely a fölöslegessé váló mezőgazdasági munkaerőt elvezeti és a biztonsági szellentű szerepét viszi a forradalmi gőzöktől feszegetett társadalmi gépezetben. Nem szabad azonban a kivándorlásnak a hatását túlságos magasra értékelni. Még eddig a kivándorlás, a mely a munkakínálatot csökkenti, csak a szimpla éhenhalástól mentette meg az itthon maradott földművelő proletárokat, de ezeknek a létfeltételei oly nyomorúságosak és az egész földművelőnép a silány táplálkozás és a túlfeszített aratómunka hatását annyira megsínyli, hogy az állapotok maholnap végkép tarthatatlanok lesznek, annál is inkább, mert a gazdasági konjunktúrák is egyre kedvezőbbé válnak a törpebirtok-gazdálkodásra nézve. A gazdasági viszonyok és a közértelmiség mai fejlettsége mellett az emberek elnyomásában már nem lehet elmenni addig a határig, a melyet a XVIII. század előtt még szó nélkül tűrt a nép. A kivándorlás csak mérsékeli a forradalom okait, de éppen nem szünteti meg őket.

Azonban egy évszázad óta maga a forradalom is, úgy tartalmában, mint eszközeiben átalakult. Az elnyomott forradalmi vezetőosztályokból forradalomellenes uralkodóosztályok lettek és a földművelő, ki a XVIII. század végén a burzsoáziával együtt harcolt a földesúri osztály ellen, ma kénytelen az ipari proletárhoz csatlakozni és eltanulni tőle a szervezkedést, a proletárság forradalmi módszerét.

A francia forradalom parasztmozgalma még tisztára individualista mozgalom volt és tartalmilag azonos volt a burzsoázia mozgalmával. Olyan volt ez a parasztmozgalom, mint valami korai virágzás és az eredményeket, a melyeket létrehozott, a XIX. század közepén kemény próbára tette a gabonadrágaság.¹ Manapság, mikor az európai viszonyok mérlege visszabillent a kisüzem javára, mikor a hűbéri földbirtok hanyatlik és állami támogatást vesz igénybe, újra éled a földművelőmozgalom, csak-hogy most már — a kor tendenciájának megfelelően — kollektivistista, szövetségesei jelleget hord magán. A modern parasztforradalom életnyilvánulása: a földművelő-szervezkedés.

Földművelő-szervezkedés.

Már most az a kérdés, milyen úton-módon hozhatja létre a proletariátus azokat a változásokat, a melyek a társadalom termelőerőinek gyarapodásával azonos értelműek. A kizárólagos politikai mozgalom — láttuk már — nem képes a földművelőket szervezni. De ha a politikai mozgalom egymagában életképtelen és nem is elegendő, viszont megfelelnek-e várakozásainknak a gazdasági mozgalom hatásai?

Kétséget nem szenved, hogy a földművelő-proletariátus époly mértékben tudja a béreit sztrájkok által emelni, mint az ipari munkásság, sőt az aratósztrájk sokkal erősebb támadó fegyver akármiféle ipari sztrájknál. Ha a földművelő proletárság életének standardja emelkedik, ennek hatását megérzi úgy a közép-, mint a nagybirtok. A magasabb munkabérek első következése a gépmunka terjeszkedése, különösen az aratógép az, a mely mindenütt megjelenik az aratósztrájkok nyomában.

A mi viszonyaink között a mezőgazdasági gépek társadalmi hatása nem fedi teljesen az iparban alkalmazott gépeket. Az iparban a gépek alkalmazása végső eredményképpen *emeli* az emberi munkaszükségletet és az iparos területek népsűrűségét. Ellenben Magyarországon a mai birtokeloszlás mellett a mezőgazdasági gépek a munkaalkalom és a népsűrűség csökke-

¹ Marx Károly az ötvenes években kiadott „Brumaire 18-ka” című füzetében élénk színekkel ecseteli a francia törpebirtokos nyomorúságát, a melyet a kisüzem gyöngeségére és hátramaradottságára vezetett vissza. Abban a korban, a mikor Nyugateurópa egyre szaporodó lakossága élelmezés tekintetében aránylag szűk területre volt utalva és e szűk terület (Közép- és Nyugateurópa) mezőgazdasága a szemtermelésre fektette a fősúlyt: Marxnak föltétlenül igaza is volt, mert az elszigetelt kisüzem gabonatermelés tekintetében csakugyan messze elmarad a nagyüzem mögött.

nését hozzák létre. Ugyanis a mezőgazdasági termelés — egy adott terményt, például a gabonát tekintve — addig, míg módjában áll, *szélességben* terjeszkedni, nem terjeszkedik *mélységben*, s a tengeren túl még óriási szűz termőföldterület teszi lehetővé a mezőgazdaság szélességben való terjeszkedését. A modern közlekedés az egész földgömböt gazdasági egységgé tette s így Magyarország szemtermelése nagyjában véve egy bizonyos művelési intenzitáshoz, illetve — minthogy területileg már nem képes terjeszkedni — egy bizonyos kontingentált mennyiséghez van kötve. Ha ezt a mennyiséget gépekkel termeli, a földművelő munkásság egy része fölöslegessé válik.

Angolország közép- és nagybirtokainak területe összevéve nem sokkal kisebb a magyarországiakénál. Nálunk a mezőgazdaság még jobbára emberi munkaerővel dolgozik, az angol mezőgazdaság gépekkel. Nálunk közel kétmillió bérmunkásnak ad — olyan a milyen — keresetet a földművelés, Angliában (1901) 621,000-nek. Az ellentétet növeli, hogy az angol középirtok és a kisebb terjedelmű nagyirtok intenzívebb a magyarnál, a mennyiben tejgazdasággal is foglalkozik. Semmi kétséget nem szenved, hogy ha nálunk a gépmunka hirtelen az ottani arányokban kiterjeszkednék, Magyarország lakossága több százezer földművelőproletárral és ezek eltartottjaival, tehát szép pár millió lélekkel apadna.

Ha el szabad alapul fogadnunk ifj. Leopold Lajos számítását,¹ az aratógép elterjedése Magyarországon legalább is 400—600 ezer arató-párt tenne fölöslegessé.

A munkabérek emelkedésével egyenes arányban áll a gépek terjedése. Tehát a Kautsky-féle irány, a mely kizárólag a szakszervezeti mozgalomra helyez súlyt, a földszerző törekvéseket pedig figyelmen kívül hagyja, épen nem felel meg a követelményeknek. Ennek az iránynak egyoldalú érvényesülése a földművelőproletariátus többsége számára a kivándorlást állítaná az állandó félkoplalás, féljólakás helyébe. Csupán ad demonstrandum hozzuk ezt föl, mert a szakszervezetet úgy sem lehet sehol egyoldalúan alkalmazni a földművelőmozgalomban és a hol megkísérlik, az élet törvényei maguktól létrehozzák a kellő szervezeti módosításokat és kifejlesztik a természetes agrárpolitikai irányt.

Fölhozhatnák ellenérv gyanánt, hogy a kivándorlás nem olyan nagy baj, mert a kivándorlók általában boldogulnak.

¹ Ifj. Leopold Lajos: Az aratógép szociológiája. Közgazdasági Szemle 3906 február.

Fölhozhatnák azt is, hogy a szociáldemokrácia nemzetközi irányzat, a mely az egész világgazdaságra építi elméletét, a civilizált emberiség szempontjából pedig egyre megy, akár itt, akár a tengeren túl gyarapszik a mezőgazdasági produkció. Ám ezt az érvelést alig lehetne szerencsésnek mondani. Mert a világgazdaság területi munkamegosztása azt hozza magával, hogy a nagy fogyasztópiacoktól távolabb eső és ritkább népességű területek a szemtermelésre, a közelebb eső és sűrűbb lakosságú területek pedig az állattenyésztésre és a kiskultúrára fektessék a fősúlyt, a melyek nagyobb mennyiségű és kvalifikált emberi munkát igényelnek. Nincs az a nemzetköziség, a mely azt követelhetné, hogy Magyarország földművelő népe erről az ország földrajzi helyzetéből és történelmi fejlődéséből folyó természetes előnyről lemondjon, és ha elméleti nehézséget okoz, hogy akkor Magyarországnak nagybirtokos államból törpebirtokos-szövetkezeti állammá kellene alakulnia: aligha a tényekben lesz a hiba, hanem inkább az elmélet alkalmazásában.

De ne térjünk el a tárgytól. A szervezkedésről van szó. Távol legyen tőlünk a szakszervezeti mozgalom hatásainak kicsiny lése. A tapasztalás azt mutatja, hogy a nagybirtok a gépek alkalmazásával csak részben tudja behozni azt a költség-szaporulatot, a melylyel a munkabérek emelkedése megterheli. Ez a költség-szaporulat már a földjáradék rovására megy. Az agyonterhelt, gyöngye középbirtok nem bírja ki ezt, a latifundium azonban segíthet magán, ha területének egy megfelelő és alkalmas részét legelővé alakítja át, s így szállítja még lejjebb a földre fordított munka költségét. Így tett a nagybirtok Angolországban,¹ noha itt a munkabéremelkedés, melyet az ipar fejlődése okozott, látszólag mint munkáshiány támadta meg a nagybirtok gazdálkodását. Nálunk a latifundium hasonló magatartása egy munkanélküli földéhes tömeg elkeseredését vonná maga után, s ez, mint súlyos politikai nyomás, alkalmas időben kiterjedt parcellázásokat eredményezhetne. Annyi bizonyos, hogy a földművelőmozgalom — a szó politikai értelmében — forradalmibb az ipari munkásmozgalomnál. E helyen említjük föl azt az érdekes tapasztalást, hogy a parasztságnak — úgy a törpebirtokosnak, mint a proletárnak — nagy képessége van az antimilitarista propaganda befogadására.

¹ P. Krapotkin: Landwirtschaft, Industrie und Handwerk.

Olaszországban az 1899-től 1903-ig terjedő időszak diadalmas aratósztrájkjai az 1904. év folyamán arra készítették sok nagybirtokost, hogy földjük egy részét parlagon hagyják. A nép lázongott és jogot követelt arra, hogy a parlagon maradt földeket megművelhesse.¹ 1905 nyarán az olasz kamara elé törvényjavaslat került parcellázással foglalkozó bankokról.² E javaslat szerint a föllállítandó bankok célja nagy- és középbirtokokat parcellázás végett megvásárolni s a parcellákat munkásoknak és kiscgazdáknak készpénzre vagy amortizációra átadni. A bank évi nyeresége alaptőkeszerű 5%-ra van korlátozva; köteles nyilvánosan elszámolni s a könyveibe az állam közegei bármikor bepillantást nyerhetnek. Olaszországban ugyan évtizedek óta nagyban folyik a parcellázás, ám e javaslatot, mely a parcellázással üzött visszaéléseknek iparkodik gátat vetni, mégis összefüggésbe kell hoznunk a földműves bérharcok sikereivel, olyan időbeli pontossággal jelentkeznek utánuk. De ha tényleg nem is állna fönn ez az összefüggés, a fejlődés logikája kétséges nem lehet, s a proletariátus, ha sztrájkokat rendez és politikailag céltudatosan szervezkedik, nemcsak jobb munkaviszonyokért, hanem egyszersmind a földnek vagy a föld egy részének birtokáért is harcba száll.

Sok vitára adott már okot a mezőgazdasági proletár szervezkedésének helyes alakja. Hertz szerint³ a proletárok gazdasági szervezetének jellegzetes alakja, a szakegyesület egyáltalán nem alkalmas a földművelők szervezésére és az angol mezőgazdasági munkások trade unionjára hivatkozik, a mely a hatalmas ipari szakszervezetek támogatása dacára nem tudott sikereket fölmutatni. Hertz e véleményének indokolására azt hozza föl, hogy a mezőgazdasági proletár csak átmeneti állapotnak tekinti az ő földnélküliségét s életének az a főcélja, hogy földet szerezzen vagy béreljen és kiscgazda legyen belőle.

Hertznek ez a fölfogása téves, de azért nincs minden igazság híjával. A mezőgazdasági proletár földéhsége nem mese, a földet utóvégre is (nem úgy, mint valamely gyári üzemet), tetszőleges számú darabokra lehet osztani, s a mezőgazdasági proletár erősen kívánkozik utána, hogy a rengeteg termőföldből, a melyen robotol, ő is kapjon egy darabot, a min kedvvel

¹ Vorwärts, 1904. december 25.

² Hók Sámuel: Földtehermentesítés és parcellázás Olaszországban. Magyar Gazdák Szemléje 1905. V. szám.

³ Friedrich Hertz: Agrarfrage und Sozialismus. Wien, 1901.

dolgozhasák. Ez magyarázza meg a földosztók könnyű sikereit a propaganda terén.

Viszont azt sem szabad elfelejteni, hogy ugyanaz a proletár tud lelkesedni a föld közös birtoklásáért s a társadalmi munkáért is, különösen az esetben, ha értelmessége az átlagon fölül emelkedik. De azt a másik törekvést, a földéhséget, még sem lehet elhanyagolni, mert az a földművelésnek s a vele foglalkozó emberaek természetével jár s *a mezőgazdaság tovább fejlődésével szervesen összefügg*. A szociáldemokrácia törekvésének csupán oda kell irányulnia, hogy a földéhséget kollektív mederbe terelje, a mit csak a földművesproletár tanításával és a társas együttérzésre való nevelésével érhet el a mozgalom.

Fölötte tanulságos ebben a tekintetben az olasz földművelők szervezkedése.¹

Az olasz földművelőmozgalomban a gazdasági szervezetnek többféle alakját találjuk; ilyenek: a leghe di resistenza (ellentállási pénztárak), a leghe di miglioramento (egyesületek a gazdálkodás javítására), találunk azonkívül bérlőszövetkezeteket, fogyasztási szövetkezeteket és törpebirtokosok termelőszövetkezeit.

Az ellentállási pénztárak sztrájkok rendezésével, megrendszabályozott tagok segítségével foglalkoznak s az ipari munkások hasonló szervezeteitől miben sem különböznek. Egészen másféle alakzatok a leghe di miglioramento; ezek a szakegyesületek, a termelő és fogyasztószövetkezetnek elemeit egyaránt magukban foglalják. Ezek csinálják a propagandát, előadásokat, tanfolyamokat rendeznek, beszerzik tagjaik szükségleti cikkeit, azonkívül segítézik a munkanélkülieket és erre a célra *kollektívbérlőket* tartanak fön. Ezek az utóbbiak különösen érdekesek. A liga kibérel egy nagyobb területet, a melyet a munkanélküli tagok művelnek. Jobb megértésre szolgáljon a következő idézet:

«... a fabbriccoi liga 65 hektár (162 magyar hold) földet bérelt 2600 lira (kb. 2300 korona) évi bérrel és a hozzávaló összeget 1000 férfi és női tagjától 30 centesimi összegű havi befizetések alakjában hozza össze. A liga földjén az 1902. évben összesen háromszorakkora volt a munkanapok száma, mint a mennyit az előző évben a rendes bérlők dolgoztattak a birtokon. Az évi

¹ Dr. Pinardi und Dr. Schiavi: Die italienischen Arbeitskammern. Jena 1904. Michels: Der italienische Sozialismus auf dem Lande. Frankfurt a. M. 1902.

számvetés jó eredményt mutat, a munkások szeretettel művelték a földet, a talaj egyre javul és szaporítja a termést. Bizonyos munkáknál a tagok, ha munkájuk teljes eredményét kapták volna, 7—8 lírát kerestek volna naponként, de ők csak az árszabályszerű napszámot fogadták el . . . (Pinardi und Schiavi: Die italienischen Arbeitskammern.)

A szerzők még hozzáteszik, hogy ezek a kollektív földbérletek másutt is, a hol a ligák megpróbálkoztak velük, szép eredménynyel jártak és noha túlzott reményekre nem is nyújtanak kellő okot, azért életképes, fejlődésre alkalmas intézményeknek bizonyultak. A hatásuk olyanforma, mint a munkánélküli segély hatása az ipari mozgalomban.

Mi azt hisszük, van még egyéb fontos tanulságuk is. A leghe di miglioramento, a melyek eredetileg csupán szakszervezetek voltak, a földbérletek által egyszersmind termelőszövetkezetekké lettek, nem ugyan olyan értelemben, mint ha tagjaikat az a kis kollektív termelés, a melyet üznek, eltartaná, csupán munkánélküliség esetére biztosítja őket némileg, talán valamivel jobban, mint a magyar proletárt az ő egyholdas harmados kukoricaföldje, a melyért uzsorát és robotot kell magára vállalnia. Azonban — ezt lehetetlen föl nem ismerni — a szakszervezetek földbérletei egyúttal nevelő hatást fejtenek ki abban az irányban, hogy a proletár nagyarányú termelőszövetkezetekben, társaival saját akaratából összeműködni tanuljon, s egyéni akaratát, érzését az összességnek alárendelni képes legyen. — A kollektív bérletek nem csupán a szervezett proletárból kikerülő törpebirtokost teszik a szövetkezeti mozgalom értékes támaszává, de kilátást nyújtanak arra is, hogy a proletárság idővel képes lesz nagyobb birtoktesteket minden parcellázás nélkül, szövetkezetiileg átvenni, s a rendszeresítésük a földművelőmozgalomban is annál kívánatosabb, mert a proletár földhétségét is némileg csillapítják és jobban a szervezethez láncolják őt.

Mindenféle szövetkezeti elem azonban a legnagyobb mértékben megköveteli, hogy az egyes helyi szervezetek kiterjedt önkormányzattal bírjanak. A fogyasztási szövetkezetek például az egész világon csak lazán szerveződnek egy-egy bevásárló központ (Grosseinkaufsgesellschaft) köré, belügyeikben, elszámolásukban pedig megőrzik teljes önállóságukat. Az országos földművelőszervezet egyes csoportjai is nagy mértékben önállóak legyenek, ha a közösségi bérletet is be akarják foglalni műkö-

dési körükbe. Legfeljebb a termények eladását szervezhetik központilag. A földművelőmozgalom amúgy is nagyobb mértékben megköveteli a helyi szervezetek önkormányzatát, mint az ipari szakmozgalom. A földművelőnek ugyanis szűkebb a látóköre, kisebb az intelligenciája, mint az ipari munkásnak és nem mindegyik képes az egyetemes osztályérdek fölfogásáig emelkedni. Olaszországban az olyan helyi szervezetek, amelyek nem tartoztak az országos szövetségbe, nagyobb és tartósabb sikereket értek el, mint az országos szövetség csoportjai.¹

A magyarországi földművelőszövetség alapszabályaiban nem foglal helyet a közösségi bérletek intézménye. Ezek létesítése végett *helyi jellegű* u. n. szabad szervezeteket kell majd alapítani. Az ilyen szervezetek külső jogi alakját és funkcióik kiterjedését egyelőre az egyes vidékek a közigazgatási viszonyai szabják meg. A korlátlan egyesülési szabadság követelése egyebek között arra is jó, hogy a proletárszervezeteket alapszabályaikra való tekintet nélkül a földszerzésre képessé tegye.

Nem kell azt hinni, hogy a sok különféle szervezet a mozgalom egységét veszélyezteti. A földművelő mozgalomnak többféle szervezetre van szüksége, mert a földművelők sokféleképpen vannak elnyomva. Régi dolog például, hogy a gazdasági cselédeket külön kell szervezni. Olaszországban külön szervezeteket alkotnak a kisbérlők, törpebirtokosok szövetkezetei is, amelyek a gazdálkodás megkönnyítésére alakítanak. Világos jele ez annak, hogy a proletármozgalom a törpebirtokosok körébe is sikerrel viheti be a kollektív gondolatot.²

¹ Pinardi und Schiavi: Die italienischen Arbeitskammer.

² E sorok írója nemrégiben — az olasz mezőgazdaságot illető kérdéseire — a milánói Societa Umanitaria agrár osztályától a következő választ kapta:

„Sajnos, hogy a kellő statisztikai anyag hiánya miatt nem tudunk kérdéseire oly kimerítően válaszolni, mint a hogy óhajtánánk. Annyi bizonyos, hogy mezőgazdaságunk előrehalad. Folyton emelkedik a kémiai trágya és a gazdasági gépek használata, a mit főképen a *mezőgazdasági szövetkezetek rohamos gyarapodására* lehet visszavezetni. A parcellázásról nem közölhetünk semmi határozott számszerű adatot, ellenben a mi a ligákhoz és egyéb kooperatív szervezetekhez tartozó gazdaságokat illeti: *határozottan mondhatjuk, hogy ez az intézmény bevált; az ilyen gazdaságok száma állandóan emelkedik, ez idő szerint 100—105 körül tartunk.*

A szociális agrártörvényekre vonatkozólag még csak ígéretekről és javaslatokról beszélhetünk. Épen most vitatnak meg egy javaslatot a törpebirtok fejlesztéséről Délolaszországban és egy másik javaslatot, a mely a belföldi telepítést akarja fejleszteni.

Az egység, a mely ezt a konglomerátumot összefogja: az egységes szellemi irányítás a központi szervezet és a szaklap által, továbbá a politikai mozgalom és *nem utolsó sorban a fogyasztószövetkezeti mozgalom.*

A fogyasztószövetkezetbe mindenki beletartozhatik: földművelő és iparosproletár, kiscgazda, bérlő egyaránt, a termelőszövetkezet pedig mint élelmiszer-szállító állhat vele összeköttetésben. Olaszországban a szocialista törpebirtokos még a gazdasági szereit is a legba di miglioramento boltjában szerzi be. Nálunk a fogyasztószövetkezeti mozgalom területén sokat rontott a néppárt az ő katolikus szövetkezeteivel, s a szociáldemokrata pártajtó meglegedett azzal, hogy ezeket az alapításokat gáncsolja, a nélkül, hogy az ipari munkásságot a szocialista fogyasztószövetkezeti mozgalom megalkotására serkentette volna. Milyen óriási előny volna most a földművelőmozgalomban, ha lenne bár csak 10—15,000 tagot számláló ipari fogyasztószövetkezeti mozgalom, a melyet csak ki kellene terjeszteni a falura és a parasztvárosba, s a melyet a munkásság bátran szembeállíthatna a keresztény fogyasztószövetkezetek hebecuryságával, korrupciójával és nagyúri érdekképviseletével!

Van még egy szempont a mezőgazdasági proletármozgalomban és ez nagyon közelről érdekli a földművelőprogramot: a mezőgazdasági munkásvédelem. Erre nézve a földművelő program lokális különbségekből eredő csekély változtatásokkal magáévá teheti a Kautsky Karl: Agrarfrágejában foglalt védőtörvény-tervezetet; ennél jobb és alaposabb munkát úgy seni lehet fölmutatni.

Az elvi nehézségek, azt már láttuk, legyőzhetők a földművelőproletariátus szervezésénél. Hogy boldogulhat azonban a szociáldemokrácia a parasztsággal?

»Emelni a dolgozók igényeit és létrehozni a kollektivizmus felé haladó szervezeteket.«

A szocializmusnak ezt az irányelvét a birtokos parasztságra lehetetlen úgy alkalmazni, mint a proletariátusra. A törpebirtokosnak hiába mondja valaki, hogy rosszul él és hogy jobb megélhetést kell követelnie — ő nem követelhet senkitől, csak saját magától, mert ő maga gazdája. Követelhet ugyan még valakitől: az államtól, de ez az út az állami gyámolításórt epszedő földbirtokosok, illetve az agrárius konzervatívék táborába vezet.

Ennél még nagyobb baj az, hogy a törpebirtok külső formája a magántulajdon, s így a szociáldemokrácia, a magán-

tulajdon elvi ellensége legalább a látszat szériát alig követelhet valamit a törpebirtok számára a nélkül, hogy ezáltal a magántulajdon intézményét ne erősítené. Ebbe bukott bele a földművelőprogramm legtöbb kísérlete, így az a programtervezet is, a mely 1895-ben Boroszlóban a német szociáldemokraták agrárvitájára adott alkalmat. A német szocialisták nem voltak hajlandók általános programjukkal ellentmondásba kerülni a parasztvédelem kedvéért.

Sok csodálni való nincs ezen, mert a parasztvédelem nem hiába, hogy a konzervatívoktól ered, de szocialista nézőpontból tényleg nagyon szerencsétlen fogalom és bármelyik agrárelméleti irány alkalmazza, mind a kettő pórul jár vele.

Mert ha valaki azt mondja: a kisbirtok pusztuló, maradi jelenség, a melyet fölszív az egyre jobban fejlődő nagybirtok: — önmagát hazudtolja meg, a mikor mégis parasztvédelemről beszél, épen úgy, mint hogyha valaki az ipari munkásmozgalomban a kisipar védelmét követelné.

Ha „pedig valaki azt állítja, hogy a viszonyok fejlődésével a törpebirtok egyre szaporodik, szövetkezés által erősödik és a kollektívizmus felé halad, míg a nagybirtok képtelen a továbbhaladásra: az ne beszéljen a parasztok *védelméről*, hanem kiáltsa oda erős hangon a parasztságnak: — Tied az ország és a jövő, rajta, szervezkedj, csatlakozzál a haladáshoz és támadd meg a hűbériséget!

Akár konzervatív, akár szocialista részen találkozunk a parasztvédelemmel, ez világosabb vagy rejtettebb formában mindig abból a felfogásból táplálkozik, hogy a kisüzem nem bírja ki a nagyüzem versenyét és ha pártjára akarunk állni, nem beszélhetünk egyébről, mint a megvédéséről. A parasztvédelem szónak tehát egészen másféle értelme van, mint a munkásvédelemnek; emez egy *személy* védelmét jelenti olyan egészségi vagy életveszély ellen, a minek csupán társadalmi kényszerhelyzetéből folyólag veti magát alá; ellenben a parasztvédelem szó egy állítólag pusztuló *üzemforma* védelmét jelenti a szabad verseny hatásai ellen. Ezért találunk a parasztvédelmi programtervezetekben olyan követeléseket is, a melyek régi, a külterjes naturálgazdaság korából fennmaradt szolgálmányok fenntartását, sőt kiterjesztését követelik. (Legeltetési jog, közbirtokok részhasználata stb.) A fenti értelemben vett parasztvédelem lenne pl. a progresszív földadó is a birtokok nagysága szerint. Agitációra — a szó demagóg

értelmében — jók az ilyen programpontok, de a szociáldemokrácia szellemével össze nem egyeznek.

Nekünk az az álláspontunk, hogy a dolgok mai állása szerint a külterjes gazdálkodás, s a hűbéri nagy és középbirtok szorosan egybetartoznak. Legközelebbi célunk a belterjes gazdálkodás, a mi egyértelmű a hűbéri osztályok megtámadásával. A mezőgazdasági proletariátus, mikor a nagybirtokosság ellen való harcra szerveződik, egyszersmind a felszabaduló nagybirtok kollektív átvételére is nevelést kap. Ám ez csak egy távolabb fekvő, ideális cél. A közelebbi jövőben, ha egy-egy középbirtok felszabadul, előreláthatólag az lesz a szabály, hogy parcellázódik, s így jut a proletárság kezére. Ezt a törpebirtokosságot és vele együtt a már meglévőt pedig a szociáldemokrácia van hivatva magasabb igényekre, a jövő felé való törekvésre s a múlt ellen való harcra nevelni.

Előttünk — s épen ez különböztet meg bennünket a konzervatívektól — nem a hagyományosan gazdálkodó, szűk látókörű és elszigetelt paraszt képe lebeg cél gyanánt, hanem az értelmes, szervezett törpebirtokosé, a ki egyleti tanfolyamokat hallgat, földjét a szövetkezés felhasználásával belterjesen műveli, a az igényei együtt nőnek kollektív érzületével. Ez a fölfogás azonban egészen más programot hoz létre, mint a konzervatív parasztvédelmi törekvések.

Magától értetődik, hogy a kisbirtokost, a ki cselédeket tart és inkább munkaadó, mint munkás, a szocialisták soha sem fogják, de nem is akarják megnyerni. A szociáldemokrácia törekvései a proletáron kívül csak a törpebirtokosnál találhatnak visszhangra, a ki maga sem egyéb, mint munkás. Ha vállalkozónak nevezzük őt, akkor a targoncás hordárt is vállalkozónak kell neveznünk.

A szociáldemokrácia megmagyarázhatja a törpebirtokosnak, hogy az ő legfőbb ellensége a földesúri osztályállam, a mely fojtó súlylyal nehezedik minden haladásra. Ugyanazon birtokszövetkezeti mozgalom, a mely Németországban politikailag túlnyomóan indifferens, viszont szocialista bélyeget hordoz magán Olaszországban, a hol a proletariátus mozgalma ébresztette föl a törpebirtokosságot, itt is jellemző, hogy Hollandiában, a hol a mezőgazdaság regenerációja a szocializmus föllépése óta kezdődött, az ottani szociáldemokrata párt szavazatainak nagyobbik fele nem a városból, hanem a faluból kerül ki, olyan választójog mellett, a mely nem sokkal jobb a magyarnál. Látszik

tehát, hogy ha a törpebirtokos a szövetkezés gondolatát a szocializmusból meríti, akkor szocialista lesz; a program demokratikus követelései iránt amúgy is meg van a természetes érzéke. Arra kell a propagandának törekednie, hogy a törpebirtokos a belterjes gazdálkodás rendszerében ismerje föl a saját természetes érdekét; akkor szembekerül a földbirtokossal. Csalódik, a ki azt hiszi, hogy nincsenek természetes ellentétek a nagybirtok és a kisgazdaság között. A földesúri osztály állam egész kereskedelmi politikája, a mely kizárólag a nagybirtok terményeire (szeszre, cukorra, lisztre, gabonára, épületfára) helyez súlyt, pénzügyi politikája, vasúti díjszabásai, korlátolt és erőszakos közigazgatása, a meliorációs politika teljes hiánya mind valóban alkalmasak arra, hogy a törpebirtokost a haladástól elzárják, a mint a mai napig sikeresen el is zárták. A mezőgazdaság legújabbkori irányváltoztatása feltűnően elkerülte még azokat az iparos területeket is, a melyeken nagybirtokos kezekben van a hatalom gyepelője. Németországban épen a junkerek védővámjai teszik koldussá a törpebirtokosságot.¹ Angolországban, a hol nincsenek vámok, a hűbéri osztály és a parasztság ellentéte társadalmi formában nyilvánul. Dacára a törpeüzem pompás gazdasági föltételeinek, a melyek a törpebérlőt arra képesítik, hogy aránytalanul nagyobb bérösszeget fizessen a földért, mint a nagybérlő: a lordok nagy többsége mégsem akar tudni a törpebérlőről, mert a földjét félti tőle és azt a társadalmi hatalmat, a mely a föld nagy darabjainak birtokával jár.² Lényegében nálunk sincs máskép, s a magyarországi törpebirtokos azért nyomorog s azért vándorol Amerikába, mert a földbirtokosság politikája következtében meg kell maradnia a gabona-termelésnél. Az utolsó évek folyamán az ország több vidékén csekély javulás állott be a törpebirtokosság helyzetében s ezt a városok fejlődésére, de még inkább a lassan kialakuló tojás-, vaj- és baromfikivitelre lehet visszavezetni, azonkívül legfeljebb még a gyümölcseszsz gyártásának rohamos fejlődésére. Csakhogy ép ez utóbbi körülmények a földesúri osztályállam intenciói ellenére alakultak ki. A törpebirtok csak megközelítőleg képes — szövetkezeti mozgalom útján — a nagybirtok terményeihez alkalmazkodni, a nagybirtok meg épen nyílt ellensége a törpe-

¹ Heinrich Pudor: Die Selbsthilfe der Landwirtschaft. 6. lap.

² Dr. Hermann Lewy: Entstehung und Rückgang des landwirtschaftliche Grossbetriebes stb. 161. lap. — Írországban a törpebérlőnek elég hathatós vasárlójoga van.

birtok gazdálkodásának. A földesúr és a paraszt közötti történelmi ellentét az idők folyamán változtatta ugyan alakját, de azért nem csökkent; — napjainkban nem kevésbé éles, mint valaha és annál jobban kiélesedik, minél kedvezőbbek lesznek a belterjes törpebirtok világgazdasági feltételei. Magától érthető, hogy ez nem vonatkozik a nagyobb parasztgazda és a földbirtokos viszonyára.

A szociáldemokrácia és a törpebirtokosság megtalálhatják egymást a nélkül, hogy emez érdekeiből, amaz pedig elveiből akármit is kénytelen volna feladni. Csupán arra kell a szociáldemokráciának súlyt fektetnie, hogy a törpebirtokot ne a külső formájánál, hanem a belső tartalmánál fogva segítse a haladás útjára. *A szövetkezeti mozgalmat elősegíteni, a belterjes gazdálkodás útjából az akadályokat elhárítani: ez a szociáldemokrácia természetes parasztpolitikájának alfája és ómegája.* Ez a kettő sokszorosan többet használ a törpebirtokosnak, mint valamennyi radikális adóreform és legeltetési jog együttvéve s az a párt, a mely a fenti két jelszót fönttartás nélkül zászlójára tudja írni, az nem szorul rá, hogy a parasztságot apró-cseprő adományokkal édesgesse magához.

A legfontosabbat, annak föltételeit, hogy a proletár földhöz juthasson és törpebirtokos lehessen belőle, és hogy a kisebb törpebirtokos pár holddal kiegészíthesse a földjét: ezt ügyis csak a proletariátus sikeres bérmozgalmi eredményezhetik. A munkabérek emelkedésével csökken a középbirtok járadéka. Ez pedig, különösen ha politikai nyomással jár karöltve, parcellázásra vezet.

Magyarország egyes vidékein már kezdetét vette a gyöngébb középbirtokok parcellázása, nem ugyan a munkabérek emelkedése miatt, hanem pusztán spekulációból, a mely a nyomorgó proletárok földéhségére számít. Jól tudja a spekuláns, hogy a proletár a föld kétszeres árát is hajlandó lefizetni, csak hogy kenyérhez juthasson. A mint Hertz nagyon helyesen megjegyzi, olyanféle kényszerhelyzet ez, mint az ipari munkás »szabad egyezkedése« a munkába szegődésnél: egyik oldalon a szerződés keserves föltételei, másik oldalon az éhenhalás. Magyarországon az utolsó három-négy esztendő óta divatba kezd jönni a könnyű meggazdagodás olyanformán, hogy az ember megvesz egy középbirtokot, parcellázza és apró darabonként jó drágán eladja. Még csak pénz sem kell ehhez az üzlet-hes, a mit Németországban »Güterschlächterei«-nak neveznek,

mert egyes bankok szívesen finanszírozzák a kamatnyereség kedvéért, a mi ismét az újdonsült törpebirtokost nyomorítja meg. Természetes, hogy a törpebirtokost, a ki ilyen uzsoraföltételekkel jutott földhöz, hamar ki is dobolják belőle.¹

Németországban egy korlátozott nyereséggel dolgozó közhasznú társaság alakult ennek az uzsorának a megszüntetésére.² A mint már láttuk, az olasz törvényhozásban is vannak ilyenféle törekvések.

A mezőgazdasági proletárság szervezkedése bizonyára megtermi majd a parcellázással üzött visszaélések gazdasági ellenszerét, a mint pl. az ipari munkások itt-ott gazdasági szervezkedéssel is kivívták a nyolc órai munkaidőt, a melyet a pártprogramra a törvényhozástól követel. De épen úgy, a hogy a nyolcórás munkaidő s egyéb munkásvédőtörvények benne vannak a pártprogramodban, a földművelőprogramban is benne kell lennie a *parcellázási védőtörvény* követelésének.

Egy parcellázási védőtörvény ilyenforma lehet:

»Harminc katasztrális holdnál nagyobb termőterület kettőnél több darabra való osztása és darabonként való eladása akár készpénzfizetés mellett, akár résztörlesztésre: a parcellázási adó alá esik.

Ezen adó alól csak állami ellenőrzés alatt, korlátozott haszonnal működő parcellázóbankok, továbbá tagjaik részére való földszerzés céljából alakult parcellázószövetkezetek mentetnek föl.«

E törvény hatása csupán a parcellázási adó magasságától és természetesen az ellenőrzéstől függne. Az adómentesség kihasználása végett rövidesen megalakulnának a társaságok és ezeknek működése a parcellák árait a normális színvonalra szállítaná le.

A parcellázási védőtörvény nem a parasztvédelem, hanem inkább a munkásvédelem kategóriájába tartozik, mert nem a törpebirtok gazdasági alakját védi, hanem a földművelőproletár személyét egy olyan uzsoraszerződés ellen, a melybe proletárhelyzete kényszeríti.

A törpebirtokos közvetlen támogatásának ezenkívül csak egy olyan módja van, a mely a szocialista törekvésekkel nem jut ellentétbe: a törpebirtok szövetkezeteinek támogatása. Ennek a törekvésnek is kifejezésre kell jutnia a programban, annál

¹ A pár éve alakult Magyar Telepítő és Parcellázóbank Részvénytársaság — 1905. évi jelentése szerint — kb. ötven százalék nyereséggel adott túl 17,000 hold parcellázott földön.

² Hugo Böttger: Die Sozialdemokratie auf dem Lande. Leipzig, 1900.

is inkább, mert a földesúri reakció mindenütt sanda szemmel nézi a szövetkezeteket, mihelyt azok a népnek valóban hasznot hajtanak. Németországban az úgynevezett »Mittelstandbewegung« — reakciós mozgalom — forgalmi adókat követel a szövetkezeti mozgalom elfojtására és egyes városokban, a hol túlsúlyra jutott, számos szekatúrával kellemetlenkedik a fogyasztási szövetkezeteknek. A földművelőprogramnak előre számot kell vetnie ezzel az eshetőséggel.

A belterjes gazdálkodásra vonatkozó követeléseket részben már említettük, részben látni fogjuk a következő fejezetben. Ugyanott találkozni fogunk azokkal a követelésekkel, a melyek szükségesek a parasztság védelmére, de nem a szabad verseny, hanem a nagybirtok régi hűbéri előjogai és napirenden levő hatalmi túlkapásai ellen.

Hadat üzeni mindennek, a mi a múlté, követelni mindent, a mi a jövőbe vezet: csak ezzel a jelíggel érheti el célját a szociáldemokrácia a nélkül, hogy önmagával ellentmondásba kerülne. De ilyen programot nem is adhat más irány, mint a szociáldemokrácia.

A program.

Friedrich Hertz az ő *Agrarfrage und Sozialismus* című munkájában, a melyet egy kész földművelőprogrammal végez, ilyen követeléseket támaszt a szociáldemokrata földművelő-programm irányában: legyen ez a programra, következetes, feleljen meg a tények igazságának, legyen rövid és ne tartalmazza a mezőgazdaság fejlődésének olyan részletes előre való megállapítását, a melyet a fejlődés igen könnyen megcáfolhat.

Hertz e maximái teljesen indokoltak. A tudományos kutatásból ezideig ama tények bontakoznak ki, hogy a törpeüzem, különösen ha szövetkezik, nagyon előnyös alakja a földművelésnek, de azokat a terményeket, a melyek gépies munkával is megelégesznek, a nagyüzem mégis gazdaságosabban termelheti. A földművelés magasabb fokra való emelése ez idő szerint, a nyugat és középeurópai viszonyok között azt követeli, hogy a törpeüzem terményeire helyeződjék át a mezőgazdasági termelés súlypontja. Valószínű, hogy ez a helyzet tartós lesz, de nem tudhatjuk, milyen határig. S így jobb, ha a program nem állapítja meg az üzemformák fejlődésének irányát.

Ez annál kívánatosabb, mert a földművelőprogramnak nem szabad ellentétbe jutnia az általános szocialista programmal. Vagy egységes a társadalom fejlődése, vagy nem; ha nem egységes, akkor az ipari proletariátus pártjának nincs szüksége földművelőprogramra. Az a szociáldemokrata párt, a mely földművelőprogramot alkot, már eleve a társadalmi fejlődés egységének alapjára helyezkedett és vagy az általános programot kénytelen a külön földművelőprogramhoz alkalmazni, vagy megfordítva.

Friedrich Hertz programjában ez a fölfogás nem is jut kellő érvényre s ez a program — számos helyes részletes követelésétől eltekintve — inkább látszik valami radikális parasztpárt, mint szocialista földművelő mozgalom programjának. A magyarországi viszonyokra pedig semmiképen sem lehet alkalmazni.

A magyarországi szociáldemokrata párt általános programja több olyan agrárius követelést is tartalmaz, a melyeket az ország viszonyai parancsolóan előtérbe állítanak. Természetes azonban, hogy ezen általános program nem elégti ki a magyarországi földművelőmozgalom összes igényeit. Erre törekszik a következő földművelőprogram, a melynek egyes lényegbe nem vágó módosításoktól eltekintve, a magyarországi szociáldemokrata párt általános programja szolgált alapul:

„A magyarországi földművelő nép szomorú helyzetének közvetlen oka a föld nagy darabjainak korlátlan magántulajdonában rejlik, mely a termőföld helyes vagy helytelen használatát egyesek önkényétől teszi függővé, míg ugyanakkor a nép túlnyomó többségét megélhetésének forrásától, a termőföldtől elzárja. Ez az intézmény, mely a hűbériség korából, a nép erőszakos elnyomásából ered, azóta, hogy a magántulajdon intézményével s a velejáró tőkés nyereszkezéssel egybeforrott, nem csupán a munkásságnak a régi földesúri osztály örökösei által való kizsákmányolását okozza, hanem alkalmassá vált arra is, hogy a földművelést hanyatlásba vigye, a földművelő népet életének feltételeitől részben megfoszssa és kivándorlásra kényszerítse.

Ebből az állapotból a földművelő népet nem a múltba, a nagybirtok- keletkezését megelőző viszonyokba való visszahanyatlás, hanem csakis a jövőbe, a mainál magasabbrendű gazdasági és társadalmi életre való törekvés szabadíthatja meg. Mivel a mai társadalomban a kizsákmányolás minden ága a tőkés termelési rendből származik, s ennek megszüntetése minden kizsákmányolást megszüntet: a földművelő nép is csak úgy érheti el teljes fölzsabadulását, ha egész erejével a tőke ellen minden országban küzdő nemzetközi szociáldemokrata munkásság soraiba áll, s ezzel

együtt harcol minden kizsákmányolás ellen a szocialista termelési és társadalmi rendért, a melyben mindenkinek joga lesz a munkára és a megélhetésre, s a melyben a föld, mint társadalmi tulajdon azoknak fog rendelkezésére állani, a kik megművelik.

Úgy e véggél megközelítésének, mint a földművelő nép magasabb testi és szellemi kultúrájának első követelménye, hogy a föld művelése magasabb fokra emeltessék. Magyarország szociáldemokrata földművelői saját helyzetük javításával kapcsolatban erre törekcszenek minden módon és minden eszközzel, a melyet a gazdasági fejlődés menete és a dolgozó nép érdeke előír. Ehhez képest összes céljaik előkészítésére a következőket követelik:

1. Általános, egyenlő, közvetlen szavazójogot minden választásnál és szavazásnál, az állam minden 20 éven felüli polgárának, nemi különbség nélkül. Titkos és községenként való szavazást. Aránylagos képviselőtet. Minden választó megválasztható. A szavazások törvényes munkaszüneti napon tartassanak. Országgyűlési, megyei és községi választások kétévenként történjenek.

2. A főrendiház eltörlését. Közvetlen törvényhozást a nép indítványozó és elvető joga útján.

3. Teljes önkormányzatot. Az állami, megyei és községi hatóságok függetlenítését, az összes testületek és hivatalnokok választását, azok felelősségét és szavatosságát. Mindennemű öröklött hivatal és rang eltörlését.

4. Az országban élő minden nemzet teljes egyenjogúsítását,

5. Az állandó hadsereg eltörlését. A nép felfegyverzését és védképessé nevelését. Béke vagy háború kérdésében döntsön a népképviselő. Nemzetközi viszályoknak választott bíróság útján való eldöntését.

6. Mindazon törvények és rendeletek eltörlését, a melyek az agitáció és véleménynyilvánítás szabadságát korlátozzák; a sajtó, az egyesülés, a gyülekezés és költözködés teljes szabadságát.

7. Minden vallási társulat és egyház magánegyesülésnek, mindenki vallása magánügynek nyilváníttassék. Közpénz vallási célokra nem fordítható. Az egyházi birtokok elkobzását és köztulajdonba vételét. E birtokok munkásszövetkezeteknek adandók bérbe s jövedelmük csakis kulturális célokra fordítandó.

8. Ingyenes igazságszolgáltatást és jogvédelmet. Az ártatlanul vádoltak, letartóztatottak vagy elítéltek kártalanítását. A halálbüntetés eltörlését. A katonai és minden kiváltságos bíróságok eltörlését.

9. A közigazgatási hatóságok bíraskodásának megszüntetését.

10. Mindennemű munkás- és cselédigazolvány megszüntetését. Teljes szerződési szabadságot. A mezőgazdasági munkástörvény és a cseléd törvény eltörlését.

11. Mezőgazdasági munkáévédtörvényeket. Törvényesen szabályozott munkaidőt évszakok szerint a 8 órai munkaidőnek megfelelően. Hetenként legalább 36 óras munkaszünetet kivétel nélkül minden munkás és cseléd számára. A természeti körülményekkel járó kivételes esetek szigorú körülhatárolását. A 14 éven aluli gyermekek napszámmunkájának eltiltását. A lakásügy törvényes szabályozását.

12. A természetben való bérfizetés eltörlését.

13. Szigorú földművelési felügyeletet a munkásszervezetek által választott felügyelők útján; a munkásvédelmi törvények megszegői elzárással büntetendők. Beható hivatalos munkásstatistikát.

14. Az egészségügy államosítását. Ingyen orvost és a gyógyításhoz szükséges eszközöket. Ingyen temetkezést.

15. Az összes foglalkozási ágakban alkalmazottaknak betegség, baleset, munkanélküliség, rokkantság és aggkor esetére való kötelező biztosítását a biztosítottak önkormányzatával és azok megterhelhetése nélkül.

16. Az állami, megyei és községi birtokok eladásának megtiltását és munkásszervezeteknek való bérbeadását.

17. A kötött birtok intézményének megszüntetését.

18. A Nagy-Alföld és az ország egyéb öntözhető vidékeinek csatornázását állami kezelésben, az érdekelt birtokosság költségén. Nagyarányú talajjavítást egységes terv alapján, kölcsönrel támogatott községi szervezetek által.

19. Korlátlan szervezetkezési szabadságot. A munkások és kisgazdák szervezeteteinek mindennemű forgalmi és üzemadótól való fölmentését s a kereskedelmi törvény hatálya alul való kivételét.

20. Parcellázási védőtörvényt.

21. Önálló birtokközségek, puszták, majorok bekebelezését a legközelebbi és legnépesebb községekbe. A kisközségek és mezővárosok tanácsainak eltörlését; közvetlen ügydöntést népszavazás útján.

22. Az adókivetés alapjául szolgáló kataszteri földbecslés felülvizsgálását népbizottságok által.

23. A föld művelési fokának ellenőrzését népbizottságok által. Büntető jellegű adó kivetését mindazon birtokosokra, a kik birtokuk egy minőségi osztály szerint való maximális részét, vagy ennél nagyobb darabját parlagon hagyják vagy lefelől alakítják.

24. Az önálló vámterületet.

25. Fokozatos jövedelmi, vagyon- és öröklési adót. A közvetett (fogyasztási) adók eltörlését. A dohányegyedárúság megszüntetését. Minden pénzügyi és élelmiszer-vámnak, valamint a városi vámnak megszüntetését; eltörlését mindazon gazdaság-politikai intézkedéseknek, a melyek a népesség többségét egy kisebbség javára megkárosítják. A megélhetéshez szükséges jövedelem adómentességét.

26. A köztulajdon fokozatos kiterjesztését: az erdők, vízierők, bányák és a közlekedés nagy eszközeinek köztulajdonba vételét.

27. A közoktatásnak állami, megyei és községi szervezését. A községi iskolák terheinek állami fedezését. A felekezeti iskolák megszüntetését. A vallásitanítás eltörlését a nyilvános iskolákban. Általános, kötelező, ingyenes oktatást és ellátást a népiskolákban; a felsőbb iskolákban azok számára, a kik képességüknél fogva a további kiképzésre alkalmasaknak bizonyulnak. Kötelező és ingyenes mezőgazdasági oktatást a fiatal földművelők részére. Kötelező járási földművelőegyleteket, vándorelőadásokat, kísérleti állomásokat, mintagazdaságokat, állattenyésztő mintatelepeket, nemesített apaállatok központi tenyésztését.

28. A nagybirtok minden régi korból eredő előjogának eltörlesztését. A halászati és vadászati jog községivé tételét és községi kezelését a lakosság szabad elhatározása szerint.

*

Minden ország kultúráját a termelőerők határozzák meg. Hogy Magyarország kulturáltammá lehessen, annak egyedüli feltétele, hogy termelőerői a modern kultúra színvonaláig emelkedjenek.

A termelőerők emelkedését azonban egy fejlődésre képtelen osztály akadályozza és ezen osztály szívosan ragaszkodik uralmának avult gazdasági és politikai kereteihez. De már benne vagyunk a forradalomban, a mely ezeket az avult kereteket szét fogja dobni, hogy a fejlődésnek szabad utat nyisson.

E fejlődéstől három társadalmi réteg várja boldogulását: a burzsoázia, az ipari munkásság és a földművelő nép. E három réteg azonban nem járul egyenlő mértékben az új Magyarország kialakulásához.

A kereskedő és iparososztályból, a burzsoáziából hiányzanak a forradalmi energia összes föltételei. Ez az osztály nem úgy áll a földesurakkal szemben, mint a francia forradalom bátor polgársága, hanem inkább úgy, mint az elhízott, előjogait féltő modern nyugati burzsoázia egy magyarországi különítménye. Ettől az osztálytól csak nagyon keveset, vagy épen semmit sem lehet várni. A küzdelem oroszlánrésze eddig még az ipari munkásságé. Ez indította meg a lavinát, de a harcot végigküzdeni egymagában aligha lesz képes. Egy új harcosra van szükség, egy olyan tényezőre, a mely uralmának gazdasági alapjaiban támadja meg a földbirtokosságot. *Az európai kultúrájú Magyarország léte vagy nemléte ez idő szerint a földművelőmozgalom sikerén fordul meg.*

És ez a siker nem maradhat el. A történelmi fejlődés mint kétségtelen bizonyosságot állítja elénk.

A XVIII. század végén a francia forradalom kortársai azt hihették, hogy Európa teljesen meg fog szabadulni a hűbéri ségtől és az amerikai Egyesült-Államokhoz hasonló szabad kulturterület lesz, a melyen a kapitalizmus fejlődésének mi sem áll útjában. A fejlemények azonban csalódást hoztak. Csupán a franciáknak sikerült a hűbéri földbirtok nagyobb részét kiküszöbölniök, mert elég korán jöttek a forradalmi események. Harminc-negyven évvel később már a francia forradalom sem sikerült volna, mert a növekvő fogyasztás, s a

világforgalomba bevont mezőgazdasági terület csekély terjedelme fölthajtotta a gabonaárakat és új erőt öntött a hűbéri földbirtokba. A negyvennyolcas időkben a földesúri osztály az ipari kapitalizmus összes támadásainak sikeresen ellentállott és arra kényszerítette a kapitalista-osztályt, hogy kompromisszumot kössön vele, sőt Magyarországon ő maga volt az, a ki széjjelbontotta a régi rend kereteit, hogy gazdasági hatalma érvényre jusson. Addig, míg arról volt szó, hogy Közép- és Nyugat-Európa területe az egyre szaporodó iparos fogyasztóknak kenyeret adjon: a hűbéri nagy- és középbirtok fönmaradása gazdasági szükségszerűség volt, a melylyel a kapitalista-osztály nem tudott megbirkózni.¹ Csak a múlt század nyolcvanas éveiben kerekedett felül a kapitalizmus, az amerikai és a keleteurópai vasúthálózat kiépítése és a hajózás nagyarányú fejlesztése által, a mely a gabonatermő területet nagy mértékben kiterjesztette. Az agrárkrízis, a mely ekkor beállt: a hűbéri osztály válsága. A mire 1789 óta nem volt példa: újra előtérbe nyomul annak lehetősége, hogy Európa megszabaduljon a földesúri osztálynak a fejlődést akadályozó hatalmától, a melyet ez osztály a föld monopóliumából merít. E cél kiküzdésére azonban a XX. század burzsoáziája aligha képes.

Még ma nehéz arra következtetni, milyen hatással lesz az a körülmény a nagy iparos államok munkásmozgalmára. Az angol munkásság körében a Chamberlain-féle védővamos agitáció ellenhatásként fölhangzik már az a követelés, hogy Angliát meg kell szabadítani a lordok földmonopóliumától. Kérdés, vajjon a német munkásmozgalom képes lesz-e még sokáig elzárkózni e kérdés elől? A német szociáldemokrácia külső és belső határfokát egy erős konzervatív vonás mérsékeli mindaddig, míg az agrárkérdésben állást nem foglal és a junker-uralom kiirtását legközelebbi feladatának el nem ismeri. Ez kockázatosabb dolog a választási harcoknál, de nagyobb lépéssel is viszi előre a kollektívizmus ügyét és a munkásosztály anyagi boldogulását. A szocialista társadalmi ideál hangoztatása önmagában még nem forradalmi természetű; *csak azok a valóban forradalmi célok, a melyek a ma és a holnap*

¹ Feltűnő és megfontolásra méltó körülmény, hogy a nyugateurópai kapitalizmus katasztrófaszerű nagy válságai a XIX. század húszas éveitől a nyolcvanas évekig terjedő időszakba esnek, tehát a magas gabonaárak korába. E válságok történetének aligha elhanyagolható része a kenyérdrágaság, a mely a nép fogyasztóképességét csökkentette.

valóságában gyökereznek, s a melyek épen közelségüknél fogva cselekvésre kötelezik a hirdetőjüket. A szociáldemokrata mozgalom akkor teljesíti hivatását, ha híven törekszik ideálja felé, s ez esetben óriási propagandisztikus erővel rendelkezik. De csak úgy, ha kulturális eszményének megközelítéséért akar is, tud is nagyot cselekedni és nem kelti közvetlen céljainak kicsinyessége és belső életének lapossága által a proletariátusban azt a benyomást, hogy eszményét, a melyet szorgalmasan hirdet, önmaga is utópiának tartja.

Ez az igazság közelebbről érinti a földművelő országok szocialistáit, mint az iparos államokban élő elvtársaikat, mert a földművelő országok kultúrája még mélyebben alatta marad a kollektivizmus színvonalának, mint a kapitalista ipari kultúra. Az orosz szocialisták megértették és átérezték ezt; mindenkori állásfoglalásuk tanúskodik róla. Viszont kevés céltudatosság rejlett a magyarországi munkásmozgalom eddigi irányában, a mely — német mintára — egyoldalúan az ipari burzsoázia ellen szegeződött, a tulajdonképeni uralkodóosztályt, a földbirtokosságot pedig inkább csak felületesen támadta. A nagy politikai válság e tekintetben egészséges változást hozott létre, s ez remélhetőleg tartós is lesz. Magyarország nem egészen Oroszország, de földművelő állam úgy, mint emez. A magyarországi munkásmozgalom is rá van utalva, hogy nagy közelfekvő célokért álljon sorompóba és a forradalmi energia tekintetében sem maradhat el nagyon messze az oroszországi mögött. Tehát nem szabad belecsondosodnia a német mintába, s a mozgalom súlypontjának át kell helyeződnie a földművelő szervezkedésre, mert a földesúri Magyarországot csak a földművelés forradalma emelheti ki a sarkaiból.

Dániel Arnold.

SZEMLÉK.

A választójog korlátai.

Dr. J. Ingwer: Parlaments- und Wahlreform. Wien, Verlag „Vorwärts“ 1906.

Jeles kis tanulmány látott napvilágot a *Das Recht* c. osztrák népszerű jogi folyóirat kiadásában, a mely mind olcsóságánál, mind stílusának népszerűségénél fogva valószínűleg hozzájárul majd ahhoz, hogy a szélesebb néprétegeknek felvilágosítással szolgáljon egyrészt a parlamenti és választójogi reformot, másrészt pedig azokat az eszközöket illetőleg, a melyek arra irányulnak, hogy az egyenlő általános választójogot „kevésbé egyenlővé” és „kevésbé általánossá” tegyék. Az egyes országok választójogi politikája t. i. nem egyéb mint az egyes országokban uralmon levő *osztályok* választójogi politikája, a mely föltétlenül arra irányul, hogy fenntartsa azt a választójogi rendszert, a melynek segítségével ez osztályok uralomra kerültek, illetőleg uralmukat biztosíthatják. Az uralkodó osztályoknak ezen egy bizonyos jogállapot fenntartására irányuló akaratával szembehelyezkedik az érvényben levő választójogi rendszer jótéteményeiben mostohán részesülteknek akarata egy bizonyos új jogállapot megeremtésére. Es miután elvitázhatatlan tény az, hogy e két egymással ellentétben álló akarat között végképen annak kell érvényesülnie, azaz annak kell jogérvényre emelkednie, a melyik a kvantitatív erősebb, azaz a melyik a jogalkotó tényezőkre erősebb nyomást bír gyakorolni, a jelenleg érvényben levő választójogi rendszer fennmaradásában kevésbé vagy sehogy sem érdekelteknek a száma pedig, jóval fölülmúlja a pozitíve érdekeltékét és szervezettségüknel fogva, ha még nem is most, de belátható időn belül föltétlenül abban a helyzetben lesznek, hogy erősebb nyomást fognak gyakorolhatni a jogalkotó tényezőkre, bizonyos az, hogy végre is a jelenlegi választójogi rendszerben hátrányt szenvedők akaratának kell győzedelmeskednie. Ezt belátják maguk az uralkodó osztályok is. De ha a reformoknak már nem lehet útját állani, ha azoknak már be kell következniök és így nekik uralkodó osztályoknak kell a hatalomból veszíteniök, legalább arra törekednek, hogy e veszteséget lehetőleg csökkentésék. Ennek a törekvésnek eredményei azok a sokféleképen korlátolt „szövevényes választójogi rendszerek, a melyek Európa néhány államában dívottak és a melyeknek egyik legeklátásabb példája, a mely a választójogi politika terén szövevényességét tekintve szinte művészies alkotás számába

megy: a hamburgi „Bürgerschaft” választójogi reformjavaslata, a melyről ez ismertetés keretében annál is inkább érdemes megemlékezni, mert fogalmat nyújt arról, hogy az uralmon levő osztályok mily eszközökkel akarják uralmuk fennmaradását biztosítani.

A hamburgi reformjavaslat szerint is a választójog alapja az osztályrendszer lesz, az az eszköz, a mely Szászországban is oly fényesen bevált a szociáldemokráciának a törvényhozó testületből való kizárására.¹ Csakhogy reformról (!) lévén szó, ez az osztályrendszer a választójog *általánosságát* tekintve enyhébb a szászországinál és nem követi a három, hanem csak a két osztályra való felosztást. Az első osztályba a 2500 márkánál több, a másodikba az ez összegnél kisebb évi jövedelemmel bírók tartoznak. Es a míg az első osztály 20,000 választója 48 képviselőt választ, addig a második osztály 32,000 választója csak 24-et. De miután ily körülmények között is a szociáldemokrácia 24 képviselőt küldene a „Bürgerschaft-ba, mert a második osztályban túlnyomó többséggel rendelkezik, azt pedig, hogy a „vörösök” a mandátumok egy harmadát kezükben tartásák és így minden oly javaslatot megbuktathassanak, a melynek jogérvényre emeléséhez a képviselőtestület kvalifikált többsége szükséges, minden áron meg kell akadályozni, behozták a proporcionális választást. Ez a választás rendes körülmények között a legdemokratikusabb és a legigazságosabb is, mert megakadályozza a polgári, elem majorizálását a szociáldemokrácia által és viszont a szociáldemokrácia majorizálását a polgári elem által. A proporcionális választásnak az osztályrendszer kereteibe való beszorítása azonban a lehető legigazságtalanabb, mert nem elég hogy az osztályrendszer maga már korlátozza az alsóbb néposztályok nagyobb érvényesülését, ezt az érvényesülést még a saját osztályukban is korlátozni fogja a proporcionális választása. Ezzel a mindenesetre föltéte bonyolult választási rendszerrel végre a hamburgiak elérhették azt, hogy a szociáldemokrácia kezében még 24 mandátum sem lehessen.

De a mily szépen kieszelt egy választójogi javaslat is ez, mégis csak van egy baja. Nyilvánvalóvá teszi, hogy kinek van 2500 márkánál nagyobb és kinek ez összegnél kisebb jövedelme. Már pedig ennek a körülménynek a nyilvánosságra való jutása igen sok kis embernek a hitelét megrendítené; a mi egy oly pár excellence kereskedő és iparosvárosban, a milyen Hamburg, nagy gazdasági kárt okozhatna. Ezen a hamburgi polgárok úgy segítettek — legalább in idea, hiszen a javaslat még nem emelkedett jogérvényre, — hogy a választók lajtsromában az összes választók osztályhoz való tartozásuk megjelölése nélkül tétetnek közzé és csak az egyes választók értesítettnek, hogy melyik osztályhoz tartoznak. Maga a választás is osztálykülönbség nélkül *egy és ugyanabban* a helységben történjék, a szavazócédulák pedig *egy és ugyanabba* az urnába dobassanak és csak a választási eredmény megállapításakor választassanak széjjel. Ezzel a hamburgiak választójogi javaslatukat — legalább külsőleg — megfosztották osztályjellegétől is és mindazonáltal elérték azt, hogy a szociáldemokrácia, bármennyire is fejlődjék, a mandátumoknak még egy harmadával se rendelkezhessék, a kisemberek hitele pedig semminemű hátrányt ne szenvedjen. Tehát jóllakott a kecske és megmaradt a káposzta is.

A hamburgi választójogi reformjavaslat azonban még nem öleli fel mindazokat az eszközöket, a melyeket az uralmon levő osztályok a választójogi politika terén uralmok biztosítása céljából felhasználnak.

¹ Lásd lapunk márciusi számának 264. oldalát.

Az ott alkalmazott eszközök nem az egyedüliek a választójog egyéni és általános voltának korlátozására. Se szeri se száma nincsen ez eszközöknek, a melyek közül a mi tanulmányunk is csak a legfőbbekkel foglalkozik. Itt van mindenekelőtt a *plurális választójog*, a mely nem egyéb mint az általános és nem egyenlő választójognak a kombinációja. Ez különösen ott van jogérvényben, a hol a törvényhozás már kényszerült az általános választójogot megadni, de a hol az uralkodó osztályok legalább azzal igyekeztek kárpótlást szerezni és szavuknak nagyobb súlyt kölcsönözni, hogy tagjaikat több szavazattal látták el. E választójog szerint „minden, a polgári jogok birtokában levő egyénnek van legalább is *egy* szavazata, de rendelkezhetik két, három sőt — mint Stockholmban — 100 szavazattal is, ha elegendő tulajdonságoknak a birtokosa. Ily tulajdonságok a vagyon, a polgári állás, a műveltség, a családi állapot és a kor. E tulajdonságok mindegyike hozzájárul az illető választó szavazatának a sokszorosodásához.” S valóban igaza van a mi tanulmányunk szerzőjének is, a mikor azt állítja, hogy ugyanily joggal a haj színe, a homlok magassága, a koponya nagysága, a fej kopaszsága is lehetnek oly tulajdonságok, a melyek a plurális választójognál tekintetbe veendőek. S hogy a plurális választójog az általános választójog értékét nagyban csökkenti, sőt a több szavazatra jogosító tulajdonságoknak a túlságos szaporításával az általános választójog teljes elértéktelenedését vonhatja maga után, azt hiszem, mindenki belátja. A belga szociáldemokraták nem ok nélkül álltak sztrájkba a plurális választójog eltörlése céljából és a közjog heidelbergi professzora, dr. Georg Jellinek sem tanítja hiába, hogy ez a választórendszer általánossága dacára osztályválasztójog.

A választójog általánosságának leginkább dívott korlátai a *műveltségi-* és az *adócenzus*. Az előbbi hívei különösen azok, a kik vagyonilag nem különböznek az alsóbb néposztályoktól, de a kik mindazonáltal el akarják magukat különíttetni a „nép”-től. „A műveltségi census hívei egyébiránt az utolsó években szerényebbekké váltak és megelégszenek, ha az írni-olvasni nem tudókat megfosztják a választójogtól. Ez nem is volna oly nagy baj, ha az *analphabeták maguk okozták volna az írásban és olvasásban való járatlanságukat.*” S itt a szerző Ausztriára utalva azt mondja: „a ki ismeri a viszonyokat, tudja, hogy egyedül az államot terheli hiba, a miért 7¹/₂ millió ember legprimitívebb nevelését elhanyagolta.” Az állam bűnéért tehát mások lakóljának? Ez a legnagyobb igazságtalanság volna, a milyent még Badeni sem követett el 1896. évi június 14-ki reformtörvényében, a mellyel az ötödik kúriát léptette életbe. S egyébiránt igazat kell „adnunk Pikler Gyulának ki, a ki szerint még a legműveletlenebb ember is tudja, hogy mik a gazdasági érdekei és nekünk a legszegényebbek érdekeit — még in idea — sem szabad mellőznünk.

A mi a választójoghoz fűzött *adócenzust* illeti, ez a választójognak a legrégebb korlátja és ez ellen irányul tulajdonképen az általános választójog híveinek több mint félszázados harca. Ingwer dr. nem is foglalkozik sokat vele, tudván, hogy a választójog e legegységesebb korlátjával, az uralkodó osztályok uralmát konzerváló e legegységesebb eszközzel tisztában van mindenki.

A választójognak van azonban még egy különös fajtája, a mely első tekintetre jogosnak látszik és ez az *érdekképviseleten* nyugvó választójog. E választójog hívei szerint a parlament a nemzet kisebbitett képe legyen, képviselvén gondolatait, törekvéseit, szükségleteit és követeléseit. Miután azonban a közjogi nemzetet alkotó választók törekvései, szükségletei és követelése a szerint különböznek egymástól, hogy

az illetők mely rendnek (Berufsstand-nak) a tagjai, az érdekképviselőt kívánják, mint az egyedüli oly választórendszert, a mely a nemzet mikrokozmosa. Így Schäffle is annak a híve, a ki a „Dautsche Kern und Zeitfragen”-ban úgy nyilatkozik, hogy az általános választójog következménye, hogy a nép nélkülöz oly képviselőt, a mely szellemi és materiális élete főbb vonásainak, valamint gazdasági életének megfelelné.

Igen helyesen jegyzi meg erre Ingwer, hogy „az érdekképviselőt, bármily néven is nevezzük, nem egyéb mint a többé vagy kevésbé modern ruházatba bújt régi rendi szervezet. S bármennyire is illett a rendi szervezet a feudális korbba, ez a modern társadalom gazdasági fejlődése mellett egy pillanatig sem maradhat meg. A parlament (és ezt az új magyar képviselők ügyelmébe is ajánlanám) nem rendi, hanem a nép érdekeinek megóvása céljából létezik.”

És ezzel a választójog főbb korlátai közül még csak utolsóval kell foglalkoznunk: a *letelepültség állandóságának* a korlátjával. Es ez Ingwer tanulmányának a legsikerültebb fejezete is. A szerző szerint *azok, a kik e követelménytől akarják függővé tenni a választójog gyakorlását, „az általános és egyenlő választójog legveszedelmesebb ellenségei,* mert azt állítják, hogy ők a hírei és csak a feltételeket akarják megállapítani, a melyek között ez gyakorlandó.” A letelepedés állandóságának a követelménye szerint csak az bírna választójoggal, ki ott, a hol e jogát gyakorolni akarja, hosszabb ideig lakik. Ezzel igen sok munkás veszítené választójogát, mert hiszen a társadalom mai gazdasági rendszerében a munkások egy igen nagy része állandó vándorlásra van kényszerítve, vándorlásra oly helyekről, a hol relatív túlnépesedés van, oly helyekre, a hol nagyobb a munkakereslet. A választójog gyakorlásának a letelepedés állandóságától való függővé tétele tehát nem volna egyéb mint az általános választójognak a jobb kézzel való adása és a bal kézzel való visszavétele. „A hosszabb letelepülés követelménye jogosultsággal bírhat a községi és tartományi választórendszerben, mert itt fölhozható „az, hogy a ki nem ismeri a lokális viszonyokat, nem ért kellőképen a község érdekeihez, a melyekhez hozzászólni kíván.” Ez az okoskodás azonban, irreleváns a birodalmi képviselőválasztásoknál, a hol nem kommunális, hanem birodalmi érdekekről van szó.” Itt teljesen mellékes az a körülmény, vajjon az illető egy évig vagy annál kevesebb ideig tartózkodott-e egy és ugyanazon a helyen. „Ez annál fontosabb, mert a képviselők az összes államok törvényei szerint (és ezt ismét a volt magyar képviselők figyelmébe ajánlanám) nemcsak választóikat, hanem az egész népet tartoznak képviselni és mert az ember ott, is a hol sohasem lakott, bír passzív választójoggal.” Tehát nem „logikailag ellenes és furcsa-e az, hogy az ember „választható oly helyeken is legyen, a hol sohasem lakott, választó pedig a keresztény-szociálisok szerint csak ott, ahol hosszú idő óta tartózkodik.” Azt hiszem, hogy itt nagyon is kilátszik a lóláb és a keresztény-szociálisok e követelménye nem is szorul bővebb magyarázatra.

Dr. Ingwer tanulmányának többi részében a parlamenti reform egyéb, a választójog korlátozásának szempontjából kevésbé fontos kérdéseivel foglalkozik, a melyeknek ismertetését azonban mellőzzük. Az itt tárgyalt korlátok is eléggé mutatják, hogy az uralmon levő osztályok számtalan eszközzel rendelkeznek, hogy egyrészt lényegében fenntart-hassák a nekik kedvező választójogi rendszert, másrészt pedig, ha a modern eszmék terjedése folytán veszíteniök is kell a hatalmukból, e veszteséget lehetőleg csökkenthessék.

Mahler Lénárt.

Az egyetem bajai és reformja.

Politizálás és osztályuralom mindenütt van, mért ne lenne hát Magyarországon is? Az uralkodó osztály mindenütt kihasználja a kultúrát a maga számára, miért ne használná hát ki Magyarországon is? Egészen fölösleges kérdések, ha éppen nem Magyarországról van szó. De Magyarországról van szó, arról a Magyarországról, a mely szerencsétlen konzervatívizmussal állandóan 60—80 évvel jár Nyugat mögött, és mintha elmaradását az új eszméktől és irányoktól a régi intézményekbe való minél erősebb kapaszkodással igyekeznek kiengesztelni: az osztályuralmat osztálydeszpotizmussá emeli, és a mi evvel a leg-szorosabban összefügg: a kultúrát nemcsak felhasználja a maga számára, de lehetőleg el is zárja a más osztálybeliek elől.

Természetesen. Az uralkodó osztálynak kell a kultúra, hogy evvel hatalmi szupremáciáját biztosítsa, s lehetőleg kirekeszti az elnyomott osztályt vagy osztályokat a kultúrából, hogy nekik e hatalmi eszközök közé ne adja. De ez még hagyján. Hanem: az uralkodó osztály bírja a hatalmát a mai kultúrájával; s minek akkor neki a kultúra továbbfejlesztése? Sőt, mi több: ez a kultúrai továbbfejlődés egyenesen veszedelmes lehet reá nézve, mert a fejlődés a tudományban mindig régi ítéletek összeomlásával jár, s a *holnap* új tudománya megingatva a *mának* régi rendszerét, megingatja a *mának* rendszerén fölépült és e rendszerrel védelmeszt osztályuralmat is. Az uralkodó osztály tehát mindig igyekezni fog megállítani a kultúrát, és sohasem fogja annak fejlődését előmozdítani.

Az elméletnek — sajnos — Magyarország a legjobb példája. Sehol a világon nem jutna már eszébe senkinek sem a tudomány, a kultúra szabad fejlődésének meggátlása; csakis Magyarországon lehetséges az.

Csodálatos-e, ha ilyen körülmények között a magyar parlament 30, mondd harminc év óta nem foglalkozott a közoktatás, az iskolák és az egyetem kérdéseivel? Csodálatos-e, hogy egy lex Berzeviczyt kitérő örömmel üdvözöltek? Csodálatos-e, hogy most, midőn vitaulések hosszú sorozatában tárták fel egymásután a középiskolai tanítás égető sebeit: valami kiválót és nagyot akarván alkotni, *egységesítik* a középiskolákat s eltörlik azt az óriási különbséget, a mely eddig a kétfajta iskolát illetőleg a pótlatin érettségi vizsgálat erejéig állott fönn. Csodálatos-e, hogy az egyetemmel való foglalkozás eddig abban kulminált, hogy egyszer úgy, másszor amúgy szabályozták a doktori vizsgálat letételeit?!

. . . Nem csodálatosak e dolgok *nálunk*, csak szomorúan természetesek. S így is maradnak addig, míg a mai osztályparlament fog helyén ülni, míg a népparlament nem fogja helyét elfoglalni. Ott majd ülnek emberek, a kik szenvedtek vagy gyermekeik miatt szenvednek éppen eleget a mai rendszer folytán. Addig pedig csak hadd gyűljön az elégedetlenség *alólról* az elkorhadt intézmények ellen. A nagyközönség már tudja, látja, hogy a középiskola mennyit ér, s az egyetemi diákság között sem állanak azok egyedül, a kik az egyetem reorganizációját hirdetik, úgy materiális, mint intellektuális téren.

* * *

Osztályuralomról, sőt osztálydeszpotizmusról beszéltünk, a mely a kultúrára is a legnagyobb erővel nehezedik rá; súlyos vád, a mely igazolásra vár.

Nincs terünk e helyen részletezni azt a számos bünt és bajt, a melyet az egyetem mai szervezete magában rejt. Csak éppen a legfőbb bajokat akarjuk felsorolni, a legfőbb osztályuralmi tendenciákra rámutatni, a melyek a kultúrát elnyomják és agyonszorítják.

Kezdjük magával az egyetemre való belépéssel.

Az egyetemre való belépés kvalifikációhoz, vizsgálathoz van kötve minden fajta fakultáson. E kvalifikáció az érettségi bizonyítvány.

Hogy a matúra ér-e valamit s hogy egyáltalában mennyit ér: ne feszegezzük azt most. Állapítsuk azonban meg s szögezzük le a matúra célját a *mai* közoktatásügyi faktorok szempontjából; s állapítsuk meg azt is, hogy a tanulmányi rendben milyen helyet foglal el?

A mi célját illeti: az illetékes faktorok szerint bizonyos általános műveltség kipuhatolása volna a célja. Fogadjuk el, hogy erre szükség van, ámbár nem igen tudjuk belátni, hogy mi szüksége van a vizsgára valakinek amiatt, hogy egyetemi tanulmányokat akar végezni? Elvégre is: 18—20 esztendő korukban az emberekben van annyi belátás, hogy csak oda mennek, a hol az előadottakat megértik, vagy pedig, előtanulmányokat végeznek, ha nincs meg még bennük a kellő tudás az előadandók megértéséhez. És ha tisztára bürokratikus szempontból nézzük a dolgot: a képesítő vizsgánál arról van szó, hogy a hallgató azon keresztülmenjen, ahhoz pedig vajmi kevésbé segíti hozzá az, hogy a legszigorúbb tanintézetből kikerült kitűnő matúrája is van, míg a leggyanúsabb magántanintézetből kikerült javított matúra mellett is fényesen leteheti vizsgáját, ha tisztességesen elkészült rá (és — ha szerencséje van!) Sem gyakorlati, sem elméleti érdek nem teszi tehát szükségessé, — egyáltalában nem teszi szükségessé! — hogy bármiféle kvalifikációhoz is kössük az egyetemre való belépést.

Azonban Magyarországon vagyunk, s így gondolatnak is képtelenség, hogy holmi igazi népegyetemről ábrándozzunk, habár a végcél ez! S azért tegyük föl, — mint mondtam — hogy szükséges a kvalifikáció, tehát szükséges a matúra, ama bizonyos átlagos műveltségi fok elérésének a kipuhatolása végett. Hogyan állunk már most a matúrának a tanulmányi rendben elfoglalt helyét illetőleg?

Állapítsuk meg itt mindjárt, hogy a matúra alakilag is, anyagilag is külön van választva a középiskolától. Alakilag azért, mert dacára annak, hogy letételének lehetősége a középiskola nyolc osztályának sikeres elvégzéséhez van kötve: a nyolc osztály sikeres elvégzése nem jogosít fel *a limine* a matúra letételére, hanem azért külön kell folyámodni, sőt külön kell vizsgadíjat is fizetni. Anyagilag külön van választva a matúra a középiskolától azért, mert egyrészt bizonyos általános szempontok dominálnak benne (vagy legalább kellene, hogy domináljanak) a speciális adathalmazok helyett, másrészt, mert a megvizsgálandó tantárgyakból az összes gimnáziumi tanulmányok kikérdezés alá kerülnek. Ez utóbbi tulajdonképen az ellen látszik bizonyítani, mintha a matúra és középiskola nem volna szerves összefüggésben egymással, tényleg azonban mégis csak azt bizonyítja, hogy a matúra teljesen *külön, egymagában* fölöleli mindazt, a mit nyolc éven keresztül a középiskolában tanítottak, s ennél fogva — és ez a fontos! — *a matúra*, külön tekintve, a nyolc osztály nélkül, *magában foglalja a nyolc osztály anyagát*.

És ez azért fontos és ezt azért kell megállapítanunk, mert íme, dacára annak, hogy a matúra inkluzíve magában foglalja a nyolc osztály anyagát, dacára annak, hogy önmagában, külön nyújtja azt, a mit a nyolc osztály együttvéve, dacára annak, hogy így teljesen külön is

a nyolc osztály teljes vizsgaanyagául szolgál: mégis, a matúra a nyolc osztály elvégzéséhez van kötve.

Mi következik azonban ebből? A középiskola elvégzése egyrészt időhöz (korhatárhoz), másrészt anyagi feltételekhez van kötve. És a szegényebb szülők, ha egyáltalában vannak, ugyan hogy lennének képesek nyolc esztendőn keresztül egyrészt azt az óriási terhet viselni, a mit az iskoláztatás és a könyvek rájuk rónak, másrészt — és ez a fontosabb — hogy nélkülözhetnék nyolc éven keresztül azt a munkakerőt, a mit a gyermek iskolába járása által elvész? Nem a véletlen, e még kevésbbé „a férgese elhullása” az oka annak, hogy a parallel vagy hármias alsó négy osztály után a legtöbb helyen, vagy mondjuk inkább: kizárólagosan összevont vagy parallel felső négy osztály következik. Bizony, nem a férgese elhullása okozza ezt! Mert tapasztalati igazság az, hogy átlag a jobbmódúak tanulnak rosszabbul és a proletárgyerekek jobban; hanem okozza ezt az a körülmény, hogy a melyik apa nagy nehezen taníttatja is a gyermekét négy osztályon keresztül: azután már kénytelen az iskolából kivenni, hogy inasnak, tanoncnak adja. A többnyire nagyszámú proletárcsaládnak, és ha csak az apából és anyából is áll a gyermeken kívül, nem áll módjában lemondani a gyermek kedvéért arról a jövedelemről, a melyre a gyermek részéről bizonyos idő multán számíthat, s még kevésbbé áll módjában azon kiadások fedezése, a melyek a gyermek továbbtaníttatása esetén legalább is még négy esztendeig fennállnának, minden különösebb biztosíték nélkül, hogy azután is még nem szorul-e rájuk, nemhogy arról lehetne szó, hogy ő támogassa őket.

Ilyenformán a proletárgyermekek legnagyobb része — ama kevésből, a ki egyáltalában tanulhat — kénytelen a középiskolát a negyedik osztálynál odahagyni. És már most el van vágva még ezek számára is a további út az egyetem felé, ha még oly ambiciózusak és még oly kiváló tehetségnek is. Mert az egyetemre való belépéshez matúrai bizonyítvány kell, és hiába foglalja magában a matúra a nyolc osztály anyagát, először a nyolc osztályból kell levizsgáznai.

Hogy levizsgázhasson, ahhoz magántanulónak kell lennie, magántanulónak pedig tudvalevőleg a rendes tandíjon kívül még vizsgadíjat is kell fizetnie (a mi körülbelől 70 frt kiadást jelent osztályonként), a mi alól fölmentés nincs. Hogy ilyen körülmények között a tanulás nem folytatható, matúrai bizonyítvány nem nyerhető, s egyetemi pályára az ilyen proletárfiú nem léphet: az kézenfekvő.

Es ilyenformán zárja el már maga a kvalifikacionális vizsgálat, a matúra, a szegényebb néposztály elől az utat az egyetemre. És ilyenformán van lehetetlenné téve az, hogy nálunk bárki is hasonlót produkáljon, mint Angliában Livingstone Dániel, a ki nappal a szövöszék mellett ült s éjjel készült a doktorátusra, a mihez egyébiránt Angliában nem is kell Livingstone Dánielnek lenni, sem kiváló embernek lenni, elég ha valaki munkás.

Es ilyenformán válik a matúra az osztály állam leghatalmasabb fegyverévé a kultúra monopolizálásánál! Egyedül maga a matúra képes a szegényebb néposztályt — és bizony nemcsak a munkásosztály értendő ezalatt! — kirekeszteni a magasabb kultúra köréből, s ezzel egyszersmind az intellektuelek köréből. Ilyen módon sikerül elérni azt hogy még csak akarni sem lehet a közszolgálatot más altal elláttatni, mint a gentryvel.

Pedig igen kevés kellene ahhoz, hogy ez megváltoztattassék. Ha már kell kvalifikáció, ha már kell matúra, tessék azt úgy, a mint van meghagyni a középiskolák számára. *De azoknak, a kik nem végeztek*

középiskolát, vagy csak részlegesen végezték: az egyetemen lehessen felvételi vizsgát tenniük.

Es az a vizsga lehet ugyanolyan tartalmú, mint a matúra, sőt tekintettel arra, hogy középiskolát nem kellett végezni: felvehető volna benne mindaz vizsgálati anyagul, a mi az érettségi bizonyítványban régi osztálybizonyítványok alapján szerepel.

A katonaság, a copfos katonaság, rég behozta már, hogy nem a nyolc osztály elvégzését nézi, hanem az azáltal elért általános műveltséget, midőn az önkéntesi kvalifikációt egy alapos vizsgától teszi függővé azok számára, a kik középiskolába nem jártak. A „liberális és haladó” polgárságnál, úgy hisszük, még sokáig kell várnunk, a míg e reformot megalkotja. Pedig e reformot meg kell alkotnia!

Menjünk azonban tovább, tegyük föl, hogy valamelyik szegényebb fiú megszerezte a maturát s beiratkozhatik az egyetemre. Mi történik akkor?

Tandíj és beiratkozás együtt kitesz 86 korona egynéhány fillért. A tandíj — 76 korona — alól lehetséges a fölmentés már az első félévben is, ha a folyamodó — praematurus. Vagyis: ha az érettségi bizonyítványában legfőljebb egy *jó* osztályzat van, a többi jeles. A ki ismeri a maturát minden emberbutító berendezésével, az tudja, hogy nagyon szép eredmény, ha 10 ember közül egy praematurus lesz. És már most előáll az az eset, hogy a kinek két *jója* van, tandíjmentességet nem kap, — nem is szólva arról, hogy a matúra az ő berendezésével abszolúte nem tud semmiféle általános műveltséget kikutatni s mint annak fokmérője nem szerepelhet, — úgy, hogy egy elégséges bizonyítvány bizony alig jelent kevesebbet, mint egy praematurus. És már most: akár javított maturával is a jómódú akadálytalanul beléphet az egyetemre, ellenben, ha csak két kettesse is van, a szegény embernek vesztítenie kell egy félévet, ha nem többet, ha nem éveket. Van-e szebb képe a reakciós osztályuralomnak mint ez, a hol — legrosszabb esetben is egyenlő kvalitások mellett — az egyik tanulhat tovább, mert van pénze, a másik nem tanulhat, mert a pénz hiányzik! A szegény ember elé, a ki nagynehezen felküzdötte magát az egyetemig, így vetnek újabb gátat, így törekesznek a szegényebb néposztályt távol tartani az egyetemről.

A tandíj ügye egyébiránt állandóan aktuális marad a szegény ember számára egyetemi tanulmányai alatt.

A tandíj egy félévre 76 korona. Jelenleg a tandíjmentességhez szükséges: szegénységi bizonyítvány a szülőről, a gyermekről; azonkívül legalább 8 óra colloquium a főtantárgyakból.

Vajjon kielégítheti-e ez a szegényebb néposztály igényeit? Egyáltalában nem!

A dolog t. i. a következőképen áll: Az egyetemi hallgatóknak egy igen nagy kontingensét a vidék adja. Már most igen gyakori az az eset, a mit e sorok írója személyesen is tapasztalt, hogy az apa faluban, vagy mezővárosban orvos, vagy ügyvéd, vagy hivatalnok. Évi jövedelme fölmegy 1500—2500—3000 forintra, maximum. Világos, hogy ilyen jövedelem mellett az illetőről nem állítanak ki szegénységi bizonyítványt, még világosabb, hogy az ilyen egyáltalában restel kérni szegénységi bizonyítványt. No már most egyáltalában nem ritkaság, hogy ilyen szülőnek 2—3—4 gyermeke is tanul egyszerre a fővárosban. (En magam ismerek egy Pest közelében lakó ügyvédet, hasonló jövedelemmel, a kinek 6 gyermeke tanul egyszerre a fővárosban!) Egy-

néhány még középiskolát jár, néhány már egyetemet végez. Tessék egy kis számítást csinálni, mibe kerül a gyermekek lakása, kosztja, ruházása, tanfelszerelése. Hogyan telik akkor még tandíjra is?

Ez vonatkozik arra a bizonyos labilláló osztályra, kisiparos, kis-kereskedő, kishivatalnok, kisbirtokos, vidéken még ügyvéd, orvos is, sőt Budapesten is bőven akad ilyen honorácior, a melyik tulajdonképen rendesen a két malomkö közé kerül hasonló szabályzatok elkészítésénél. Nem elég jómódú ahhoz, hogy a követelményeket teljesítthesse, s nem elég szegény, hogy szegénységi bizonyítványt kaphasson. A tandíjmentességi szabályzat tehát abszolúte nem segít rajta.

Az igazán proletár hallgatók persze kaphatnak szegénységi bizonyítványt szülői részről is. Ezeket viszont a colloquiumi rendszer nyomja.

Mert, a mint mondtuk, colloquálni kell, összesen 8 órát a főtantárgyakból. Ennek a colloquiumi rendszernek azonban abszolúte semmi értelme nincs. Nincs pedig azért, mert ha a szorgalmat akarják viszonzásul nyerni a tandíjmentesség megadásáért, akkor 8 órai colloquium elvégre is nagyon kevés. Viszont a hallgatót ez is túlságosan igénybe veszi. A proletár hallgatók legnagyobb része vagy tanít, vagy hivatalban van, s a mi kevés ideje marad, azt tanulásra keli fordítania. Hogyan járjon el már most rendesen az előadásokra, vagy ennek helyébe hogy vegyen litografált jegyzetet, a mi drága, s a mi elég gyakran nincs, könyvekről nem is szólva? A mellett a colloquium is igen gyakran nehéz feladatot ró a hallgatóra, minden gyakorlati haszon nélkül, a mennyiben tanulásának a vizsgán nem veheti hasznát; s végül maga a colloquálás egy esélyeknek és véletlennek kitett dolog, a mi a legjobb készültség mellett is balul üthet ki. Az egész mai tandíjszabályzat nem ér semmit.

Természetesen, ha nem Magyarországon volnánk, az ingyenes oktatás tervét hirdetnők és propagálnók. A végcél mindenesetre ez, de Magyarországon vagyunk s így számolnunk kell avval a ténnyel, hogy ez egyelőre utópia. S ezért azt mondjuk: ne csináljanak generális tandíjszabályzatot, hanem intézzék el ezt egyénenkint, még pedig a következő szempontok szemmel tartásával:

Jövedelmét minden atya adókönyvmásolattal tartozik igazolni. Hitelesített, állandóan törlesztendő évi adósságok figyelembe veendőek és a jövedelemből levonandók. 1500 forint jövedelemmel bírók nem fizetnek tandíjat az egyetemen, akár egy, akár több gyermekük jár az egyetemre. 1600—2000 forint évi jövedelemmel bírók egy gyermek után fizetnek tandíjat; ha ugyanakkor több gyermeke járna az egyetemre; azok mentesíttetnek. Ha ugyanakkor két vagy több gyermeke járna állami középiskolába: az egyetemre járóknak fél tandíja engedtetni el. 2100—2500 forint évi jövedelemmel bírók két gyermek után üzetnek tandíjat stb.

Avagy hozzák be a német szokást: a tandíj hitelezését.

A colloquiumi rendszert pedig — a fenti okok alapján — ejtsék el. Ha pedig akármilyen más okból (pályázatok stb.) valami mértéket akarnak behozni: töröljék a mai elavult tanulmányi rendszert lehetőleg az egész vonalon. A tanár prelegálásának nincs semmi értelme. A tanár könyvét, vagy azt a melyiknek alapján előad: a hallgató otthon sokkal nyugodtabban és sokkal inkább elmélyedve elolvashatja és elolvassa. Csaknem hiábavaló számára az egyetemen való tartózkodás. Ellenben honosításák meg e helyett a szemináriumi rendszert, a mire már Németországban is jórészt rátértek. Egy-egy alapvető munkában való elmélyedés, és a hallgatók által való feldolgozása a tanár asszisztenciájára ni ellett: ez föltétlenül hasznosabb lesz a hallgatóra és tudományos

kiképzésére, mint a prelekción. És heti 4 órai szemináriumi munkaságról szóló bizonylat föltétlenül többet ér, mint 8 órai colloquium.

A mint látható volt: beiratkozás, tandíjúgy egyformán alkalmasak arra mai alakzatukban, hogy a proletárságot és kis exisztenciát be ne engedjék az egyetemre. Nem kevésbé alkalmas erre a vizsgadíjak s különféle fizetési kötelezettségek egyéb serege.

Hogy egyebet ne említsünk: az orvosi karon a rendes tandíjon kívül vannak még a következő, tandíjmentesek által is fizetendő díjak: kémiai díjak (15 forint), asszisztensi díjak (100—150 forint egynek-egynek), különböző kurzus-díjak, szigorlati díjak (40—45 forint). Az utolsó esztendejében egy orvostanhallgatónak körülbelül 500 forintra van szüksége, hogy tanulmányait elvégezhesse, a tandíjon kívül. S mindez főleg miért? Mert az állam oly gyalázatosan fizeti az asszisztenseket, hogy azoknak ilyen módon kell jövedelmüket fokozni, különben képtelenek megélni. A tanárok t. i. csak az elméletet adják elő, a praktikumot, a mit kérdeznek a vizsgán, az illető tanár asszisztensétől kell elsajátítani. Az egyik professzor ki is szokta jelenteni az év elején, az állandó „Bevezető az orvostudományba” című kollégiumában:

— Szegény ember ne jöjjön erre a pályára, mert ez nem szegényeknek való!

A mint látható, minden út és mód fel van arra használva, hogy a proletárság és a szegényebb néposztályok az egyetemről el legyenek zárva. Így monopolizálja a tudományt a maga számára az uralkodó osztály.

Az uralkodó osztály azonban — mint mondtuk — tovább is megy, és igyekszik a kultúra fejlődését is megakadályozni. S úgy történik aztán, hogy a könyvtárhasználat körében a legnagyobb anomália uralkodik, hogy modern tudományok tanszékéről szó sincs, hogy a nöket kirekeszteni igyekeznek az egyetemről.

A könyvtár! . . . Az egyetemnek tudvalevőleg külön könyvtára van, direkt a hallgatók és tanárok számára. A hallgatók azonban — persze ismét a szegényebbek — ennek ugyan kevés hasznát látják.

Az ilyen könyvtárnak elsősorban könyvkölcsönzésre kell alapítva lennie. Részben, mert az egyetem látogatása és a kenyérkeresés nem igen engednek időt arra, hogy a hallgató a könyvtárban töltsen idejét, részben, mert otthon, egyedül jobban dolgozhatni, s legfőképpen, mert dolgozásnál több könyv is szükséges egyszerre, jegyzeteket kell csinálni innen is, onnan is stb. stb.

Szóval, főleg könyvek kikölcsönzésére volna szükség. A könyvek kikölcsönzésének feltétele azonban vagy az index, vagy kellő pénzbeli biztosíték letétele. Mindkét feltétel szegény diákra nézve lehetetlen.

Az indexet nem teheti le, mert évközben számtalanszor fordul elő, hogy folyamodáshoz, vagy vizsgálati ügyben, vagy katonai ügyben szüksége van rá. Pénzbeli biztosítékot pedig hogy tehetne le szegényebb hallgató?

Notabene, persze a könyvkölcsönzést sokkal egyszerűbben is meg lehetne csinálni. Lipszében például csak a lakását kell az egyetemi hallgatónak igazolni, s kap könyvet. Ha nem szolgáltatja vissza, nem írják alá fél év végén az indexét. Miért ne lehetne ezt nálunk is megcsinálni?

Még rosszabbak az állapotok a könyvvásárlásokat illetően. Számtalanszor előfordul, hogy a hallgatónak könyvre van szüksége, a mi a könyvtárban nincs meg. Külföldön egyszerű kérés cédulára azonnal meghozatják, nálunk Pontiusztól Pilátusig kell szaladgálni, hogy esetleg, hosszas kéregetés után, hónapok múltán meghozassák.

Belletrisztika csak a múzeumi könyvtárban van. Ez ellen persze nem is emelhető kifogás. De azon maradi szellem ellen már annál inkább, a mely a belletrisztika olvasásában, ha csak nem valamely „tanulmány” érdekében történik, még mindig hiábavaló időtöltést lát, s belletrisztikát olvasni nem enged. Az olvasó bizonyára elbámul rajta, ha megtudja, hogy Arany: *Toldi estéje*-t csak hosszas könyörgés, engedelemkérés, s azon megjegyzés mellett adták ki e sorok írójának, hogy ez kivételes eset, a melyre máskor nem hajlandók. Itt ne olvasanak az emberek verseket!

Nem lehet végül megfélekedoznünk az egyetemi könyvtár folyóiratairól. Egy nagy sereg folyóirat, csupa régi és avult szellemű. Uj és modern egyáltalában nincs közöttte, és hogy valami jelezne, hogy szocializmus is van a világon, sőt annak irodalma is van — hogy ilyen nincs a folyóiratok között, azt talán mondanunk sem kell.

Mert hát az új és modern dolgok ki vannak zárva az egyetemről is. Egyan mire is volna jó a *szociológiának* tanszéket állítani, hiszen ez az időnk standard tudománya. Igaz, hogy egy kicsit több ember tudná meg akkor, hogy mit jelent a társadalmi fejlődés, egy kicsit több ember tudná meg, mit jelentenek tulajdonképen a jelszavak s több ember tudná meg, milyen viszonyok között élünk tulajdonképen. Baj lenne belőle. A szociológia tehát maradjon csak tovább is az egyetemről távol.

Természetfilozófia is kellene, hogy előadassék az egyetemen. A természetfilozófia azonban vallástalanságra csábít, egy kicsit nagyon is világosan megmagyarázza a természetfölötti dolgokat, egy kicsit túlságosan lerombolja az egyházi tekintélynek az elvét. Maradjon tehát a természetfilozófia is távol az egyetemről.

Összehasonlító vallástan minden külföldi egyetem tanrendjében szerepel. De ez még rosszabb, mint a természetfilozófia, ez egyenesen azt mutatja ki, hogy Mózes öt könyvét nem Mózes csinálta, hogy a tízparancsolatot nem az Úr véste kőbe. Ez már igazán a legnagyobb fokú hitetlenséget, tekintélygúnyolást, szabadszájúságot stb. vonná maga után. Elvetendő.

A *pszicho-fizikai laboratórium* szintén egy sereg régi balítéletet dönt le a közvetlen tapasztalat és statisztika megdönthetetlen erejével. A spirituális pszichológia roskadozik csapásai alatt, ugyanaz a pszichológia, a melyik szintén a legerősebb pilléreket szolgáltatja a tekintély elvéhez, a melyik a mai társadalom sarokköve. Elég természetes tehát, hogy a pszicho-fizikát sem akarják habilitálni az egyetemen, jól-lehet van rátermett emberünk és van is már laboratórium.

Mindezek a tanszékek hiányoznak és hiányozni fognak még előreláthatólag jó ideig, Ellenben él és virágozik a Tudományos Egyetemen a *katholikus fakultás*.

Egyáltalában nem tartjuk szükségesnek annak a kérdésnek a taglalását, hogy vajjon mennyiben járulnak hozzá az egyetem fenntartásához egyházi alapok? Sőt nem tartjuk szükségesnek ennek utána sem nézni, mert: az egyetem *állami intézet*, az állam pedig felekezeten kívüli. Következésképpen semmiféle vallási fakultást meg nem tűrhet intézetében (vagy pedig az összes vallásoknak fakultást kell alapítania). Továbbá: ha ily jogi alapokból indulnánk ki, akkor pl. a saecularisatio lehetlenné volna téve. De nagyon jól tudjuk, hogy ily esetekben az állam abszolút nem respektálja a tulajdonjogot. Miután pedig az egyetem államnak van kijelentve, mint olyan kezeltetik, s az államon kívül ott senki másnak rendelkezési joga nincs: világos, hogy ott *semmiféle vallás privilegiumokkal nem rendelkezhetik*.

Ugyanazok a források, a melyek az eddig felsoroltaknak előidézői, ugyanezek a források működnek közre a *nők egyetemi tanulmányainak megakasztásánál is*. Az uralkodó osztály nem szívesen látja a nők gazdasági megerősödését és nem szívesen látja a versenyt közötté és maga között. Ezért aztán a nőhallgatóknak külön folyamodniuk kell a felvételért, és a fakultások közül is csak azokat nyitották meg előttük, a hol már tovább nem voltak nélkülözhetők. Újabb Berzeviczy kiadta a rendeletet, hogy a lányok közül csak azok léphetnek egyetemi pályára, a kik legalább is *jó* eredménnyel maturáltak. A szépen indult női gimnáziumi mozgalmat ez hamarosan meg is ölte. Egy egész sor gimnáziumi tanfolyamot kellett beszüntetni.

S mi volt az indokolása ez intézkedésnek, a mely egyrészt általában korlátozta a nőket, másrészt az osztályozástól tette függővé felvételüket? A túltermelés — a rendelet szerint.

Nem kérdezzük, hogy kinek mi köze hozzá, hogy X vagy Y olyan pályára megy-e, a melyiken még lehet jó állást kapni, avagy nem, — de azt igazán szeretnők tudni, hogy ha a túltermelés volt a rendelet oka. miért nem követte ugyanilyen eljárást a férfighallgatókkal szemben is? Hiszen csak több állásnélküli kész tanár van, mint tanámó?

Azonban nem ez volt az igazi ok, a mint hogy eme sorokra is ki fogják jelenteni, hogy keresztülvihetetlen a tandíjat illetőleg, mert csak” az állásnélküli, a proletár intelligenciát szaporítaná a hallgatók beözönlése az egyetemre, — mondom, ki fogják ezt jelenteni, a nélkül, hogy ez volna az igazi ok.

Mert ez részben nem igaz, részben pedig nem ellenvetés.

Nem ellenvetés, azért, mert ha az állam nem törődik a munkás-ság között a keresetnélküliséggel, akkor ne törődjék a diplomás emberek között sem azzal.

És nem igaz az ellenvetés azért mert a kereslet és kínálat törvénye érvényesül az életpályákon is. És ha valamely szakmában csökken az elhelyezhető emberek száma, akkor arra kevesebben is mennek. Nem oly régen volt még, mikor az orvostanhallgatók száma folytonosan csökkent az egyetemen.

Ellenben a legnagyobb mértékben valószínű, hogy az újonnan bekerülő elemek jobb és szorgalmasabb diákok lesznek, hogy ők fognak éppen állandóan munkához jutni az élet versenyében, s nem a kártyaasztal és tüntetés hősei. A kártyaasztal és tüntetés hősei, a kik — vajjon, melyik osztályhoz is tartoznak?

Az igazi ok itt van! . . .

* * *

Az a „reform”, a mit a kultuszminisztérium újabb kibocsátott, nagy jóakarattal elnevezhető ugyan formalisztikus reformnak, de igazán nem a dolgok lényegébe vágó tervezet. Ha igazán reformálni akarja a minisztérium az egyetemei, a mire már igazán égető szükség van: kezdje a reformot eme pontok alapján! *Képes Ernő.*

Az orosz ipari munkások helyzete.

Herzen Sándor, a híres forradalmár egyszer ezt mondta: „Caesar jobban ismerte a gallokat, mint Európa az oroszokat”. Ez még manapság is igaz: Oroszországgal, napjainkban lefolyó óriás vajúdása idején, csaknem mint valami sphynx-szel állunk szemben.

Épp azért érdemes munkát végzett Melnik, a mikor legújabbán egy vaskos kötetet szerkesztett *Russen über Rusdand* (Ein Sammelwerk. Frankfurt a. M. Rütten und Loening) cím alatt, a melybe csupa neves orosz írt igen érdekes tanulmányokat az orosz viszonyokról. Így: Struve Péter az orosz forradalom okairól, Trubeczkoy herceg az egyetemi kérdéstről, Novikov Sándor a faluról, Golubev a szemsztvoról, Rozanov az egyházzól, Ozerov tanár a pénzügyi politikáról, Totomianz a munkáskérdéstről, Nabokov a bíróságokivüli büntető eljárásról, Amü-teatrov az orosz nőről, Kornilov a parasztkérdéstről, Moszkvics a rendőrségről, Csehov Miklós a népművelésről, Benois a modem művészetről, Virtus a zsidókról, Nyemojevszki a lengyel királyságról, Grusevszki tanár a kisoroszokról, Berberov az örményekről, Lille Finnországról értekezik.

E tanulmányok egyike-másika oly értékes, hogy olvasóinkkal igyekszünk tartalmukat alkalomadtán kivonatosan megismertetni. Ezúttal Totomianz-nak az orosz *ipari munkások* helyzetéről szóló tanulmányának néhány adatát mutatjuk be.

Az orosz ipar formája csakúgy, mint egyéb ipari államban kapitalisztikus, s a fejlődés útja is, mely erre a formára vezetett, sok hasonlóságot mutat a nyugateurópai fejlődésével. De nagy különbségek is jelentkeznek benne; így a kapitalizmus, föllépésének aránylag késői volta miatt, még nem alakította át egyenletesen az összes termelési ágakat gyári termeléssé. Találkozunk egészen kezdetleges termelési formákkal is, mint pl. a háziiparral s a gyári irodákkal, a melyek nem termelnek, hanem csak a városokból közvetítik a munkát a falvakban lakó munkásoknak, mint a hogy Manchesterben a XVIII. század közepén szokásos volt. További különbség, hogy Oroszországban a nagyipar nem lassan fejlődve a kis- és középiparból, hanem egy csapással lépett föl 1861, a jobbágyfölszabadítása után, s ekkor kezdi a háziipart rohamosan háttérbe szorítani. A jobbágyfölszabadítás a váltságpénzek révén roppant tőkét tett folyóvá, a melyeket rögtön iparba és kereskedelembe fektettek be s a felszabadult jobbágyok egy nagy részéből kitelt az új formájú kizsákmányolás: a bérmunka, alanya.

A felszabadultak és utódaik birtoka ugyanis a legtöbbször törpebirtok volt, a melyen éhhalál fenyegette a tulajdonost. Sok paraszt pedig az által vált proletárrá, hogy a váltságot képtelen volt fizetni s így elvesztette birtokát. E proletariátus egy része a gyárakba menekült, de egy nagy része kivándorolni kénytelen, mert hazájában bőven van ugyan számára hely, de nagyon szűken a kenyér. Kovalevszki mutatta ki statisztikai adatokkal, hogy az orosz ipar csak felét tudja eltartani a birtoktalan és a földművelésben nem szükséges parasztnak. Az *európai* orosz föld megművelésére körülbelül 13¹/₂ millió ember kell, minthogy azonban a munkáslakosság 15¹/₂ millió, a mezőgazdaságban a fölösleges munkás 2 millión felül van. Ebből az ipar alig foglalkoztat többet 1 milliónál.

1. *A kapitalizmus növekedését és a bérmunkások szaporodását* megvilágítják a következő számok: 1882—1895. években a köszéntermelés 891,000 vaggcuról 3.348,000-ra emelkedett; e termelésben a nagyüzemeké, a melyek évente + 5000 tonnát termelnek, meghétszereződött. A szövőgyárak száma 1866—1894 közt 168-ról 224-re emelkedett (25%), míg munkásaik száma 82,004-ről 234,506-ra, a mi mintegy 300% emelkedést jelent. 1866-ban nem volt szövőgyár, a mely + 5000 munkást foglalkoztatott volna, 1894-ben már 8 ilyen gyár 54,981 munkást foglalkoztatott. Dementyev szerint az *egész orosz birodalomban*, Finnország kivételével 2.100,000 iparos munkás van. Ebből 643,000-et a szövő-fonóipar, 548,000-et a bányászipar foglalkoztat. A többi nagyiparok munkásszámuk szerint így következnek: élelmiszeripar (255,000), vas- és fémipar (214,000), keramika (143,000). Vasúti munkás 500,000, egyéb szállítási munkás 300,000, (a Volga medencéjében 30,000), kereskedelmi munkás körülbelül ugyanennyi van, (csak magában Odesszában 33,000). Az ipari munkásokból 300,000 a moszkvai kormányzóságra esik, magában Moszkvában 1902-ben 120,606 gyári munkás volt. Azután következnek: Perm, Vladimir, Pétervár kormányzóságok (Szt. Pétervárott 150,000 gyári munkás volt), Petrikau (magában Lodzban 100,000), Kiev (196,465), Varsó, Vjatka és Livland (Rigában 40,000).

2. Lássuk most e munkások *lét föltételeit*.

Az átlagos munkabérré nézve Dementyev a 80-as években összehasonlító statisztikát állított föl, a mely szerint a moszkvai kormányzóságban az orosz munkás havi 11 rubelt s 89 kopeket keresett, a mikor az angol munkás átlagos munkabére 26 rubel 64 kopek s a (massachusettsi) amerikai munkásé 56 r. 97 k. volt, holott az orosz munkást 285, az angol 235, az amerikai 256 órát dolgozott havonta. Egy óra bérei tehát a három esetben így viszonylottak 5: 20: 26. De talán Oroszországban mégis olcsóbban élhet a munkás? Itt csak azokat a jószágokat szabad számba venni, a melyekkel az orosz munkás élni szokott. Ezek: burgonya (egyedül ez olcsóbb Oroszországban), kenyér (egyenlő árú, sőt az orosz búzakenyér drágább, mint az angol vagy amerikai), szalonna és olaj (olcsóbb Amerikában, némileg drágább Angliában), tej (úgy Amerikában, mint Angliában olcsóbb). Húst az orosz munkás legfeljebb 4 pudot eszik egy évben kb. 15 rubel árát, míg angol és amerikai társai húson, tojáson, vajon, teán élnek. A ruhaneműekről, házieszközökről, cukorról, szappanról ne is beszéljünk.

A munkabér Dementyev számításai óta ugyan emelkedett, de ezzel egyidőben drágultak az életszükségletek javai is. Most az orosz munkás évi átlagos bérét 194 rubelre teszik, 606 rubel maximum és 89 r. minimum közt. Legjobban fizetik szakma szerint a gépmunkásokat (átlag 525 r.), vidék szerint pedig a szent pétervári gyárvidék munkását (átlag 265 r., míg Kiev tájékán csak 134 r. az átlag).

Ismét beigazolódik, hogy a munkabér a munkás műveltségével, életfentartása standardjével egyenesen arányos.

Az orosz munkás alacsony munkabére főképen a munkásnép alacsony műveltségére vezethető vissza. A Visztula-vidéken a munkásoknak több mint fele, a legjobb moszkvai gyárakban több mint kétharmada nem tud írni-olvasni.

De az alacsony munkabér vételképességét még jobban csökkentik a munkaadó kezében lévő gyári boltok, a melyek „fogyasztási szövetkezetek” hangzatos címe alatt méregdrágán sózzák áruikat a munkás nyakába. A kizsákmányolást bizonyítja, hogy ott, a hol a munkások arteljeikben maguk gondoskodnak kosztjukról ez 20—40%-al olcsóbb. Ugyanígy áll a dolog a lakásokkal. Oroszországban a munkások túlnyomólag magában a gyárban laknak, még pedig sok emeletes kaszárnyákban, központi szűk, zezugos folyosókkal és a padmalyig sem érő deszkafalakkal elválasztott kamrácskákban, de még inkább közös hálószobákban. Sokszor hét család is egy szobába van zsúfolva s még egy pár legény ember, vagy hajadon leány. Sok gyárban a műhelyekben alszanak. Hogy micsoda közegészségi s közerkölcsiségi viszonyok születnek ebből, elképzelhető.

A kizsákmányolás szokásos módja a bírságolás is. Ezt alkalmazták pl. darabmunka elkészésénél is, holott a munkás már azzal is bűnhődött, hogy kevesebb munkabért érdemelt ki, ha kevesebbet dolgozott. E bírságokat a minisztérium rendelete értelmében munkások segítésére kellene fordítani, de sok helyütt a munkaadó zsebében maradnak, sok helyütt meg a denuncianst jutalmazták velük; másutt az egyháznak ajándékozzák.

A munkás érdeke, hogy mentől rövidebb időközökben kapja meg bérét; így talán megmenekülhet az uszorahiteltől. Ám Oroszországban széltiben dívik, hogy a munkaadók hosszú időközökben fizetik a bért, úgy, hogy a munkás kénytelen a szatócsoknál stb. uszorahitelt igénybe venni.

A *törvényes munkaidő* 1897 óta 11½ óra, de a pénzügyminiszter 1898. évi rendelete még ezt is illuzóriussá teszi, a mennyiben megengedi a túl-órákat, s a munkaadók sokszor föl sem vesznek olyan munkást, a ki ilyeneket nem akar vállalni. Amerikában és Angliában az átlagos gyári munkaidő 15%, illetve 22%-kal rövidebb és mindenestre egyenletesebb, mint Oroszországban, a hol a legkimerítőbb napok az ünnepnapok sokaságával váltakoznak. Lengyelországban általában kedvezőbbek a munkaidő-viszonyok, különösen az éjjeli munka tekintetében.

3. A munkásosztály ily helyzete mellett nem csoda, hogy gyakran él a proletariátus bevált fegyverével a sztrájkokkal. Alig erősödött meg a felszabadult jobbágyokra támaszkodó kapitalizmus, nagy és veszélyes sztrájkok törtek ki, a melyek szinte elmaradhatatlan kísérői voltak minden népforgásnak. 1870 május 22-én, a mikor Szentpétervárott

az első nagy sztrájk kitört, a *Novoje Vremja* vezércikkét e szavakkal kezdte: „Nálunk is kitört a munkássztrájk. Isten minket sem kímélt meg.” Következtek az 1875., 1878., 1879., 1884. és 1885. évi nagy sztrájkok; ez utóbbiak gyáarak és gépek rombolásával is jártak. A sztrájkok gyújtópontja a jaroszlav-vladimiri terület, az oroszok Lancashire-je lett, Ivanovo-Vosznieszenszky és Orehovo-Szujevó gyár centrumaival. A legfeltűnőbb, legviharosabb munkásforrongás 1885-ben Száva Moroszov orehovo-szujevói gyárában tört ki. 8000 munkás vett benne részt. Oka a bírságokkal üzött visszaélés volt. Ily címen a munkabéreknek közel 40%-át (évi + 3000 rubelt) vonták ott le. A zavargók nekimentek a gyárnak, de a katonaság egy hét alatt szétverte őket. Egy részüket esküdtszék elé állították, de ez egytől-egyig fölmentette őket, mert egész sereg visszaélés került napfényre. E sztrájk szolgált indítékul a június 3-iki törvényre és az 1886 okt. 1-én kelt szabályzatra. Ezek úgyszólván szentesítették a Moroszov munkásainak összes követeléseit. Elrendelték a munkakönyveket, eltiltották az önkényes bírságokat, a büntetéseket (ezenül a gyári felügyelők szabják meg) eltiltották a truck-ot és Jancsibankót, elrendelték a legalább kéthetenkénti fizetést stb. 1895-ben újra számos sztrájk dúlt, de ekkor már az orosz munkások is belátták, hogy a gépek ellen irányuló vak dühük esztelen. Valóban nagyszabású volt az 1896 május 24-én kitört sztrájk a jekaterindvori szövődékben s a pétervári egyéb gyárakban. Ez már-már általános sztrájkká vált. Csak a takácsok közül 18,000 ember vett benne részt. A kormány teljesen elvesztette a fejét. Witte pénzügyminiszter, — a liberális Witte! — a minisztertanácsban azt kérdezte Kleigel rendőrfőnöktől, tudja-e kényszeríteni a munkásokat a munkára. „Ha az utcán összeverődnek” — felelte ez — „s megzavarják a csendet és rendet, akkor készen lennék velük. De ha otthon ülnek, nem tudok velük semmit elkezdni”. A sztrájknak egy hét múlva véget vetett a kormány ígérete, hogy törvénnyel szabályozza a munkanapot. 1867 június 2-án ki is hirdették, hogy a törvényes munkanap 11 $\frac{1}{2}$ óra. Ez korántsem volt valami gyökeres gyógyszer, mert utána újból sztrájkok törtek ki, a melyeknek sikerült a munkaidőt 10 $\frac{1}{2}$, sőt 9 $\frac{1}{2}$ órára is leszorítani. 1897-ben 42 sztrájk közül 32, 1898-ban 44 közül 36, 1899-ben 67-ből 34, a munkásokra kedvezően végződött, 1900 óta már a gyári felügyelők is beszámolnak jelentéseikben a sztrájkokról, (addig csak a lapok írtak róluk, már a mennyire a cenzúra jónak látta). 1900—1902-ig a gyári felügyelőknek 321 sztrájkkal volt dolguk 236 vállalatban. Ezekben 82,324 munkás vett részt, (az összes munkáságnak kb. 1 $\frac{1}{2}$ — 2%-a) még pedig határozottan szaporodnak a nagy vállalatokban dülő sztrájkok. A legtöbb vállalatot a kievi, varsói és pétervári vidéken sújtotta a sztrájk, legtöbb munkás sztrájkolt a pétervári és varsói kerületekben. A sztrájkok oka leggyakrabban (32%) a munkaidő leszállítása, a kapitalisztikus termelés Achilles-sarka, másodsorban (21%) béremelés, azután indokolatlan

bérleszállítás (17%), majd a rossz bánásmód, sőt tettelegesség. 1901-ben a moszkvai gyárfelügyelő is a munkások panaszainak 95%-át találta jogosultaknak.

A diadalmas sztrájkok eredményének példája az, hogy a moszkvai szövőgyárakban a munkabér, a mely 15—16 óra mellett havi 16 rubel 16 kopek volt, 14—15 órai munkaidő mellett 18 rubel 89 kopekre, 13—14 órai munka mellett 20 rubelre, végül 11 $\frac{1}{3}$ —12 $\frac{1}{4}$ órai munka mellett 21 rubel 61 kopekre emelkedett. Ugyanilyen munkaidő leszállítást és munkabéremelést sikerült keresztülvinni a kefekötőknek, cipészeknek és szedőknek.

4. A sztrájkok azonban a *munkásvédelem állami szabályozására* is jótékonyan hatottak, bár ennek Tugan-Baranovszki és Kolcev szerint Oroszországban az a különleges baja, hogy politikai és rendőri szempontok is belejátszanak. Az 1882 július 1-én kelt törvény szabályozta a gyermekek munkáját és iskoláztatását, az 1885 június 3-iki és 1890 április 24-iki pedig a nők és 17 éven aluli serdültek éjjeli munkáját. 1882 június 1-én életbeléptettek a gyári felügyelői intézményt; ma 258 felügyelő működik. Európai értelemben vett munkásvédelemhez azonban hiányzik még a terhes nők védelme, valamint az éjjeli munka kiterjedtebb szabályozása, mert a törvény, sajnos, igen sok kivételt enged „különösen fontos esetek”-re. Azután sok visszaélésre ad alkalmat az 1893 június 8-iki törvény, a mely szerint a munkaszerződés fel bomlik valamely szerencsétlenség (tűz, árvíz, kazánrobbanás) következtében beállott és hét napnál tovább tartó munkabeszüntetés esetén.

Ez a munkaadók kezében fegyver, bármely kisebb balesetnél a munkások kizárására vagy bérük lenyomására. Enyhítették az orosz büntetőkodexnek azt a rendelkezését is, hogy a gyár- vagy iparvállalat vezetője, ha törvénytelen cselekményével (truck, önkényes bérleszállítás) munkásfölkelést idézett elő, a melyet rendkívüli eszközökkel kellett elnyomni, három hétig terjedhető fogházzal s azzal büntetendő, hogy soha többé nem vezethet ilyen vállalatot. Ma már e tilalom csak két évre terjed, a mi kevés büntetés oly embernek, a ki esetleg számos ember agyonlövetését, kényszermunkáját stb. okozza. Igen nagy latitude-öt engednek továbbá a munkaadóknak a vasárnapi munkának kölcsönös megegyezés esetén való megengedéséről, a rendkívüli munkákról szóló (1898 március 14. és 1903 június 2-iki) pénzügyminiszteri rendeletek.

A munkásbiztosításról szólnak az 1901 május 15-iki és 1903 június 2-iki törvények. Az előbbi az állami bányák alkalmazottainak segélyeiről, a második a vállalkozóknak balesetekért való szavatosságáról rendelkezik meglehetősen moderm szellemben. Hogy erre nagy szükség is van, az a, bár hiányos, balesetstatisztikából látható. Ezek szerint az évi balesetek száma bátran tehető 150,000-re.

5. Oroszországban a *munkások szervezkedése* nagy akadályokba ütközik. Az egyszerű bejelentési rendszer helyett az engedélyezési

rendszer áll fenn, a mi tág teret nyit az önkénykedésnek és a kérvények elhevertetésének, 1904-ben pl. a mikor a japán háború miatt beállott válság és üzemredukció hajótöröttjei Lodzban éhesen kóboroltak az utcákon, az ottani engedélyezett munkástakarékegylet, a melynek ezt alapszabályai „közhasznú célokra” megengedik, gyűjtést akart rendezni a munkátlanok számára. De a rendőrfő abderita módra kimondta, hogy ez az alapszabályokkal ellenkeznek, mert „a munkátlanok segítése csak nem lehet közhasznú cél”.

De a munkásszakszervezetek ügye az engedélyezés nehézségei, a hatóságok bakafántoskodásai ellenére is szépen előrehalad, kiváltmert a kormányzatnak be kell látnia, hogy mégis csak jobb a nyíltan, mint a titkosan működő egyesület.

Ezek az egyesületek természetesen annál jobban fejlődnek, mentől jobban tudják magukat a szervezett munkások a gyárak uraitól a munka teljesítésén túl, a munkaidőn kívül függetleníteni. Ekkor a munkások független segélypénztárai váltják föl a gyári segélypénztárakat, a melyek mindenféle visszaélésre adtak alkalmat. A munkaadók ellenőrzése alatt működő régibb típusú munkásegyletek között igen nevezetes szerepet játszanak különösen a vasúti alkalmazottak kötelező segély- és nyugdíjpénztárai.

A munkásszakegyletek Oroszországban is betegség, halál, munkanélküliség esetén segélyt nyújtanak, végzik a munkaközvetítést, művelik és képzik tagjaikat.

Fogyasztási munkásszövetkezet 951 van Oroszországban, ebből 181 gyári, 46 vasúti. Legnagyobb a permi vasúti fogyasztási szövetkezet, 12,000 taggal. Az összes ilyen szövetkezeteknek körülbelül 150,000 tagja van.

A szakszervezeti mozgalommal természetesen lépést tart a szociáldemokrácia politikai mozgalma, s a törvényes egyesületek munkáját számos titkos egyesület és szövetség egészíti ki. Különben sokszor a hatóság emberei is elősegítik az organizációt, sőt szerveznek sztrájkokat stb., ha a tőkéseknek vagy felebbvalóiknak kellemetlenségeket akarnak okozni. Az ilyen hivatalos álszervezést *szubatovizmus*-nak hívják (Szubatov moszkvai rendőrfőről, a ki nagy mester volt az ilyenekben). Ez a rendőrszocializmus rendezte azt az óriás tüntetést, a mikor 50,000 ember megkoszorúzta II. Sándor szobrát, valamint az 1903 júliusi baku-i és délorosz óriás sztrájkot. Ilyen rendőrszocialista-szervezetek élén állott Gapon lelkész is. De a törvénytelen szervezetek csakhamar elhódították e hatóságilag szabadalmazott szervezeteket a forradalmi szocializmus számára. E vulkánikus erők az egész birodalmat megrázkódtatták kitöréseikkel, a melyeknek az imént voltunk tanúi. S a vulkán még egyre forrong.

E forradalmi mozgalmakban, a melyek egyben politikai és gazdasági célúak, a munkássághoz sorakozott az orosz intelligencia, közte 70,000 diák, s a kispolgárság nagy része. Hogy föllépésük micsoda

belpolitikai átalakulásokat eredményezett, azt most nem részletezzük, csupán a munkásság osztályharcának sikereit vázoljuk.

A kormány a vasutaknál is a tengerészeinél mindenütt behozta a 9 órás munkaidőt. Példáját követték a bakuvidéki naftaiparosok, a varsói, pétervári gyárosok nagy része, a minszki és poltavai nyomdászok. 8 órás munkanapot fogadtak el: a pétervári katonai gyógyászati cikkek, a töltények gyárában, a Kiev-kormányzósági cukorgyárakban, a vladivosztoki bányákban, az odessai pékműhelyekben, a bobrnjszki vasöntőkben, a szamarai és tomszki szedők, a lodzi kereskedelmi és a tifliszi közúti vasúti alkalmazottak számára. Moroszovék tver-i nagyvállalatukban 8¹/₂ órás munkanapot állapítottak meg.

A munkabért viszont sok helyütt sikerült emelni, így a kovnovi kormányzásban a gyárosok konferenciája a munkászavargások után a munkások 73%-ának emelte a bérét, 79%-ának munkaidejét pedig heti 5¹/₂ órával leszállította. Az ilyen béremelések persze korántsem állanak arányban azokkal a magas osztalékokkal, a melyeket Oroszországban a gyárosok zsebrevágnak. Így pl. a Nobel-féle bakui naftaművek 70%-ot hoznak!

Ekkép látjuk, hogy az orosz munkásság a maga harcainak máris több eredményt köszönhet. A jövőben a szervezethez terjedése, a földművesmozgalom párhuzamos kifejlődése várható, a mi még nagyobb sikerekkel kecsegteti a munkásosztályt. S talán megalakul majd Oroszországban is a még hiányzó nagy központi szociáldemokrata párt, a mely a német, belga, francia és olasz elvtársak kísérleteit hasznosíthatja. E pártban azután helye volna az orosz munkásfelszabadítás tollvivőinek (Plehanov, Axelrad, Szaszulics, Luxemburg Posse, Martov, Kolcev stb.) is, a kik e mozgalom szellemi fegyvereit szolgáltatják.

Observer.

A magánhivatalnokok szervezkedéséhez.

Az osztálymozgalom gerince, az osztályharc legelső hadserege a legutolsó, de még mindig kizsákmányolt osztály, a proletariátus. A középosztályokra az osztályharc folytatása nem igen számíthat.

Aktuálissá teszi a kérdést a magántisztviselőknek a múlt hetekben megtartott nagygyűlése. A gyűlés kifejezetten polgári jellege mellett egy kis töredék a szocializmus eszméjének, a proletár ideológiának képviselőjében jelent meg. Magyarországon semmi esetre sem lehet beszélni a kapitalizmus erőteljes kifejlődéséről, mint a mely fokon a forradalmi gondolattól visszariadó középosztályok is az osztályharcához közelednek. Az a kis töredék nemcsak csekély száma miatt, de egyéb okokból sem tekintheti magát a magánhivatalnokok ideológiájának hordozójául. Bármennyire is hangsúlyozzák, a miben egyébként szomorúan igazuk van, a magánhivatalnoki kar nagymérvű kizsákmányolását, mint a magánhivatalnokok proletár ideológiájához megkívánható gazdasági alapot; az ellentét a gazdasági viszonyok és a rajtuk alapuló ideológia között nincs meg. Nem elég rámutatni a nagymérvű kizsákmányolásra; ez a durva módra való gazdasági tény egymagában nem teremt ideológiát, nem teremt proletárideológiát. Ha a magán-

hivatalnoki kar ma még túlnyomó többsége a polgári osztályhoz sorozza magát, a polgári gondolatkörben él: úgy ez az ideológia megtalálja a maga gazdasági alapjait. Különbség egy osztálynak a gazdasági viszonyok által megkövetelt ideológiája és azon osztály tényleges ideológiája közt legfeljebb csak időlegesen lehet. Állandó ideológiának összhangzásban kell lennie a gazdasági viszonyokkal. A magánhivatalnokok polgári ideológiája is egy ilyen állandó — habár később megváltozható — ideológia. Nézzük ezen ideológia gazdasági hátterét.

Az osztályok rétegződésében a magánhivatalnok a polgári és proletár osztály „között a polgári osztályt választja. Legszembeötlőbb azért, mert maga is leendő polgár. A magánhivatalnokság ma még nem egy lezárt kaszt, a melynek tagjai nem emelkedhetnek feljebb. A kasztszerű lezártág hiánya egyik legerősebb akadály a osztálytudat kifejlődésének. Példa rá azok a munkaágak, a melyekben szintén nincs kizárva a proletáriátusból való kijutás, a kisiparossá válás.

A magánhivatalnoki kar nem osztálytudatos. Minden rétegnek a társadalomban elfoglalt helyét a termelésben elfoglalt helye jelöli ki. A mi annyit jelent, hogy a magánhivatalnokot a termelésben elfoglalt helye érdekellentétbe hozza a proletár- és érdekközösségbe a polgári osztálylyal Vajjon milyen helyet tölthet be a magánhivatalnok a termelésben?

A magánhivatalnoki, mint társadalmi osztály — ha ugyan e megjelölés nem sok — teljesen a kapitalista termelési rend produktuma, a mint a proletariátus is az. Szülője mindkettőnek ugyanaz és a közös szülő elsőszülött gyermeke a proletariátus. Kapitalista termelési osztály nélkül nem is képzelhető. Ellenben ugyanez a kapitalista termelés jó ideig el volt a magánhivatalnoki osztály nélkül. A proletár elvégezte az árútermelést; az üzem vezetését, az árúk forgalomba helyezését ellátta a kapitalista.

E mellett azonban állandó volt a kapitalista osztály tendenciája, hogy azt a munkát, a mely a termelés és forgalomba helyezés körül reáharul, magáról másra — fizetett emberre — áthárítsa. Ugyanez a tendencia a feudális nagyurakat a bérletek rendszeresítésére vezette. A feudális birtokos munkája csak a bér felvételére szorítkozik. Feudálisok a múltban, kapitalisták a jelenben igyekeznek azon, hogy önmagukat a termelésből kirekesztve, teljesen nélkülözhetőek legyenek.

Ez azonban csak tendencia. A tendencia gyakorlati érvényesülése csak akkor válik lehetővé, ha a kapitalista nyelven szólva a vállalat nyújt annyi jövedelmet, hogy ezt az újabb terhet elbírija. A mi egyértelmű azzal, hogy az áthárítási tendencia csak akkor valósul meg, ha a kapitalista annyi értéktöbbletet teremtett, hogy ebből az áthárított munka teljesítőjét díjazhassa.

Ennek az áthárított munkának a teljesítője: a magánhivatalnok. A magánhivatalnok alkalmazására csak akkor kerül a sor, a mikor a termelt értéktöbblet nagysága lehetővé teszi. A magánhivatalnok alkalmaztatását, tehát épen a termelt értéktöbblet nagyságának, a munkások kizsákmányoltatásának köszönheti. A társadalom által termelt értékek eloszlásában tehát a magánhivatalnok érdeke a munkások kizsákmányolását követeli, e nélkül ő meg sem születhet. A jövedelemeloszlásban tehát ő a munkások ellen és a kapitalista mellett találja helyét. Ezért bár a kapitalista őt is kizsákmányolja, ideológiája mégsem a proletár, hanem a polgár ideológiája. Bár számára is már ma célszerűbb volna a társadalom szocialisztikus berendezése, mégsem vállalja ezt a magánhivatalnoki kar. Mert nem kigondolt eszméileg elképzelhető célszerűség vezeti az osztályokat, hanem az a célszerűség, a melyet a gazdasági viszonyok a maguk összességében diktálnak.

Azonban, ha a gazdasági viszonyok a magánhivatalnok osztályául elvben a polgári osztályt jelölik meg, a kizsákmányolás mindenestre éreztetni fogja hatását polgári gondolkodásuk ellenére is. Az értékek kétszeres eloszláson mennek keresztül. Az első megosztásnál szembenállanak a kapitalista és a proletár. Ezen első megosztásnál a magánhivatalnoki kar a proletárral kerül szembe, csakhogy a második megosztásnál már a kapitalistával. Az értékösszesség, mely közte és a kapitalista közt oszlik fel, mennél nagyobb legyen és így mennél nagyobb legyen az a rész, a mely az ő jutaléka lesz.

E második megosztásnál e kapitalista őt is ép úgy kizsákmányolja, mint a hogy az elsőnél a proletárt. E kizsákmányoltatás ellen neki is küzdeni kell. Minthogy azonban már egyszer szembe került a proletárral: küzdelme nem fogja a proletár küzdelmet követni. Küzdelme nem a mai társadalmi rend egyenlenségeinek megszüntetését fogja célba venni, hanem csak a saját jutalékának emelkedését; nem igyekezik a mai társadalmi rendet átalakítani, csak a maga kizsákmányoltatási fokát csökkenteni. Ideológiája nem a szocializmus, hanem a szociálpolitika; a mai társadalom foltozgatása, a lépésről-lépésre való haladás és a gyűlésen is azt a Bernsteint idézték, a kinek: *Das Endziel ist mir nichts: die Bewegung alles.* Beck Salamon.